

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Novellapályázat – Philip Marlowe Magyarországon

LATZKOVITS MIKLÓS: Tisztelt Szerkesztőség! (novella) 985

JENEI LÁSZLÓ: Ólmos fejfájás (avagy Máhr Lóránd libidinális túlfeszültsége) (1937) (novella) 995

DEMÉNY PÉTER: A mélyhangú lány (novella) 1012

*

TÉREY JÁNOS verse 1021

ROSMER JÁNOS versei 1022

MAGOLCSAY NAGY GÁBOR versei 1023

SZIJJ FERENC: Földi maradványok (Részlet egy készülő prózából) 1025

P. MÜLLER PÉTER: Koponya-képek, avagy a tekintet eltérítése (esszé) 1039

HALMAITAMÁS versei 1050

BALÁZS ATTILA: Oly nehéz nékem felejteni téged (A Kinek Észak, kinek Dél című regényhez) 1051

THOMKA BEÁTA: Független szellemi pozíció (Ménesi Gábor beszélgetése) 1062

*

SZOLLÁTH DÁVID: Végleges változatok a hagyatékból (Mészöly Miklós: Műhelynaplók. Thomka Beáta: Prózai archívum. Szövegközi műveletek) 1069

DÉRCZY PÉTER: C' est la vie (Forgách András: Zehuze) 1078

DEMÉNY PÉTER: Magány Velencében (Mesterházi Mónika: Sors bona. Új és válogatott versek) 1084

LÁSZLÓ EMESE: Az értelmezés lezárhatatlansága (Balassa Péter: Mindnyájan benne vagyunk. Nádas Péter művei) 1087

GAJDÓ ÁGNES: Közelebb a jelenkorhoz (N. Horváth Béla: Egyéniség és valóság. Tanulmányok József Attiláról) 1091

SERESS ÁKOS: Avantgárd és színház (Jákfalvi Magdolna: Avantgárd – Színház – Politika) 1095

PÁLFALVI LAJOS: Kipróbálni és belehalni (Stanisław Ignacy Witkiewicz: Telhetetlenség) 1098

2007

OKTÓBER

GYÜRKY KATALIN: A Szófia-tantól a Szonyecskáig (Ljudmila Ullickaja:
Szonyecska) 1100

RAPPAI GÁBOR: Az a rend, hogy az ember dolgozik (Sz. Koncz István
beszélgetése) 1104

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtára.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

600,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

L. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3600,- Ft, a II. félévre 3000,- Ft,
egy évre belföldre: 6600,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 16560,- Ft, légi szállítással: 20040,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

SÓLYOM LÁSZLÓ, a Magyar Köztársaság elnöke augusztus 20-án a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje polgári fokozatával tüntette ki nemzetközileg is nagyra becsült irodalmi munkássága elismeréseként *Esterházy Pétert* és *Nádas Pétert*. Ugyancsak augusztus 20-án alkalmából *Hiller István* oktatási és kulturális miniszter a köztársasági elnök megbízásából a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetését adta át többek között *Angyalosi Gergely* irodalomtörténésznek, kritikusnak és *Csáki Judit* kritikusnak, *Varró Dániel* pedig a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt kitüntetését vehette át.

*

A JÓZSEF ATTILA KÖR 18. irodalmi tábora 2007. augusztus 28. és szeptember 1. között került megrendezésre Szigligeten, a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány Alkotóházában. A táborban a költői szemináriumot *Kemény István*, a prózaíróit *Bódis Kriszta*, a drámaíróit *Tasnádi István* tartotta. A számos program közül kiemelt figyelemben részesült *Margócsy István* előadásorozata a mai magyar irodalomról, illetve a pódiumbeszélgetések: *Vári György Spiró Györggyel*, *Imreh András Rakovszky Zsuzsával*, *Darabos Enikő* pedig *Bán Zsófiával* beszélgetett.

*

ÚJ IRODALMI ÖSZTÖNDÍJAT indított útjára az Európa Kulturális Fővárosa program *Artists in Residence* címmel, melynek első ösztöndíjasa megérkezett Pécsre. A kolozsvári író, *Florina Ilis* 1968-ban született, s főként prózaíróként vált ismertté. *Cruciada copiilor* (A gyermekek keresz-

tes hadjárata) című regénye tavaly Romániában elnyerte az Év Könyve díjat.

Az Artists in Residence ösztöndíj Európa éppen aktuális kulturális fővárosainak, illetve azok országainak szerzőit kívánja vendégül látni Pécsen. A baranyai megyeszékhelyen eltöltött mintegy másfél hónap alatt az ösztöndíjasoknak egy fontos feladatuk van: hogy „Pécsnaplót” írjanak. Az összegyűjtött anyagokból 2010-ben több nyelvű antológia készül majd, megmutatva, milyennek látták, látják a várost és lakóit a kívülállók.

Az ösztöndíj – melynek összege 1800 euró – külön érdekessége, hogy egy magát megnevezni nem kívánó mecénás is támogatja: ő biztosítja a lakást a Pécsre érkező művészeknek. Az ösztöndíjjal novemberben a szlovén *Esad Babačič*, a következő év elején pedig a luxemburgi *Raoul Biltgen* érkezik Pécsre.

*

A BÁRKA KIKÖTŐ rendezvénysorozatának adott otthont szeptember 27-én a pécsi Művészetek és Irodalom Háza. Ennek keretében a Makám együttes és *Mezei Kinga* koncertjeit, *Alföldi Róbert* rendhagyó kiállításmegnyitóját, *Alföldi Róbert* és *Bérczes László* beszélgetését, *Varjú Olga* Jászai-díjas színművésznő József Attila-estjét, illetve *Slawomir Mrożek* *Mulatság* című darabját tekinthették meg az érdeklődők.

*

MÉHES KÁROLY *Lassan minden titok* című kötetének *Tankó Tímea* által jegyzett német fordítása *Ingsenheim* címmel látott napvilágot a Frankfurti Könyvvásár alkalmából a Wieser Verlagnál.

Szerzőink

Latzkovits Miklós (1963) – író, irodalomtörténész, Szegeden él.

Jenei László (1964) – író, Gesztelyen él.

Demény Péter (1972) – író, Kolozsvárott él.

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Rosmer János (1975) – költő, Budapesten él.

Magolcsay Nagy Gábor (1981) – költő, Egerben él.

Szijj Ferenc (1958) – költő, író, Budapesten él.

P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, a pécsi *Echo* főszerkesztője, Pécsen él.

Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.

Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Ménesi Gábor (1977) – könyvtáros, Hódmezővásárhelyen él.

Szolláth Dávid (1975) – a PTE BTK Irodalomelméleti Tanszékének hallgatója, Pécsen él.

Dérczy Péter (1951) – kritikus, az *Élet és Irodalom* prózarovatának szerkesztője, Budapesten él.

László Emese (1978) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, Budapesten él.

Gajdó Ágnes (1975) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Seress Ákos (1980) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Rappai Gábor (1964) – közgazdász, a PTE Közgazdaságtudományi Karának dékánja, Pécsen él.

Tisztelt Szerkesztőség!

A *Jelenkor* májusi számában olvasható felhívás alapján az alábbi írással szeretnék részt venni a Petőfi Irodalmi Múzeummal közös novellapályázatukon. Nem tudom, miért. Vagyis nem tudom, miért épp most, épp az Önök pályázata kapcsán szántam rá magam, hogy leírjam ezt a történetet, hisz mindezt megtehettem volna jóval korábban, közvetlenül az események után, talán ez lett volna a legindokoltabb, és legalább ugyanennyire logikus lenne, ha nem írnék semmit. Én, kérem, nem vagyok író. Soha egyetlen „novellát” nem publikáltam még sehol, nem is írtam, és őszintén megvallom, nincsenek ilyen irányú ambícióim. Tévednek, ha azt hiszik, hogy a fenti öt mondat valamiféle irodalmi fikció eredetieskedő auktaktja. Tényeket akarok rögzíteni, azt akarom leírni, ami volt, aminek persze semmi köze Philip Marlow-hoz, és amiért – ennél sokkal okosabb vagyok – nem várok semmilyen díjat vagy jutalmat. Igen, tudom azt is, hogy az úgynevezett írók gyakran és meglehetősen bárgyú módon szoktak tiltakozni „a valósággal való minden esetleges egybeesés” ellen, és gyakran eljártsszák ennek a fordítottját is. Itt nem erről van szó. Én, mint mondtam, tényeket akarok rögzíteni, egy olyan történetet, mely teljességgel hihetetlen, én magam sem hinném el, ha nem asszisztálom végig. Ezért voltam kénytelen valami „köztes műfajt” keresni. Egy orvosi szakfolyóirat szerkesztői elmebetegnek néznének, és válaszra sem méltatnának, pedig az igazat írom, amit természetesen Önök sem fognak elhinni, ezért számíthatok a türelmükre. Ha jobban meggondoljuk, ez azért egy kicsit legalábbis megmosolyogtató.

Közel hetvenéves vagyok, orvos. Már nem dolgozom. Egy betegem haláláról akarok írni, aki három évvel túlélte a halálát. Azért élte túl, mert olvasott. Tehát: nem volt vérkeringése, nem lélegzett, de olvasott és élt, ha ugyan ezt életnek lehet nevezni.

Nem tudom, Önök hogy szoktak olvasni, úgy értem, milyen testhelyzetben. Vélhetőleg fekvé. Aki fekszik és olvas, az eszik is közben. Esetleg dohányzik (tapasztalataim szerint az agresszívabbak). Nyilván észrevették már, hogy a fekvé olvasók olvasmányaik „cselekményéhez” igazodva változtatják testhelyzetüket. Új novella = balra fordulok, és felkönyökölök. Meghökkenítő fordulat = vissza-

Jelen számunk 985. és 1020. oldala között olvasható írások a Petőfi Irodalmi Múzeum és a *Jelenkor* folyóirat szerkesztősége „Philip Marlowe Magyarországon – A bűn, a rejtély, a hét főbűn az irodalomban és a társzművészetekben” című novellapályázatának nyertes munkái. Az első díjat Latzkovits Miklós, a másodikat Jenei László, a harmadik díjat Demény Péter vehette át szeptember 19-én a PIM dísztermében.

fekszem a hátamra (közben esetleg beleharapok az almába, vagy beleszívok a cigarettába, úgy, hogy a mozdulat tudatosodik is bennem). Kérem, ellenőrizték, hogy az előző bekezdésnél tettek-e valami ilyesmit. Lévén az előző bekezdés jelen dolgozat második bekezdése, ez nem feltétlenül valószínű. Ha ennek ellenére sikerült rajtakapniuk Önmagukat, akkor az – vélhetőleg – a következőt jelenti: Önök azt a (minden bizonnyal nagyon halvány) aggodalmat is sikeresen kiirtották magukból, hogy nem novellát olvasnak (ha valakinek nincs vérkeringése és nem lélegzik, az nem él). Ebből viszont logikusan adódik a feltételezés, hogy amennyiben tovább győzködöm Önöket ennek az ellenkezőjéről, akkor az zavaróan fog hatni. Azt hiszem, erre szokták azt mondani, hogy a történet „túl van írva”. Annak is tudatában vagyok, hogy a dolog eleve sértheti az Önök arányérzékét. Ha például azt bizonygatnám, hogy páciensem minden éjszaka denevér képében repkedett a város parkjaiban, akkor eljárásom a fentebb említett, unásig elkoptatott játéknak tűnne, minthogy az emberek nem szoktak denevér képében repkedni. Bizonygatni azt lehet, hogy – mondjuk – valakinek háromszor egymás után ötöse volt a lottón, akár úgy is (elismerem), hogy az olvasó elhiggye, vagy legalább elbizonytalanodjon, a denevéresdit azonban nem lehet, ergo nem is érdemes. Jonathan Swift *Gullivere* után már semmiképpen sem az. Márpedig az én történetem egyértelműen a denevéresdi kategóriájába tartozik, ami – ennek tényleg tudatában vagyok – szintén zavaróan hat. Sajnálattal kell közölnöm, hogy jelen esetben nem áll módomban respektálni az efféle körülményeket. Kérem, higgyék el, hogy nem egy hetvenéves öregember (némiért azért érthető) türelmetlensége okán, s hogy indítékaimról alább meg is kísérek majd számot adni. Tény ugyanis, hogy amennyiben tíz évvel ezelőtt páciensemét beszállíttattam volna valamelyik klinikára, akkor ma nem lennék kénytelen magyarázkodni, már csak azért sem, mert az esetet mindenki ismerné Kínától az Egyesült Államokig. Csakhogy én nem voltam hajlandó páciensemét beszállíttatni egyik klinikára sem. Nagyon olcsó fogás lenne most azt mondani, hogy magamnak akartam ezt a történetet, hogy én akartam végigcsinálni, például azért, mert végig úgy éreztem, hogy ez jár nekem. És tudják, mit mondok? Hogy tényleg magamnak akartam ezt a történetet, tényleg én akartam végigcsinálni, mert ez járt nekem. Meg azt is, hogy magyarázkodni akartam. Pont így, ahogy most teszem, hogy örömöm telik teljesen indokolt magabiztosságukban, amelyen kizárólag nekem van jogom nevetni. Mindazonáltal lenne egy javaslatom: javaslok, hogy dolgozatomat kíséreljék meg egyszerre kétféleképpen olvasni. Egyrészt a szépírásban járatlan szerző novellájaként, másrészt (egyszerű kísérletképpen) hiteles történetként. Minthogy az első olvasat teljességgel értéktelen, kérem, hogy első sorban a másodikra koncentráljanak, hogy legalább egy rövid időre próbálják meg elhinni, amit mondok.

A nevét nem árulom el (a továbbiakban Olvasónak fogom nevezni), de a külsejét leírom. Jóképű volt, átlagos testalkatú, megismerkedésünk idején negyvenéves. Ami a külsejét illeti, arról nincs több mondanivalóm, ami a nevét, arról van. Egyszerűen nem nevezhetem őt „betegnek” vagy „páciensnek” (mint korábban tettem). A beteg és a páciens ugyanis szenved (patior = elvisel, eltűr, szenved), neki viszont nem voltak fájdalmai. Mármint az első halála után (és, gondolom, a második után sem). Korábban, tehát 1997. január 13. előtt persze ő

is olyan volt, mint általában a gyógyíthatatlan betegek, tipikus tünetek, a vége felé a csillapíthatatlan fájdalom, úgyhogy eddig az időpontig valójában Szenvedő Olvasóként kellene őt emlegetnem, ha már ekkora feneket keríték a dolognak. '96 júniusában találkoztam vele először. A szokásos történet. Tüdőszűrés, aztán rétegvizsgálat, beutaló. Én írtam ki táppénzre, és nem láttam rajta semmi különösöt (még könyv sem volt nála), tulajdonképpen az is furcsa, hogy már ekkor megjegyeztem magamnak. A tüdőkórházban megcsinálták a bronhoscopiát meg a tübiopsiát (egyáltalán nem kellemes vizsgálat), aztán jött a CT, a röntgen stb. Határeset volt, még éppen műthető, úgyhogy újra eljött a táppénzes papírokért, ekkor találkoztam vele másodszor. A rendelő ajtaját a bal kezével nyitotta ki, a jobb hóna alatt ugyanis hat vaskos kötetet szorongatott, aztán (szintén a bal kezével) belekapaszkodott egy hatalmas kofferba, és bevonszolta a fogas alá. A koffer természetesen könyvekkel volt tele, és iszonytatóan nehéz lehetett. Leült az asztalom elé, jobb hóna alatt a hat kötettel. Némi unszolás után ötöt végül lerakott az asztalra, a hatodikat azonban továbbra is magánál tartotta, minthogy „a váróban már beleolvasott”. Egy szó mint száz, bolondnak látszott. Persze ha az embernek jó esélye van valami kórtani szempontból határozottan csinos tüdőrákba belepusztulni, akkor könnyen megbolondul. (És most tessenek figyelni a következő mondatra, akkor is leírom, ha Önöket megüti a guta:) A halállal nagyon nehéz szembenézni. Én már sok ilyet láttam, tehát sok bolonddal találkoztam, és mérhetetlenül, kimondhatatlanul tiszteltem őket. Minden elismerésem az önként éhen haló sztoikusoké, bár nyilvánvaló, hogy manapság azonnal pszichiátriára utalnánk őket. Ami Olvasót illeti, őt az átlagosnál is bolondabbnak képzeltem. Az övéhez hasonló betegségek esetén a legnormálisabb reakció a sírás, aztán a kontrollálatlan jajveszékélés és a mélységesen mély depresszió. Ez ott van mindenkiben, a legfegyelmeltebb betegekben is, még ha a gyakorlatlan szem nem fedezi is fel azonnal. Az én szemem gyakorlott szem, és Olvasóban semmi ilyesmit nem fedezett fel. Gondolom, érthető, ha a mázsányi könyv alapján ítéltém. Az adminisztráció körülbelül tíz percig tartott, ezalatt a következőket tudtam meg róla:

1. Olvasó gyakran „hord magánál” ennyi könyvet, így volt ez már betegsége előtt is.
2. Ebből adódóan általában mindenki bolondnak nézi, ő pedig készségesen egyetért mindenkivel (itt felszabadultan!!! nevetett).
3. Soha életében nem nyaralt még, gyakorlatilag ki sem tette a lábát szülővárosából, tudniillik a könyvek miatt képtelen lenne a poggyászat cipelni.
4. Az ölében tartott könyvet, az *Angyalok lázadását* eddig hatszor olvasta.

Megjegyezném, hogy az *Angyalok lázadását* én is olvastam már jó néhányszor. Ezt nem azért mondom, mintha ismeretségünk bő három éve alatt Olvasó és a magam személye között bármiféle rokon vonást is felfedeztem volna (ilyesminek már a gondolata is émelygős viszolygással tölt el), pusztán csak jelezni szeretném, hogy a könyvek világa nem teljesen ismeretlen előttem. Önök joggal feltételezhetnék rólam ennek az ellenkezőjét is, minthogy orvos vagyok, az orvosok pedig köztudomásúlag mérhetetlenül műveletlen emberek. De megbo-

csássanak, vajon nem azok-e az úgynevezett „bölcsesek” is. Én, kérem, 1997 januárjáig szerettem olvasni. Nem lepne meg, ha a *Jelenkor* szerkesztőit kenterbe verném – mondjuk – francia barokkból vagy késő császár kori latin auktorokból, de tény az is, hogy ma már nincsenek könyveim, az összeset kidobáltam.

Olvasó esetében egyébként a „hatszor olvastam” formula annyit jelentett, hogy hatszor olvasta elejétől végig a könyvet, úgy tehát, hogy az első betűvel kezdte és az utolsóval fejezte be. Minden egyes olvasatot képes volt külön felidézni, ezeket szabályosan dédelgette magában, mint más a legkedvesebb emlékeit, úgy is beszélt róluk. Néhány hónappal később megtudtam, hogy az *Angyalok lázadásának* első olvasata „remegős” volt, „nagy izgalmában” széleseben száguldott végig a mondatokon, minek következtében a regény cselekménye sajátos módon torzult (= „az angyalok tényleg fellázadtak”). A második alkalom során persze rájött, hogy mindez csak Lucifer álmában történt meg, „ami tovább fokozta a jóleső érzést, bár a remegés elmaradt”. Olvasó azonban másképp is olvasott. Részben „szelektíve”, részben „alterálva”. A szelektív olvasás abból állt, hogy egy ismert szövegben megkereste a kedvenc részeit, s „portyázásai során” ezeket mintegy kikötőnek tekintve mindig ezektől indult, s ezekhez is tért vissza újra. Egy adott szöveg szelektív olvasása elvben megszámlálhatatlanul sok új lehetőséget tartalmaz, gyakorlatilag azonban „legfeljebb néhány tucatot”. A *Mester és Margaritában* például eleve kódolt egy olyan „szelektációs eljárás”, mely kizárólag a pilátusos jelenetekre koncentrált, tehát antik történetként láttatja a regényt, a dolog egyszerűen adja magát. Világos, hogy az ilyen élményeken keresztül „élénk színekkel gazdagodik az addigi kép”, és itt nyílnak meg igazán az alteráció kapui is, „szinte maguktól”. Az alteráció annyit jelent, hogy az ember felváltva olvas különböző szövegeket. A lehetőségek száma itt nem csak elméletileg, de gyakorlatilag is végtelen. Íme egy konkrét eset: Bulgakov Pilátusától logikusan alterálhatunk egy rövid Anatole France-novellára (*Júdea helytartója*), innen a *Szent szatírra* (ez egy másik France-novella), és már meg is érkeztünk az *Angyalok lázadásához*. Ez egy kétlépcsős alteráció, mely tehát két közbeiktatott szövegen keresztül vezet A *Mester és Margaritától* az *Angyalok lázadásáig*. Képlete a következő:

téma > téma > szerző azonossága > téma és szerző azonossága

Olvasó a bemutatott alterációt (félreérthetetlen ajakbiggyesztés kíséretében) kifejezetten primitívnek minősítette, egyrészt azért, mert nagyon kicsi, másrészt mert nagyon evidens. Evidens, mivel kizárólag a szerző és a téma azonosságán alapul, ahogy rendkívül evidensnek minősül, és „magasabb szinten kötelezően kerülendő” a műfajra történő minden hivatkozás is (például Vergilius eclogái és Radnóti kapcsán). Olvasó szemében a virtuozitás csúcsát az „asszociatív” és a „formulázó” alteráció jelentette, egy-egy példát ezekre is idéznék, bár belátom, hogy példáim némileg lankasztóan hathatnak az Önök figyelmére. De engedjék meg, hogy újfent emlékeztessenek rá: én nem vagyok író. A legkevésbé sem egyfajta – mondjuk – borgesianus megfontolás alapján írok úgy, ahogy írok, lehetőségeim eleve kényszerpályára utalnak. Gondolom, a fentiek alapján ezt már tudják rólam, de azt nyilván nem tudják, hogy nem vagyok gyáva, és hogy igenis van bátorságom kimondani: nem jó nem írónak lenni. Én, kérem, egy novelláért gon-

dolgodás nélkül odaadnám a fél karomat, egy regényért pedig kútba ugranék, függetlenül attól, hogy akár csak egyetlen olvasót is találok-e magamnak. Az utóbbi időben sokat beszélnek arról, hogy az olvasó is író. Tudom, hogy ez régi idea, amit valaha filantróp költők terjesztettek merő szánalomból – ezzel nem is lenne semmi baj –, manapság azonban olvasók légiói bőföggik fel naponta ezt a kolosszális marhaságot, pedig még egy tetves szonettet sem raktak össze soha életükben. De kérдем én: kinek a szavait dédelgetjük magunkban reggelente, és kinek a mondataival alszunk el minden este, az íróéval vagy az olvasóéval? Hát a felolvasásokon ki ül kinn a pódiumon, kiből árad a lenyűgöző szépség és fiatalosság, kiből a magabiztos és mindent elsöprő erő, vajon az íróból, vagy az olvasóból, akinek legfeljebb a bárgyúságát merném magabiztosnak nevezni, ha ennyire képes becsapni önmagát?

És most jöjjenek a példák: az asszociatív alteráció kapcsán nem magyarázok, Olvasó egy könnyűnek szánt, mindössze kétlépcsős alterációját idézem, melynek íve Mikszáth Kálmántól Italo Calvinóig ér: Tehát:

Beszterce ostroma > A podolini kísértet > A város és a kutyák > Láthatatlan városok

Ami a formulázó alterációt illeti, itt mindenképpen magyarázattal tartozom, Olvasó legalábbis jelen esetben – és tőle szokatlan módon – igen hosszasan magyarázkodott. Különösen fontosnak tartotta leszögezni, hogy semmiképpen sem az idézetességre gondol, ezt szabályosan kikérte magának, bár én (természetesen) semmi ilyesmivel nem vádoltam. Ha tehát az alteráció azon alapul, hogy számos szerző idézi a „Deus providebit” formulát (a *Bibliából*), akkor épp azért nem beszélhetünk formulázó alterációról, mert az idézetesség ténye nyilvánvaló. A lényeg ugyanis pont a „titkosságban” rejlik. Például: bárki elolvashatja Borgesnél ezt a mondatot: „úgy hangzott ez az eset, mint egy korábbi részletekből összetákolt álom”. Meg ezt is, L-nél: „a városok olyannak tünnek, mint egy régi emlékekből összefűzött álom”. Nos, a formulázó alteráció ezekre a szöveghelyekre csap le, tehát meglehetősen ritkán csap le, viszont olyankor a dolog határozottan látványosnak nevezhető.

Persze mindezt nem egyszerre, hanem fokozatosan tudtam meg tőle, hosszú hónapok vagy talán évek alatt, amikor szinte naponta találkoztunk. A két kemoterápiás kezelés között az édesanyja keresett meg a táppénz miatt (Olvasó túl rosszul volt ehhez), én meg másnap kimentem a lakására, ez ilyenkor kötelező. Ami az édesanyját illeti, a következő körtörténetet raktam össze: valaha feltűnően szép nő lehetett, korán férjhez ment, és korán elvált. A gyereket egyedül nevelte, és sokat dolgozott. Született alkoholista volt, az a típus, aki egy kortyot sem iszik, de elég ránézni, minden látszik rajta. Amikor nyugdíjba ment, inni kezdett. Amikor a fia beteg lett, abba hagyta, és hozzáköltözött, aztán néhány hónap múlva újra inni kezdett, és többé nem hagyta abba. Olvasó lakása határozottan meglepett. Eredetileg három hatalmas méretű szobából állt, a konyha és a mellékhelyiségek a legbelsőből nyíltak. A szobák közti válaszfalakat utólag kibontották, minek következtében az előszobából egy elképesztő méretű – nem találok rá jobb szót – csarnokba lépett az ember, melyben gyakorlatilag nem voltak bútorok, csak könyvek, töménytelen mennyiségű könyv. A könyveket nem pol-

cokon helyezték el, egyszerűen egymáson feküdtek, két-két és fél méter magasan feltornyozva, a tornyok pedig falakká álltak össze, átláthatatlan, de ingatag falakká, melyek keresztül-kasul behálózták az egész helyiséget. A betegség a csarnok belső végében állt, szabályos labirintuson keresztül lehetett csak megközelíteni, ami annyiban biztosan különbözött Borges labirintusaitól, hogy ez tényleg volt, annyira valóságosan, hogy kalauz nélkül eltévedtem volna benne. A vizit legfeljebb tíz percig tartott, nincs róla semmi mondanivalóm. Olvasó anyja kikísért, később pedig felhívott telefonon.

A „később” itt két hónappal későbbet jelent. Olvasó haldoklott. Állítólag néhány napja volt hátra, a kórházból is a saját kérésére engedték haza, úgyhogy újra kimentem hozzá, és átverekedtem magam a labirintuson. Olvasó olvasott, és még csak betegnek sem látszott. Aztán letette a könyvet, és abban a pillanatban összeomlott, mint egy kártyavár, mint akinek már tényleg csak néhány napja van hátra. Így ment ez három hétig. 1997. január 13-án halt meg először, én épp ott voltam, és nyilván nem véletlenül voltam ott.

Tisztelt Szerkesztőség! Beszámolóm talán legproblémásabb részletéhez értem, itt lenne szükség komoly invencióra, igazi írói tehetségre, mellyel én nem rendelkezem. Higgyék el, vagy hússzor nekifutottam ennek a bekezdésnek, és az eredmény minden esetben rettenetes volt, irodalmiaskodó és teljességgel érdektelen zagyvalék. Nem szégyenkezem miatta, mint ahogy (hetvenévesen) akkor sem szégyenkeznék, ha hiányozna az egyik karom, de azért valami hasonló hiányként élem meg a dolgot, ezt értelmetlen lenne tagadnom. Tudom azt is, hogy dolgozatomnak határozottan jót tenne, ha Olvasó halálát szakmai szempontból pontosan, a legapróbb részleteket is rögzítve írnám meg, végül azonban erről is lemondtam. Azért mondtam le, mert (szintén határozottan) tartózkodni akarok minden „írói fogástól”, még a hitelkeltés (meglehetősen archaikusnak minősülő) fogásaitól is, s a legkevésbé sem azért, mert manapság épp az úgynevezett hiteltelenítő eljárások a divatosak. Nyilván az is nevetséges lenne, ha ez utóbbiakkal kísérleteznék, s persze célszerűtlen is. A hiteltelenítő eljárások – amennyire ezt én meg tudom ítélni – pont a hitelesítést szolgálják, tudniillik az olvasat hitelesítését, tehát alkalmazásuk helyénvaló akkor, ha az ember novellát ír, de helytelen, ha tények rögzítésére törekszik. Önöknek persze egy magamfajta öregember efféle fejtegetéseitől vélhetőleg a hideg futkos a hátukon, de – bocsássanak meg – mégis csak el kell mondanom: Olvasó történetének elbeszélésekor gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult a mondott fogásokat következetesen kiiktatnom (bármennyire is igyekeztem), ami talán nem is abból adódik, hogy „nincs új a nap alatt”, hanem a történet jellegéből. (Lehetséges lenne, hogy a dolog lényege mégis a „történet”???) De akár így, akár úgy, Olvasó halálának sokszorosán kudarcba fulladt leírási kísérlete kapcsán végül úgy döntöttem, inkább azt fogom elmondani, hogy mit nem mondok el. Íme:

1. Nem fogom elmondani, hogy halt meg.
2. Nem fogom elmondani, hogy nem halt meg.
3. Nem fogom elmondani, milyen érzés az, amikor az embernek égnek áll a haja a rettenettől.

És most közölnöm kell, hogy meggondoltam magam. Kizárólag Önök miatt, elvégre Önök is megérdemelnek egy kis szórakozást, ha már eddig hajlandóak voltak velem tartani. Pályázatukra nyilván jó néhány az enyémhez hasonló írás érkezett, s biztos vagyok benne, hogy Önök becsülettel végigolvassák a dilettánsok (talán nem is minden részletében) olvashatatlan írásait, amit szívből köszönök. Pihentetőül tehát ideiktatom az előző bekezdés egyik korábbi változatát, melyen bizonyára jól fognak majd mulatni, s amit én magam is módfelett szórakoztatónak tartok:

Hirtelen halt meg, mindenféle átmenet nélkül. Előzőleg még félrerakta a könyvet, amit olvasott, majd a feje félrebillent, és meghalt. Megvizsgáltam, ahogy kell, halott volt, sok ilyet láttam már. Aztán kimentem a konyhába az édesanyjáért, tiszta szerencse, hogy nem mondtam neki semmit. Amikor a szobába visszaértünk, Olvasó újra olvasott [ez itt különösen gyenge megoldás!], nekem pedig égnek állt a hajam a rettenettől, ami különben önmagában talán nem is feltétlenül kellemetlen érzés. Ismét megvizsgáltam [talán jobb lett volna az „újra megvizsgáltam” formula, de a szóismétlést kerülni akartam], még mindig halott volt, ehhez kétség sem férhetett.

Engem (a fogalmazásbeli ügyetlenségeken kívül) leginkább a fenti mondatokból áradó pátosz zavart, tulajdonképpen annak ellenére, hogy a rögzíteni kívánt tények egészen rendkívüliek. Biztosan nem véletlenül szokták az egyik legfontosabb írói erénynek a tapintatot tartani, az idézett példa beszédesen igazolja ezt. Különben az ominózus bekezdésnek elkészültek lényegesen bővebb, közel egy oldal terjedelmű, s az itt olvashatónál jóval tömörebb változatai is, előbbiek iskolás fogalmazványként hatottak, utóbbiak még a most bemutatottnál is giccsebbnek, talán jobb, ha ezeket megtartom magamnak.

Én egyszerű körorvos vagyok, a lélekelemzés nem kenyerem, különösen ha a saját lelkemről van szó. Nagyon nehezen tudnék róla számot adni, milyen volt nekem ez az egész, amit leírni sem tudtam tisztességesen. Katartikus élmény volt, az biztos, megrázó és fenséges egyszerre stb. A részletek persze az Önök számára – érthető módon – érdektelenek, jól tudom, kizárólag Olvasóról kellene beszélnem, minthogy az ő története sokkal fontosabb, mint az enyém. De azért történetem nekem is van. Még szigorúan tudományos szempontból sem lenne teljesen elhanyagolható, hogy mint orvos, végső soron mint felelős személy, hogyan viszonyultam (mégiscsak leírom:) páciensemhez, hisz elvben ez a vizsgálatok eredményét is befolyásolhatta volna, már ha egyáltalán végeztem volna valamiféle vizsgálatot. Pontosabban: viszonylagos rendszerességgel megmértem a vérnyomását (nem volt vérnyomása), megkíséréltem kitapintani a pulzusát, figyeltem, ahogy nem vesz levegőt (semmilyen anyagcserét nem folytatott), egyúttal pedig értelmeztem is a jelenséget. Olvasó teste csupa hiányból állt, de azért test volt, mozgó, beszélő és gondolkodó test. Márpedig légzés nélkül nincs oxigén, oxigén nélkül nincs izommunka, nincs vérkeringés, ezek nélkül pedig nem lehet sem beszélni, sem gondolkodni, ezt mindenki tudja. De rosszul tudja. Olvasó az élethez szükséges energiát a könyvekből merítette, tisztán szellemi úton, ez nem szorult semmilyen bizonyításra. A hiányokkal szemben pedig ott volt valami állandóság, a személyiség szintén szembeötlő és kézzelfogható koherenciá-

ja, úgyhogy minden szakmai inkompetenciám ellenére lélekbúvárlatra adtam magam, úgy érzem, nem tehettem mást. Mármost ehhez a munkához nagy-nagy elfogulatlanságra van szükség, ezt is tudja mindenki, de én nem voltam elfogulatlan. Egyszerűen azért, mert azonnal megértettem mindent. És mit gondolnak, mi volt az első dolgom január 14-én, amikor végre (hajnalban) hazaértem? Hát kidobáltam az összes könyvemet. Még Peter Klein története is az eszembe jutott, aki szépen rácsücsült a könyvtárára, aztán pedig meggyújtotta maga alatt, ez a lehetőség különösen vonzónak tűnt a számomra, de én nem szeretem a széles, túlságosan látványos gesztusokat, úgyhogy a végén lemondtam róla. Csinos kis kupacokba kötöttem a könyveket, és az utolsó szálig lehordtam őket az utcára, a kuka mellé, bár ehhez megállás nélkül kellett dolgoznom késő délutánig. Én, kérem, nem voltam elfogulatlan. Én, kérem, közel hetven éven keresztül minden reggel csodálkozva konstatáltam, hogy túléltem egy újabb éjszakát, és egyszerűen nem értettem, nem fért a fejembe, hogy lehet ezt kibírni: hogy én nem tudok írni. Egy percig sem áltattam magam, pedig néha talán könnyebb lett volna, de én ehhez mindig túl büszke voltam. És ezért nem tudok hasra esni Olvasó mulya csodájától, ezért taszított mindig végtelen ostobasága, az, hogy képtelen belátni, képtelen megérteni, hogy írni sokkal jobb, mint olvasni. Manapság (állítólag) az emberek egyre kevesebbet olvasnak. De – kérdem én – nem írnak-e egyre többet? Vajon nem azt jelzi-e ez a tény, hogy az írás elemi szükséglet, százszor és ezerszer több, mint az olvasás, bárhogy is hitegetjük magunkat. Olvasó a lábát sem tette ki soha szülővárosából, de százszor és ezerszer többet látott a világból, mint a hivatásos turisták, százszor és ezerszer többet élt náluk, és a könyvek segítségével képes volt oxigén nélkül lélegezni. Még elképzelni is káprázatos, mi-féle gyönyörűség és erő meríthető akkor az írásból, amely révén – igen, ezt is ki merem mondani – olyanokká válhatunk, mint az istenek. Hát ez az én történetem, nem szégyellem bevallani.

Olvasó 2000 januárjában halt meg másodsor, nem sokkal szilveszter után. Úgy érzem, nem szegtem meg orvosi eskümet. A rendelkezésemre álló három év alatt minden ellenszenvemet félretéve próbáltam segíteni rajta, tényleg igyekeztem, és abszolút jellemzőnek tartom, hogy a dolog végül annyira balul ütött ki. Mondanom sem kell, naponta felkerestem, gyakran hosszú éjszakákat virrasztottam mellette, figyeltem, ahogy olvas, elképesztő intenzitással, fáradhatatlanul. Amit olvasott, mindig azonnal megértette, és hihetetlenül gyorsan értette meg, minthogy hihetetlenül gyorsan olvasott. Egészen biztos vagyok benne, hogy nem a betűket, még csak nem is a szavakat, hanem egész bekezdéseket, oldalakat fogott fel egyetlen pillantás alatt maradéktalanul, sok filosz megirigyelhetné ezt a technikát. A napi adagja ötszáz és ezer oldal körül változott. Leggyorsabb akkor volt, ha az elején kezdte és a végén fejezte be a könyvet, leglassabb, amikor alterált. Olvasás közben a környezetét a lehető legteljesebb mértékben kikapcsolta, akár énekelhettem is volna mellette. Két-háromnaponta én hordoztam neki az utánpótlást, válogatás nélkül, mindig az egymás mellett lévő köteteket emelve le a könyvtárak polcairól, úgyhogy egy alkalommal három példányban is leszállítottam neki ugyanazt az antológiát (*Svéd elbeszélők*), ő pedig háromszor olvasta végig egymás után a könyvet. Másodjára leglassabban, harmadszorra leggyorsabban. Egyéb-ként mindebből egyáltalán nem következik, hogy mindegy lett volna a számára,

mit vesz a kezébe. Épp ellenkezőleg. Megfigyeltem, s ő maga is beszélt róla, hogy „izgalmas” könyvekből kevesebbel is beéri, bár azt kicsit nehéz volt megjósolni, melyik könyvet találja majd izgalmasnak. Fernand Braudel *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus* című opusza (a névmutatót nem számítva 611 oldal) egy egész napra elég volt neki, ugyanekkora adaggal beírta Darvasiból, de például Kertész Imréről 1000 oldal fölél csúszott minden alkalommal. Olvasó számára nyilvánvalóan nem létezett rossz könyv. Pontosabban nem létezett olvashatatlan könyv, csak egyes szerzőkből jóval többet kellett fogyasztania, hogy életben maradjon.

Amikor nem olvasott, a könyvtárát rendezgette, s ezt is olyan intenzitással, hogy rendszeresen leesett az állam. Nem merem még megbecsülni sem, hány köbméter könyvet pakolt egyik helyről a másikra, de abban biztos vagyok, hogy teljesítménye becsületére vált volna egy hivatásos rakodómunkásnak is. Gyakran segítettem neki, leginkább azért, hogy a látogatás után kitaláljak a lakásból, melyhez gyakori jelenlétem okán külön kulcsot is kaptam. A dolog a következőképp esett: Olvasóval az első néhány esetben kizárólag orvosi minőségemben találkoztam (természetesen), január 13-a után azonban ez is megváltozott (természetesen). Ő maga hamarosan barátként kezelt, ami annyit jelentett, hogy ugyanúgy nem törődött velem, mint az anyjával, aki viszont egyre tolakodóbban kínálta a pálinkáját, néha már szégyelltem visszautasítani. Én meglehetősen rendszertelenül fogyasztok alkoholt, vagyis ritkán és keveset. Aznap éjjel felé indultam haza, egy kiadós labirintusrendezés után, s kétségtelen, hogy az ital addigra a fejembe szállt. A labirintus közepén járhattam, amikor a biztosíték lekapsolt, még a kattanást is hallottam. Nem estem azonnal pánikba, ehhez legalább tíz percre volt szükség. Teljesen felesleges lett volna kiabálnom. Olvasó az éjjeliszekrényére épp ilyen esetekre kikészített zseblámpa fényénél olvasott, az anyja pedig a konyhában álmodta aktuális delíriumát. Fél órával később borult rám az első könyvoszlop, négykézláb kellett átmásznom a könyveken, de nem adtam fel. A pánikrohamok ciklikusan törtek rám, és rövid ideig tartottak, ilyenkor lekuporodtam a földre és becsuktam a szemem, ez segített. Fél órával később újra visszaértem az omladékhöz és elmosolyodtam, magam sem tudom, miért. Megpróbáltam a zseblámpa fényének valami kóbor foszlányát kiszűrni a sötétből, elkapni a lapozással járó neszezést, persze sikertelenül. Néha sírtam, nagyon rövid ideig, talán egy-két másodpercig. Aztán fülsiketítő robajjal, mint valami lavina, rám borult a második könyvoszlop, én meg újra a földre kuporodtam, becsuktam a szemem, egészen ösztönösen, mondhatni reflexszerűen, de többé már nem álltam fel, mert öreg vagyok, és az erőm elhagyott. Bevacoltam magam a könyvek közé. Aztán elaludtam, térdemet a hasamhoz húzva, mint egy embrió. Körülbelül öt órát töltöttem a labirintusban, ahhoz mindenesetre túl keveset, hogy újra megszülessek. A zseblámpa fényére ébredtem, már hajnalodott. Olvasó anyja kivezetett az előszobába, visszakapcsoltuk a biztosítékot, és még aznap este kaptam egy kulcsot, aminek inkább csak szimbolikus jelentősége volt, mint-hogy a lakásajtót nem zárták soha. Tanultam az esetből. Vásároltam egy nagy gombolyagnyi, igen erős madzagot, egyik végét minden alkalommal a bejárati ajtó kilincséhez rögzítettem, látogatás után pedig kitekerem magam a labirintusból. Olyan voltam, mint Thészeusz, csak én naponta felkerestem a magam szörnnyetegét.

Sohasem voltam vele durva. 1998. január 13-án, első születésnapjára kapott tőlem egy tollat, igen drága tollat, egy évvel később pedig egy kapcsos könyvet, szó szerint kapcsosat, üres lapokkal tele. Ő mindannyiszor meghatódott, én pedig komoly önuralomról téve tanúbizonyságot jelentőségteljesen mosolyogtam, hátha megérti. Nem értette meg. El kellett neki magyaráznom, lassan és fokozatosan felnyitni a szemét, úgy, hogy közben néha hetekig nem váltottunk két szónál többet, annyira elmélyülten olvasott, én meg ott ültem az ágya mellett, és szabályosan csikorgott a fogam a gyűlölettől. De a türelem rózsát terem (ahogy mondani szokták), bár jelen esetben egy hullát termett. Őszintén mondom, hogy ezt nem akartam. 1999 júniusában észrevettem, hogy a kapcsos könyv nem a szokott helyén hever, októberben már hiányzott belőle három oldal, vélhetőleg dühös mozdulattal szakították ki, ekkor kezdtem el reménykedni. December 6-án írni láttam, de a szöveget nem olvashattam, nem mutatta meg. Két nap múlva a kapcsos könyv újra üres volt, mindössze három oldal maradt benne, a három utolsó, bennem pedig megfogant a szájalom. 2000. január 3-án halt meg, immár végérvényesen. Szerintem tudta. Láttam a mozdulatán, ahogy átnyújtja a könyvet, amelyből már csak egyetlen lapot lehetett volna kitépni, Olvasó életművét, négy és fél mondatot. Mire a nevetést abbahagytam, már halott volt. A teste pillanatok alatt szétesett, ha nem tudom, hogy ő az, nem ismertem volna fel. *Az ágyon, ott a szemem előtt, szinte folyósan, ott feküdt egy halomban az undorító lucskok.* Ezt nem én mondom. Ezt Poe mondja, de tényleg így volt. Kitekertem magam a labirintusból, az előszobában pedig megláttam az anyját, ahogy a földön kupo-rogva a zseblámpa fényénél olvasott. Kedvem lett volna belerúgni.

Tudom, hogy kíváncsiak rá, hát idemásolom azt az ominózus négy és fél mondatot, merthogy a kapcsos könyvet megtartottam magamnak, szerintem ez is járt nekem. Talán egy novella első sorai. Mindenesetre a cím hiányzik, ami nagy kár, az sokat segíthetne. Nagy örömömre szolgálna, ha egy következő pályázatuk alkalmából Olvasó történetének befejezését kérnék a résztvevőktől, akár ismét másfél ív terjedelemben. Íme, ezek lennének a legelső mondatok:

„Sokan voltunk, és nem emlékeztünk semmire. A hóval fedett, beláthatatlan pusztaság, a fagytól kék ég, a jégen szikrázó paták, s persze az őrzők – ezek lettek az első emlékeink. Harminc évig szinte semmi mást se láttunk. Csak őreinket a vasrudakkal, ahogy ott lovagoltak mellettünk sötétben és mindig fáradhatatlanul, hatalmas, fehér lovainkat abrakolás közben egy tikkasztó nyári nap után, a rövid pihenő alatt ...”

Tisztelettel:

egy néhai olvasó

P.S.1: Még nem töltöttem be a hetvenet. Öt évem biztosan van hátra, öt év alatt pedig akár többször is meg lehet váltani a világot. Írni fogok, eldöntöttem.

P.S.2: Találkoztam Philip Marlow-val. Elbűvölő ember. Beszéltem neki a terveimről, melyeket helyeselt. És tudják mit? **BOLDOG** vagyok.

Ólmos fejfájás

avagy: Máhr Lóránd libidinális túlfeszültsége

(1937)

A szanatórium füstös előcsarnoka után megváltás volt a tiszta hegyi levegő. Nem értettem, hogy egy gyógyintézmény hogyan engedheti meg magának ezt a marhaságot, hagyja, hogy a vendégek befüstöljék, ha csak a bejárat körüli részt, akkor is. Romlott a világ. Az ilyen apró dolgokban ez még jobban látszik. Kiléptem a vaskapun, és rágyújtottam. Ahogy visszatettem a gyufát a zsebembe, éreztem a papír élet, a vizsgálati eredményeim ezen a néhány lapon voltak szép sorjában feltüntetve. Fáj a fejem, amikor bejöttem, most talán egy kicsivel jobban fáj.

Táblákon jelezték a helyes utat, de nekem semmi kedvem nem volt az utasításokat követni. Kocsi vinne minket az állomásig, ott, előrébb van egy kis házikó, ahol néhányan már várakoztak. A kifújt füstöt követte a tekintetem, aztán valahogy elidőztem az erdő látványánál. Ez a kikapcsolódás, igyekeztem meggyőzni magam. Olyan szeretettel néztem az egykedvű fákat, mintha egy angyalsereg álldogált volna ott. Egy nő ment el előttem, a jelzések ellenére ő is balra tért. Sok választást döntöttek el a nők, eggyel több vagy kevesebb, olyan mindegy. Én is arrafelé indultam.

Az út azonban többször élesen elkanyarodott, ahol megálltam, ott talán még ösvénynek is keskeny volt. A nő is régen eltűnt már, észre sem vettem, annyira lekötöttek a gondolataim. Vissza semmiképp sem megyek, határoztam végül, haladtam, mindig amerre a legkönnyebbnek látszott. Jóval lejjebb jártam már, amikor hirtelen szélvészszerűen átvágott előttem egy kisebb vaddisznócsapat. Az eleven áramlásban minden felbolydult, falevelek röpködtek, és nekem egyből a szajrén túladni igyekvő rabló jutott eszembe róluk, pedig nem lenne szabad, még a cigaretta is lecsüngött a szám szélén, annyira nem lenne szabad. Szelíd jó tanács volt, hogy mellőzzem az ilyesmit, legalábbis amíg marad a bankban valamim.

De akkor már jött a többi hang is. Jobbról a kiabálás, a féktelen csapkodás jelezte, hogy a hajtók megindultak, és amikor kiléptem az utolsó terebélyesebb fa árnyékából, láttam, hogy hajtásban is tartották a vadat. Gyorsan balra kaptam a fejem, a tábla felső végénél ott volt az elálló, feszülten figyelt. Rezignáltan vettem észre, hogy a tűzvonalba állok. Rohanni kezdtem. Talán száz méter után jött a szabatos csattanás, felporzott előttem a föld, kiszakadt egy fűcsomó. Már megint ez van, gondoltam, célba vesznek, lebukom, de most volt valami új is ebben: most mintha megdöbbsentem volna a technika csodáján, egy golyó mindent megelőző rőptén. No meg a csoda feledhetőségén. Ez a töltény, ami most ott volt

előttem a földben, mintha visszaintegetne a föld alól, hogy nézz hátra, te bolond!
És még azt is mondta, hogy no, Máhr Lóri, ez fájni fog. Férfiak világában férfiak
találmányaira kell felkészülni.

*

Befüggönyözött szobában ébredtem. A függönyön átütött a nap, ettől citromsárga és világoszöld volt az egész ablakkeret. A sárga átkúszott egy háromlábú asztalkára is, melyen üres kancsó állt, s mellette egy teljesen fölösleges pohár. Az ablak résnyire nyitva lehetett, mert minden, amit láttam, a tárgyak és a színek anygali könnyedséggel mozogtak, egyik kedvesen odébbtolta a másikat, miközben energiát cseréltek.

Megpróbáltam lehunyni a szememet, jó volt ott, maradni akartam még, kint-ről madarakat lehetett hallani. Aztán egészen váratlanul ugyanonnan éles sikoly. Talán ha kinéznék, fontolgattam, felültem és kitettem a lábamat a takaró alól, de elbizonytalanodtam. A sikoly elhalása után a szoba ugyanolyan lett, mint azelőtt, a színek el sem mozdultak. Aztán mégis elmozdult minden, egy utolsó pillantást vettem körbe, és egy elsőt az ajtón bezuhanó nőre. Sokféleképpen lehet feldülni lenni, ennek itt nem volt szüksége különösebb erőfeszítésre, hogy higgyek neki. A földön feküdt, felém emelte könnyáztatta, véres arcát, és kiabált: mentsen meg, mert megöl...

A végét nem lehetett kivenni, a hangja elcsuklott. Villámgyorsan, de azért tisztességgel végiggondoltam, hogy két lehetőség adódik, és csak az első a magától értetődő. Ez a nő igénybe akarta venni a szolgáltatásaimat. Ettől a pillanattól kezdve már nem tudtam, hol fog véget érni a menet.

Odaléptem mellé, felnyaláboltam, és lefektettem az ágyra. A mozdulataimban ritmus volt, az élet lüktetése, mindkettőnké, a nőt és engem is visszavezetett valamilyen szép emlékhez, láttam én rajta azonnal, nem hagyta érintetlenül. A nő rövid időre kikapcsolt magában mindent; míg vittem, a mellkasomhoz simult, mikor letettem, megnehezítette, hogy kihúzzam alóla a karom. A tekintünk egymásba kulcsolódott, túláradoan boldog mégsem lehetett, szemének tükrében megjelent egy kis zavaró mozdulat, árny suhanása, és a nő máris újult erővel sikított, a fogán elfolyt a véres nyál.

Hátulról ütöttek le. Elszédültem, de nem vesztettem el az eszméletemet. Feküdtem a szőnyegen, mely mindennek ellenére őrizte a szoba definitív sárga színét. Lentről láttam, hogy egy óriás küzd a nővel, amolyan jellegtelen keverékalak. Ő lesz az, aki öl, világosodott meg, ő kéri tőlem, szokás szerint, hogy avatkozzam bele az életébe. A férfi ki akarta rángatni a nőt az ágyból, baljával húzta, a másik kezében egy kisbalta volt. Odavettem magam a férfi lába elé, és... beleharaptam. Így hirtelen nem tudom, melyik lába volt, kevéssel a bokája fölött beleharaptam, és nem engedtem. Éreztem, hogy odacsapott rám a kisbaltaival, nem talált el az élével, és ekkor már segített nekem a nő is, kis öklöcskéivel csépelte a férfi fejét. Összefüggő csoportot alkottunk. Kegyetlenül erősen tartottuk egymást, de nem éreztem, hogy fájdalmat szeretnék okozni, talán helyesebb úgy körülírni, hogy ott szerettem volna lenni, beágazódni abba, ami közös gyökerüként köti össze őket.

A férfi, talán fájdalomában, talán azért, hogy két kézzel kaphasson a fejemhez, elejtette a baltát. A hajamba markolt, majd az arcomhoz kapott, és ököllel több-

szőr belevágott az államba. Mivel azonban a nő hátulról tovább püfölte, egyszer hátracsapott. Nagyon eltalálhatta. Vér spriccelt a szőnyegre, épp a szemem előtt. Sejtettem, hol tart most a nő, a kapcsolatukat jelentő kozmosz legszélén. Felkapta a baltát, és lecsapott, de az ütés lecsúszott a vállról. Ahhoz volt elég, hogy a férfi, lábával maga után rántva engem is, teljesen a nő felé forduljon, és fojtogatni kezdje. A balta koppant az ágy szélén, és lebucskázott a földre. Döntenem kellett. Kicsit előrehajoltam, a nő szájából a vér most az arcomra csöppent, de nem égette a bőrömet, sőt kimondottan hűsített. Ellazítottam az állkapcsomat, megragadtam a baltát, és bumm. Bele a férfi tarkójába. Hang nélkül összerogyott.

A nő fuldoklott, fogta a torkát, erőltette a pislogást, hogy a könnyein át is szemmel tarthasson az eszelős tekintetével. Amikor visszajött a hangja, elszabadult a pokol. Tátott szájjal ordított, pedig azt vártam, hogy hálás lesz. Ránéztem a férfira, de csak azért, mert akkor nem volt jó a nőre nézni, úgy éreztem, hogy ebben ő valott kudarcot, hiszen mindketten azt tettük, amire a veszedelem rászorított minket. Nem igaz, hogy bármi, ami itt történt, túlzás lett volna. A férfi a hasán feküdt, a balta a tarkójából állt ki. Rángott a test, nem nagyon, talán kettőt-hármat, ettől a balta nyele belengett, mintha hívna, kérné a kezemet, hogy fogjam meg. Meg is ragadtam, kirántottam onnan, és ahogy ott álltam a véres baltával a kezemben, a nő ettől a látványtól végre elájult. Némileg méltatlankodva illesztettem vissza a vasat a sebbe. Erőltetni kellett, de hát ha így akarja... Rosszulesett, de nem haragudtam rá, mégiscsak nő, kell egy kis idő neki. Önkívületében valószínűleg kétségbeesetten kutat, mit kéne tennie. Törekeny a teste. Ahol kilátszott a válla, régebbi véraláfutások árnyai voltak rajta. Nem ma kezdték ezt az életet.

Körül akartam nézni odakint, mert nagyon gyanús volt a csend. Az ajtó egy nagyobb szobába nyílt, a berendezéséből ítélve nappaliként használták. Körben a falakon trófeák, ronda csontpofák, zöld szöveten szarvak, fogak, agancsok. A falnál álló szekrény ajtaja nyitva, egy váza a földön hevert, de nem tört el, se víz, se virág nem volt körülötte. Zavarba ejtett, mennyi ideig dulakodhatunk odabent, hiszen a váza egy kicsit még mozgott, már abban a stádiumban, amikor megvan a végső helye. Egy másik ajtó volt szemben, az is kitérve, látszott, hogy az udvarra vezet.

Szóval ez a vadász háza, mondtam magamban, fölszedtek ájultan, hazahoztak. És ezek ilyen jókedvű udvariassággal előttem akartak pontot tenni egy hosszú vitára. Újdonság voltam, de jobban szerettem a régi dolgaikkal foglalkozni. Míg ezt átgondoltam, az udvart is körbejártam. Pár tyúk piszkálta a földet balra, egy melléképület bejárata előtt, más mozgást nem láttam. Repedezett, megszelt fal, előtte kiszáradt sár göröngyei, katonás léckerítés, melyen különböző bőrök száradtak. A kert végén a kapu betéve, előtte volt valami a földön, fekete valami, amit szemügyre kellett vennem. Két kutya feküdt ott kimúlva, rajtuk is dolgozott a balta. Férj és feleség a legritkább esetben jut el ideig, és hogy segíthettem, vigasztaló volt. A fejfájásom is enyhült, legalábbis ami maradt belőle, könnyűnek tűnt, mintha bármikor leakasztható lenne rólam.

A dögöket behúztam a bokor aljába, ne lehessen látni, ha valaki elmenne a kapu előtt. Még a földet is eldolgoztam ott, ahol a vérük kifolyt. Tetemükre ráterítettem az egyik állatbőrt, így mégis jobb lesz nekik. Nézttem egy ideig őket, ekkor már érzi az ember, hogy nincs miért sietni. Befelé tartva vettem észre a tákolt fake-

rítés mögött egy fehér foltos szarvasborjút, csüdig a szalmában, nemrég állhatott fel. Égnek meredő nagy fülével valamit fel akart ismerni bennem, ismerős zajokat keresett. Míg elmentem mellette, biztatóan oda is szóltam, hello, kicsi szarvas.

A nő nem mozdult. A férfit elkaptam a hóna alatt. Őt a kutyái mögé tettem, egészen a kerítés tövébe. Kifújtam magam, és úgy láttam, minden rendben van. Ha a nő felébred, majd azt mondom neki, álmodta az egészet.

*

A hajamba túrtam, és éreztem az ősz szálakat. Néhány éve túl szűk ablakot betörve kellett bejutnom egy házba, szilánk maradt a keretben, és felhasította a fejbőrömet. Azóta is ott van a nyoma, keskeny műút a dzsungelben, az ujjam szabályszerűen megpihen, ha odaér. Most mégis az ősz szálakat éreztem.

Néztem a nőt, és valami lázongott bennem. Milyen ismerős volt ez nekem is, hogy a vadász a hajsza idején a vágycsillapítja! És hát, igen... a legerősebb vágyak mindig bűnösök. Amikor odakerültem, hogy mit is kezdjek a nővel, bizony a testét láttam először, és csak valahol nagyon messze jelent meg a személy maga, az ő tragédiájával, sűrű tanácsalanságával, állati rettegésével. Állati, igen, mert amikor megéledt, nekem esett, hogy mit tettem a férjével. Ököllet ütötte a mellemet, és komolyan mondom, engem erősebben ütött, mint imént a párját. Nézzen már ide, mondtam, de csak dolgozott leszegett fejjel, és egy idő után elegendő lett ebből. Nem ütöttem meg, a hajánál fogva visszarántottam. Elhallgatott, meresztgette a szemét, fújtatott. Néhány szál haja az ujjaim közt maradt, előpiszkáltam, összefogtam, s mint egy békéltető csokrot, átnyújtottam neki. Mondtam, hogy vegye el, de nem akarta, nem is nyúlt felé. Visszahúztam a kezemet, kiegyenesítettem a szálakat, majd összesodorva betettem a nadrágom zsebébe. Itt lesz, mondtam neki, ha kérné. Összevissza forgatta a fejét, mintha menekülni készülne. Ahogy szokás, felemeltem mindkét karomat, üres tenyeremet mutatva közeledtem hozzá, mire ez a háborodott felrebbent, talpra szökkent az ágyon, rátiport a cipőjével a párnára, a hátát a falnak támasztotta. A feje a falon, mint azok a kinti tróféák, vágott belém teljesen váratlanul. Ebben a szobában nyílik az új gyűjtemény.

Tudtam, hogy ez a két alak, a vadász meg a neje bekapcsolódott a magamban elfojtani vágyott folyamatba. Röhejes, mert korábban mindig azt mondogattam, sosem foglalkozom válási ügyekkel. Meg is szólalt a régi jó ösztönöm vészcsengője, mert ez a szituáció nagyon-nagyon rosszul festett. Bármikor ránk törhetnek. Kérdeztem, hol tartja a férje a puskáit, mire a nő szép csendesen összerogyott. Láthatóan nagyon megszokta, hogy önkívületben kutat megoldások, válaszok után. Úgy tűnt, hogy most nincsenek kívánságai, szenvedélyes kitörései, és ez erősen befolyásolt, sőt rendkívüli módon felajzott. Megsimogattam a haját, az arcát is, és míg a vére nem, arcának bőre égetett. A fülével babráltam, a nyakán a foltokat követtem, majd tettem egy kört az ujjammal a melle alatt. Mindennél fontosabbnak éreztem, hogy ne sikítson, amikor feléled. A testemmel óvatosan leszorítottam a testét, a kezemmel letakartam a száját.

Később felkönyököltem, és felálltam, mert meg kellett keresnem a puskát. Egy kicsiny, hátsó helyiségben bukkantam rá a szekrényre, volt egy Mannlicher-Schönauer, a Steyr-féle, az bizony uras. Futólag benéztem a szobába, a nő mozdulatlanul feküdt, aztán kimentem, és megkerültem a házat. Nem volt min gon-

dolkoznom, el kellett mennem. Helyesebben, hogy már maradjak is ennél: me- nekülnöm. Amíg a vonathoz érek, kell a fegyver, ott majd eldobom. Déli irányba indultam, zavartalanul jutottam a vasúti sínig, a töltésen pedig balra tértem, az állomás felé. Tudtam, hogy mostantól egyre csak szorulni fog a hurok a nyakam körül, de valahogy nem érdekelt. A vonat ablakából látszottak már a város fé- nyei, e komor dráma után olyannak láttam, mint egy kölyökszúr terítékét. Utcák következtek, a kórház mögött osontam el, majd a Művésztelepet megkerülve irány a belváros. Húsz perc, és már a nagy, barna kapunk előtt álltam. Nem tud- tam, hogy Frida itthon lesz-e, érmelygett a gyomrom, de éltem.

*

Egy órája voltam otthon, Frida, az én drága húgom kedvessége a régi. Lehet, hogy az egész távolléteket játéknak, regényes életem részének tekintette, és így megbocsáthatónak, végtére is nem csináltam semmi rosszat, nem öltem em- bert... legalábbis nincs az arcomra írva. Alig egy hónapot voltam távol. Előtte persze éveket, nomád módon éltem, és néha magam is azt hittem már, hogy sen- kim sincs. Kiugrott bennem valami rugó, mondogatta Frida, van ez így. És most is milyen kedves volt hozzám!, tényleg, mint egy beteghez. Meg akart fürdetni, nevetni is alig tudtam rajta. Azt mondta, hogy gyorsan bedug a kádba, ereszt fürdővizet. Csak ráztam a fejemet, nekem már réges-rég függetlenné kellett vál- nom az ilyesmiktől. Kissé megrökönyödött, aztán megvonta a vállát, teát hozott, megágyazott a belső szobában. Engedelmeskedni kellett.

Reggel sem feszegettük a kényes kérdéseket, Frida odavetette a reggeli fölött, János átjön ma, nagyon kíváncsi rád, mondta, és ennek egészen váratlanul tény- leg megörültem. János Frida férje, a sógorom, de épp válófélben vannak, állító- lag miattam. Ennek az embernek rögeszméjévé vált, hogy köztem és Frida közt mindig is több volt, mint amit a testvéri viszony elbírna. Régen előfordult az is, hogy névtelen zsaroló levelet dobott a levélszekrényembe, kétségbeejtő gyanú- ját írta meg benne, hogy gyerekkorunk óta hálok a húgommal, ami persze rossz- indulatú feltételezés, ártatlan mozdulatok, hangsúlyok túldimenzionálása, és csak annak lehetett a jele, hogy megromlott a házasságuk, s én voltam kéznél. Já- nos nem lelt tőlem nagyobb gavallért, hogy eláztassa a feleségét, gondoltam ak- koriban. Pedig mi volt? Fridával mi csak összebeszéltünk. Mint ahogy a hang- szert felhangolják, mi addig beszéltünk, míg közös normálhangunkat meg nem leltük, s attól fogva együvé tartoztunk.

Frida elment, bevágta az ajtót, ezzel kívánt szerencsét nekem, egyszersmind jelezte, hogy mit csináljunk mi Jánossal, ha kedvében akarunk járni. Korábban sosem csapkodott, ellenszenvesnek tartotta, ha az erő látszik, többször ki is je- lentette, hogy az nem erre való, annak a mélyben kell maradnia, hiszen ha felfedi magát, pozíciót veszít. De nem volt idő ezen gondolkodni, János máris kopogta- tott, nyomult befelé, és a tekintetét egy pillanatra sem vette le rólam. Frida meg- hagyott teáját forraltam fel, jó lesz neki az is.

Öt perce beszélgettünk, jórészt ő kérdezett, mit akarok és miért, én pedig egy- egy szóval feleltem neki. Aztán ügyes ritmusváltással azt mondta, ha visszatérsz valahonnan, mást kell csinálni. Nem csinálhatod ugyanazt. Ezt én is nagyon fon- tosnak véltem, meg is lepődtem, hogy így beletrafált. Haldoklik az anyja, helyezte

el a lényegét óvatosan, majd hosszú magyarázatba kezdett. Most, hogy válik, pénzre van szüksége. Az anyja után örökölhette, de nehéz hozzájutni, mert két testvére van még, és ott állnak a küszöbön. Lépett volna, vallotta be, de túlságosan háborogtak a kedélyek, és amíg az öregasszony eszméletén van, azt ír le egy papírra, vagy azt diktál le, amit csak akar. Az egyik testvérétől nem tartott, züllött férfi, a háború óta ki sem józanodott. Az anyját nem is látogatja, levelekre sem válaszol. Nem valószínű, hogy hagyna rá valamit. De a másik, az sajnos komoly ellenfél. Magdi házasságban él, feddhetetlen, anya. Szép, jegyeztem meg, akkor ketté kell osztani. Mire ő rávágta, nem kell kettéosztani. Űlt velem szemben, otthon így gyakorolta be, itt hatásszünet jöjjön. Aztán azt mondta: el fogod Magdit csábítani.

No, most egyszer ez jó is lenne, de nem is lenne jó, dadogtam neki. És közben érzéki képek száguldoztak a képzeletemben... hol volt már a meggyőződés, hogy a családi ügy nem az én vonalam! Volt néhány vitás kérdés, még hiányzott a szenvedély, de a legijesztőbb az volt, hogy ide jutottam. A férfi minden lehetőségbe beleszédül, hát nem bosszantó ez? Nem tudtam magamról, hogy ennyire gyenge vagyok. Közben János még százalékot is ajánlott a majdani örökségből. Nagyon csinos nő, mondta, nem muszáj arra gondolnom, hogy ez ilyen módon történik. És mondta még, hogy lépjek át a másik oldalra, ott mindig több a pénz, ő túl sok mindent tud rólam ahhoz, hogy ne fogadjam el az ajánlatát.

Amikor becsuktam utána az ajtót, bezuhantam a fotelba. A vadászház, most meg a János, mennyi ebből a véletlen? Az zavart, hogy a véletlenek mindig sokkal kevésbé valószínűtlenek. Hogyan gondolom megvalósítani? Néztem a cigaretta füstjét, és rosszat sejtettem. Frida közben hazajött, azonnal észrevette rajtam az idegességet. Pedig addigra már terveim is voltak. Persze zavarnia kéne, hogy eszembe jutott Alice, szeretett és halott feleségem. Milyen kevés ideig él bennem az emléke, ha nem válik valamiképpen elviselhetetlenné. Csak ha azzá válik, akkor tartom meg. Ilyen vagyok.

*

Nem jó ez így, mondtam azelőtt mindig Jánosnak, amikor megsejtettem, hogy Alice körül kujtorog, és Alice nem is ellenkezik annyira. Felborult bennem minden, és meg tudtam volna ölteni. Ma már Alice halott, legalábbis azt hiszem, hogy az. Ez régi nóta, ezért kerültem az intézetbe, mert valaki folyton ezt a nótát húzta a fülembe. Kiugrott bennem valami rugó.

Frida ételt tett elém, székelygulyást csinált, ragyogó lány. Már a szájunkat törölgettük, amikor rákérdezett Jánosra. Azt mondtam, hogy adósságba verte magát, és most fenyegetik. Ez jutott eszembe, nem gondolkoztam sokat rajta, de ezzel elszámítottam magam. Elfelejtettem, hogy egy nő előtt, ha kellemetlenkedni akar, nincs lehetetlen. És egy nő, akitől elvettek valamit, megcsalták, elhagyták, az bizony kellemetlenkedni akar. Lecsapott Jánosra. Ne segíts neki, mondta olyan hallgatás után, amivel már előre közölt mindent. Azt mondta a hallgatásával, hogy az egy rohadék, nem férfi, nem ember, hanem egy csúszómászó, és köpni kell rá, még ha a lábunk előtt tekereg is. Én ezt egészen kiválóan hallottam, ezért nem volt rá szükség, hogy megismételje. Szóltam is neki gyorsan, hogy egyetértek, de pontos szeretnék maradni: van János kérésében egy megbúvó részlet, ami hízeleg nekem. Észrevettem Frida arcán a hitetlenkedő mosolyt,

mintha egy új, ismeretlen embert látna maga előtt. Szinte könyörögtem neki, hadd élvezzem inkább ezt az édes titkot. Frida szó nélkül kitette elém az asztalra a válás keresetlevelét, szörnyülködjek, milyen barbár munka. Házastársi hűtlenség, olvastam. S akkor valljam be, mire készülök?

Jánossal a református temetőnél találkoztunk. Egy papírfecnire géppel volt felírva a cím, tiszteletre méltó óvatosság. Néztem a papírt, ők is a kórház mögött laknak. Mindegy. Ez a nő látszatra üres lap, ám nem nekem kell teleírni, hanem elő kell csálnom a láthatatlan betűket, olvashatóvá kell tennem. Meg kell tudnom róla mindent, ki kell szakítanom elszigeteltségéből, hogy lássam, mi a vágya, aminek a véletlen megvalósulására törekszik. Adva van tehát a megbízás.

Elmentem terepszemlét tartani. Keskeny közről van szó, mely talán harminc méterrel feljebb torkollik egy szélesebb utcába. Az övék nagy ház, van talán három-négyszobás is. Két hosszú órát töltöttem mindenféle járkálással, nem lehetett tovább húzni. Épp indultam, amikor megjelent egy férfi a sarkon. Visszafozott karimájú puhakalap, hosszú kabát, lezser járás. A férje lenne? Jánostól nem kértem, hogy írja le nekem, ez nagy butaság volt. Bement a kapun, otthonosan mozgott, mindebből arra következtettem, hogy hazajött a ház ura. No de mi ez itt!?, hőköltem vissza. Jóval utána befordult a sarkon egy nő, csinos kalap a fején, siet, és óvatosan futni kezdek én is, hogy többet lássak. A férfi az imént nyitva hagyta maga mögött a kaput, a nő most ezen lép be, kilincstre zárja. Felmegy a lépcsőn, a szintén nyitva lévő bejárati ajtón megállás nélkül halad át. Odabent viszont egyből megtorpan. A férfi áll előtte a folyosón, éppen hogy látom még, leemeli, mit leemeli, letépi a nő kalapját, és a hátrabicsakló arcra hajolva alaposan szájon csókolja. Micsoda műsor! Amikor pedig a nő kibontakozik, és minden zavar nélkül hátrafordul, hogy bezárja az ajtót, összetalálkozik a tekintetünk. Világossá vált előttem, hogy méltó kezekbe kerültem. Micsoda nő, a fenébe is, harmincas, de kölyöknek látszik, Alice volt ilyen. Felizzott a testem, oda szerettem volna rohanni hozzá. Miért ne szerethetnék bele? Úgyis az lesz. Akkor meg mi nek a morálra hagyatkozni, ha a vérem dönt. A bűn legfeljebb annyiban jó, hogy forró nyomon a végére lehet járni.

A kórház kerítésénél bebújtam egy bokor alá. Az volt a benyomásom, hogy várnom kell, nincs még minden megmutatva. Jól is tettem, félóra múlva megjelent a férfi. A bokorig érződött rajta a nő illata. A betétes cipő megállt a sarkon, a férfi kabátja belső zsebébe nyúlt, szivarkát s tüzet vett elő, rágyújtott, s a füstöt kifújva, újjászületve indult a belváros felé. Ha a férje volt, hová ilyen sietősen? Ráadásul megint a kapu nyikorgása, és jött a nő is. Nem értettem, mi folyik itt. Ez is elment a sarokig, bátoritanul végigfuttatta a tekintetét a belváros felé vezető járdán, majd lassú, ráérős léptekkel elindult az ellenkező irányba. Nem tettem mást, várnom kellett. Sötétedésig a környéken maradtam, semmi. Egyikük sem jött vissza. Lesznek kérdéseim Jánoshoz. Összevissza élnek ezek, nincs rend. Mi ez a gyors menet? De hisz este van! Mindkettejüknek kulcsa volt a kapuhoz, a férfi nyitotta, elmenet a nő zárta. Olyanra gondolni sem merem, hogy a nő a férjével valahonnan hazaszaladt egy pásztorórára. Azt nem szabad. Na gyon megnehezítené a dolgomat.

Sötét volt, nem láttam semmit, a hangok cserbenhagytak. Nem jött senki, alig volt mozgás az egész utcában. Éhes voltam, és eluntam magam. Otthon észre

sem vettem Frida kérdő tekintetét, bezuhantam az ágyba és behunytam a szemem. Meg kell tudnom, mi az, amitől ez a nő ösztönösen és visszavonhatatlanul hálás lesz nekem.

*

Másnap János meglepettnek látszott. Mintha mást várt volna tőlem, nagyobb felindulást, az volt az érzésem, hogy csalódott bennem, és nincs igazán ínyére, amiért elsöre nem feleltem meg. Enerváltan válaszolgotott, mintha akkor találta volna ki, a végsőkéig felidegesített vele. Most döntse már el, hogy mennyire fontos neki, ripakodtam rá, mire ő csak annyit vetett oda: és neked? Azt mondta, nem ismeri a jelenlegi életkörülményeiket, hiszen amióta hadban állnak az örökségért, nem jó a viszony. Igen, az a nő volt Magdi, ilyen alkat, végtelenül bőkezű vele az élet. Aztán megállt egy pillanatra, és fürkésző arccal megkérdezte, nem tűnt-e ismerősnek nekem. Igen, helyesltem buzgón, és ezzel mintha végre megnyugtattam volna. Sokkal magabiztosabbá vált.

A férfi leírása illik Magdi férjére, igaz, nem pontosan, de hát mit lehet mondani egy férfiről, panaszkodtam, aki fel van öltözve, kalap van rajta, és az is jól behúzza. Mindenki ilyen. Nagy, tenyérbe mászó mosoly ült János arcán. Korábban nem lehetett kihozni a sodrodból, mondta. És ettől tényleg nagyon hűvös lettem. Legyünk praktikusak, válaszoltam, le kell tisztítani a helyzetet, csökkenteni kellene a szereplők számát. Nem kell mindjárt gyilkosságra gondolni, elég, ha kórházba kerül valaki, mondjuk, a férj. Ilyet ne is mondjak, tiltakozott rémülten János. Ki gondolta, hogy ilyen érzékeny erre? És kipirulva folytatta, hogy nem lehetne inkább virágot küldeni, édességet, netán írni neki, vagy bármi módon előcsalni a házból, követni a városba, leszólítani szokványos apropóval. Minek itt gyilkolászni, meg balesetet megrendezni. Persze volt valami igaza, de én akkor már végig is gondoltam mindent, és a tervem, meg kell vallani, roppant módon megfelelt az én süket harctéri lelkesültségemnek. Amennyi ideig sötét van a házban, pontosan annyi időm van nekem odabent lenni. Meg lehetne néznom. És hogy mi kell ide? Vasfűrés, mellfűró, álkulcs, feszítővas? Irány a lakatos. Igen, mondtam neki, elveszett a kulcs, ja, ja, műszaki ajtónyitás, de hagyja csak, majd én...

Bűnöző leszek? Nem. Beteg vagyok. Betegesen kíváncsi, szerelmes, vágyakozó. Perverz kiváltságokra, ugyanakkor értelmes tilalmakra is vágyom. Betértem több eldugott világítóudvarba, szürke kis közökbe, de egyiket sem találtam megfelelőnek. El kellett rejtenem a szerszámokat, túl nagy a csomag, így nem mehetek haza. Eszembe jutott a bokor, ahol tegnap elvackolódtam, megfelelő, közel a helyszínhez, a betörőlogika ezt kívánja.

Ebédre értem haza. Frida maradékot szedett, jólesett, minden jólesik, ha ő adja. Olyan nyugalmas dolog vele lenni, magától értetődő minden, az emberéletnek nincsenek mellette legnagyobb és legmélyebb kérdései. Nagyok és mélyek vannak és lesznek, de a legek birodalma bennünk, kettőnkben van. Azért tárgyilagosan sem lehet vele szemben viselkednem, mindig is lesz bennem némi gyanú, hogy analízisben vagyok. Egyre csak azt hajtogatja, hogy a lélek hatással van a testre, az akaraterő fegyverével pedig hatással lehetünk a lélekre. Mintha az akaraterő egy Steyr-féle Mannlicher-Schönauer lenne, amivel sakkban lehet

tartani ilyesmit, holott pont fordítva van ez az egész, szentül meg vagyok róla győződve, hogy a lélek nem más, mint a test örültsége.

Érdekes, hogy Frida annak idején sem segített rajtam érdemben. Alice-t állítólag elütötte egy autó, kora este volt, a Pannónia szálló előtti szokásos nagy forgalom. Ettől a rugók bennem, a fejemben, ahogy most is mondta, szétmentek. Állítólag ezért nem emlékszem a temetésre. Senki sem fogalmazott egyértelműen, az egész világ összezárt előttem. Frida pedig mindent a maga javára fordított. Szeretett engem, jobban, mint saját magát, és csak örülhetett, amikor visszakapott. Nagyon, nagyon csúnya ezt végiggondolni, talán abba is kéne hagyni, jelképesen a számra ütni, de mi van, ha az ő keze is benne volt a dologban? Láthatta, hogy a férje bolondul a feleségemért, és ebben az egyenletben két bűnös volt és két ártatlan. Most oda az egyik bűnös, a másik meg arra készül, hogy elhagyja őt, és itt vagyok neki én. Merjem-e megkockáztatni, hogy mindezt szóba hozom? Frida rendíthetetlen lélek, hétköznapi indulatokkal bír. Okos. Nem zülött. Szűk határok között, de sok mindent felhalmozhatott.

Most is egyből és élesen kérdezte: mikor következik végre ő? Miért nem kérdezem meg tőle, hogy mi van vele? Azzal, hogy itt vagyok, mondtam neki, máris megkérdeztem. De ez nem elég, és így meg úgy, hosszú mondatokat öltött egybe, bekezdéseket, arról a szemétségről, hogy elterjedt róla, sosem tűrt meg senkit maga mellett. Pedig ez nem igaz! Ő egy nő, ha nem vettem volna észre, és neki, mint nőnek, nem múlik el a szerelme úgy, ahogy a férfiak gondolják. Ő a lehetőségeibe szerelmes, a nőiségének a lehetőségeibe, annak a nőiségnek, amely a kivételes hajtóerő megragadásával birtokolható megfelelően. Kérdéseimre meg is magyarázta, hogy át kell alakítani a szerelmet, és a közhiedelemmel ellentétben nem szeretetté, hanem esztelen rajongássá, ami már mindenre kiterjed, a világ-mindenség egészére, igen, még olyasmire is, mint a halál. Aha, mondtam, és lepöccintettem a hamut.

Fújt egyet, elnézett az ablak felé, és csendesebben hozzátette, ez a szenvedés igazi szentsége, nem ami a Bibliában van. Ez irodalom, nyuszikám, mondtam neki, de nem bántó hangon, értettem én, mit akar, és zavarban is voltam. Azt szeretné, mit szeretné: azt követeli, hogy vonjam be. Mindenbe, az életembe. Rendben van ez így, nyuszikám, mondtam, ezt látja a nő a tükörben. Ekkor vágta hozzám a szedőkanalat, amelynek az alján, mint egy róten fénylő, parányi tengerszem, egy kevés paprikás lé is volt.

*

A szieszta vajúdással telt, hallottam az óra neszeit, és fájt. És hallanom kellett Fridát, aki harmadszor és negyedszer is rám nyitott, valamit mondani szeretne, de nem teheti. Együtt cselekedni mindent, mindörökké, ez testvéries. Megigazított egy tincset a homlokán, majd közölte, hogy bűdös vagyok a hazugságtól. És ő nem János miatt ilyen rámenős, az az ember tőle akár fel is fordulhat, hanem miattam, aki felszabadultan visszatért, és az első napon máris belavírozza magát a halálos sodrásba. Mert ne gondoljam, hogy nem tudja a titkomat, tudja ő azt, de nem teheti, hogy ismeretei szerint cselekedjen. Az ellentmondana bizonyos szakmai minimumnak, aminek mibenlétéről ő ismét csak nem beszélhet, legyen ez is az ő gondja. Kis öklével lecsapott az asztalra, megfordult, kifelé menet rá-

ütött az ajtóra is, és ezt a hangot hallottam egyre messzebről, felpofozta, megütötte a ház különböző részeit. Azután csend lett.

A tízéves Frida jutott eszembe, és sajnáltam, hogy nem vagyok olyan, semelyik Máhr nem volt olyan, nem tudtam ellazulni, pedig jót tett volna. Fájt belül valami, egy jelzés, erőteljes, fájdalmat okozó jelzés jött onnan. Visszaültem az ágyra, az önálló élet reménye nélkül meredtem magam elé. Frida újra jött, belökte az ajtót. Tényleg azt hitted, hogy menne nélkülem, kérdezte szikrázóan tiszta és nyugodt hangon. Lehetett érezni, hogy ivott, kissé átázott benne a mindenható intelligenciája. Nézd, ezt akkor írtam neked, mondta, és elővett valahonnan a ruhája mélyéről, talán a bőre alól, egy papírlapot. Felém nyújtotta, de meggondolta magát. Mintha nem is én írtam volna, mondta. Mintha kölcsönkértem volna valakitől, egy másik Fridától, aki megoldotta a feladatát akkor, amikor tudni kellett, hogy mi a teendő. Felolvasta a levelet, de olyan lassan, mintha akkor írta, vagy nem is, akkor élte volna meg. Valaminek a terhétől megszabadulva olvasta, hogy a testvérek nem hasadhatnak le egymásról, és én nagyon kényelmetlenül éreztem magam, megint azok a belső jelek. Néztem a zilált haját, a kérleléstől szétolvadó vonásait. Rendben, velem fog jönni. Nem mondtam meg neki, mire készülök, de jöhet, talán még segíthet is, kevésbé gyanús, ha egy nővel ácsorgok a kórház háta mögött. Máris tisztálkodott. Bekiabáltam, hogy indulnunk kéne. Az utcán belém karolt.

Úgy gondoltam, hogy azt a nadrágot veszem föl, amelyikben az erdőn is átvágtam, annak már úgyis mindegy. Semmi hókuszpókusz, előérzet, vagy ilyesmi, egyszerűen átgondoltam, mivel járhat ez az akció. Lapulnom kell, falon felmásznom, ablakra felkapaszkodnom, ereszen lógni. Itt a kórház, mondtam, lelassítva a lépteimet. Te itt majd megállsz, és vársz. Nem figyelt rám. Megállt, jó, de nem volt igazán ott, rá sem ismertem, mint aki kővé dermedt, rémesen sápadt lett az arca. Elindultam a ház felé, és nem voltak rossz érzéseim. Még tetstett is a feladat, bár egy ideje nemcsak a nő jutott eszembe, akit megkaphatok, ha kiismertem az életét, hanem egy távoli lehetőség is, hogy ha szerelmes tudnék lenni, elég annyira, mint régen, akkor minden megváltozhatna. Frida folyton azzal támadt rám, hogy az első lépéseket bármikor megtehettem volna, de tohonya vagyok, a természet csodabogara, és nevetséges, mert mindig nevetséges, ha a romlott a kitűnőt keresi. Olyat teszel a nőekkel, mondogatta, ami után bánat marad vissza mindkét oldalon. Hát jó, majd most figyelj, nyuszikám.

Villámgyorsan beléptem a bokrok közé, a szerszámok a helyükön voltak. Az idő szaladt, már a naplemente utáni szürkületben bukkant fel egy férfi alakja a túlsó sarkon, és kevéssel ezután jött egy nő. Ahogy számítottam, úgy történik minden, nyugtáztam jólesően, bementek a házba. De most öt perc sem telt el, a nő újra megjelent, és ugyanazon az úton elsétált. Lassan fel kellett készülnöm. Eltelt tíz perc és semmi. Teljesen besötétedett. Talán elmellőztem a férfit? Kiléptem a bokorból, és a ház felé sétáltam, túl is mentem rajta, így három oldalát látva mondhattam, teljes sötétség van odabent. Döntenem kellett. Valószínűleg figyelmetlen voltam, a férfi nincs már itt, biztosan sietett a nő után. Egyetlen ügyes mozdulattal vettem át magam a kerítésen.

*

A szerszám olyan nehezen mozgott, mintha a világ legnagyobb titkát feszegettem volna. Az eszköz alakja-formája ködlött előttem, és nem tudtam rendesen használni, mert remegett a kezem. Ekkor végre elfordult valami a zárban, kinyílt az ajtó. Lélegezni sem mertem. Egy egész levél gyufám volt, csakhogy egyelőre nem mertem gyújtani, hiszen mindegyik oldalról a végzetes támadást vártam, a férjet, a rendőrt, az ítéletvégrehajtót. Számoltam magamban, és amint közeledtek a nagyobb számok, minden a helyére talált. Épp csak odanyomtam a gyufaszálat, azon nyomban a folyosó végéig szaladt a fénye. De még ilyet! Ezek aztán puritán életet élhetnek, meredtem előre az imbolygó fényben, hisz sehol egy bútor, még egy kalaptartó vagy valami az esernyőknek, de még tükör sem volt a falon. Lenéztem a földre, nem volt szőnyeg leterítve. Kétoldalt csupasz falak. Megálltam, mert valahogy az lett az érzésem, hogy engem itt nagyon nehéz lesz tetten érni, és nem is csalatkoztam, balra benyitottam az első ajtón, egy szoba, meg sem lepődtem, hogy teljesen üres, bútor, szőnyeg semmi, aztán tovább, a többit is sorra vettem, mind kipakolva, kitakarítva.

Mosolyogva ingattam a fejem, ez annyira ismerős volt, ezek a hihetetlen helyzetek. Megint belemasíroztam a közepébe, gondoltam, és most itt állok. Mert afelől nem volt kétségem, hogy itt valami trükk van, és én vagyok a célpont, akit meg akarnak tréfálni, mindegy, milyen durvára sikerül a tréfa. Ijesztő volt a pillanat, mint egy meredek kapaszkodó után a megnyíló szakadék. És még ijesztőbb az érzés, hogy lépni akarok tovább, előre, bármi is várjon ott. Most már mindegy, mint akit kényszerítenek rá, hogy kutasson, mentem az átkozott rutin szerint. A gyufaszálat feltartva vettem sorra a helyiségeket. No tessék, mondtam az egyik hátsó szoba sarkánál, onnan nyílt egy ajtó, ott még nem jártam. Nem volt okom kihagyni, hát mi lehetne odabent...

Odabent János holtteste volt. Nemrég halhatott meg.

Ösztönösen az órára pillantottam, volt-e időm arra, hogy én legyek a gyilkos. Tényleg nem tudtam, nem én tettem-e. Ha nem most, akkor egy órával ezelőtt, vagy most, de csak gondolatban, és ilyen jól sikerült. Megrémülni sem volt idő. Vannak-e itt háziak egyáltalán, akik betoppánhatnak? Le kellett ülnöm a földre, és szétnézni egy kicsit. Egy darázscsípésnyi duzzanat, s egy késpengényi bemeneti nyílás oldalról a torkában. Sok vér volt mindenhol, egy darabig haldoklott szegény, összekent mindent. Ilyen kés nincs nálam, azt tudtam, és ez jó jel.

Előfordult velem, hogy nem emlékeztem erre-arra, de a gyilkosság más. Amikor a feleségem először üvöltötte a képembe, hogy mit csináltunk mi a húgommal gyerekkorunkban, amitől ennyire követelem a simogatását, nevettem rajta, de arra már nem emlékeztem, hogy Alice ököllel a képembe vágott, pedig ezt állította éjjel, és másnapra be is kékült a helye. Egy másik este pedig Alice halt meg, akit aztán eltemettünk, de nem emlékeztem arra, hogy láttam volna a temetést, vagy csak valaki mondta, és számomra az derült ki, hogy szegénynek sírja sincs, csak halála. Amikor kérdeztem, hol van, tán meghalt?, Frida kis gondolkodás után azt mondta, hogy igen, meghalt, és én azt válaszoltam neki, hogy jó, de én semmire sem emlékszem. Mire ő, hogy talán könnyebb is lesz így, próbáljam elérni, hogy ne foglalkozzam ezzel a kérdéssel, zárjam le az ügyet. Érdekes, utólag erre sem emlékeztem, egészen eddig tartott ez a homály, és most egyszerre előjött az a pillanat, amikor Frida ezt mondja. Hogy ne foglalkozzam a halállal: azzal a halállal,

amiről semmit sem tudok, ne foglalkozzam. Frida nagyon ritkán téved. Lassan tanul, de utána már ügyes. Ha itt lenne, azt tanácsolná, talán ugyanezekkel az egyszerű szavakkal, hogy zárjam le az ügyet. Ez a kötelességem, lezárni az ügyet.

Aztán, ahogy tisztult a kép, azonnal eszembe jutott az örökség, és az, hogy betelt János sorsa, a fegyvere visszafelé sülnetett el. Támadni akart, és erre megtámadtatott. Biztos kinyírták a testvérei, tippem is volt rá, melyik tette, biztos az a züllött alak, akinek mindenáron kellett a pénz, az ital nagy úr, és nehéz kiengeztelni a rossz szellemet. Vagy még valami, hisz össze is beszélhettek, a Magdi kiadja a parancsot, a részeges gyilkol, ők elköltöztek, a nyomok eltüntetve, és... És én itt ülök a csapdában. A Magdiéban? Hisz látott is, az a bábjúnár csókolta, ő pedig megfordult becsukni az ajtót. Egyenesen belenézett a szemembe, tesz ilyet egy nő, ha tisztességes szándékai vannak?

Szívem szerint elidőztem volna ott egészen hajnalig. Rágyújtottam, a paraszat lestem, olyan volt a sötétben, mint egy még elevebb bemeneti nyílás. Mi van itt? Nyomoznom kell, ha életben akarok maradni. S egyre inkább akartam. Egy ilyen nő, aki ezt kiterveli, kell nekem. Aztán eszembe jutott Frida, szegény ott ácsorog a kórház kerítésénél. Muszáj mennem, de nem láttam a sötétben, kell a gyufa. Hol is... Talán a másik zsebembe gyűrtem, igen, meg is találtam, de valami más is beleakadt a kezembe. Már kint voltam a ház előtt, átugrottam a kerítésen, és Frida felé siettem, amikor lenéztem. Pár szál haj volt, összesodorva. Nem kellett sokáig gondolkodnom, honnan van.

*

Azt kérdi, mi van Jánossal. No hiszen! Miért kérded, néztem Fridára vizsgálódva. Ő meg a régi kedélyével csak annyit mondott, örül, hogy még életben lát. Jánost ő egy gazembernek tartja, s attól félt, ezért is akart elkísérni, nehogy valami grimuszba keveredjek miatta. Bármi kitelik tőle, zárta keményen, s én magamban hozzáfűztem, hogy most már ugyan nem. Fürkészőn a szemembe nézett, akarok-e beszélni róla, s amikor elfordultam, úgy tűnt, belenyugszik.

Oththon az évés nevéséges volt, szurkáltuk az ételt, mindketten elégedetlenek voltunk. Nekem azzal volt bajom, hogy szokás szerint elrontottam a visszatérésemet. Aki halott elől menekül, az ne halottak sorfala közt térjen vissza. Hogy Fridának mi volt a baja, nem tudtam, de talán az fájt neki, hogy nem vagyok vele őszinte. Le lehetett olvasni rólam, hogy nagyon bánt valami. Tudtam, hogy tudok valamit, csak még nem állt össze a fejemben, ezért a segítségét kellett kérnem. Esdeklő tekintettel néztem rá, de mielőtt megszólalhattam volna, megelőzött. Azt kérdezte, hogy segíték-e eltüntetni János hulláját.

Unottan nézett, a lakkot pattogtatta a körméről. Meg kellett nyugodnod, mondta, nem kérhetelek rá, hogy frissiben állj neki ásni. Rendben, dolgozd fel. De még az éjjel vissza kéne mennünk, és a holttestet elásni a kertben.

Egy gondolat röpködött ide-oda a fejemben, mint egy kemény csőrű madár, mindenhol nekiütődött a koponyámnak, és már rettenetesen fájt ez az elvadult szabadulási kísérlet, de képtelen voltam segíteni rajta. Aztán rosszabbodott, igazi ólmos fejfájás lett belőle, ami már nem is tágított. Valahogy túl logikusnak látszott minden, volt rendszer a teendők egymásutánjában, nem lehetett rajta fogást találni. Hát mi mást lehetne tenni egy halottal, mint eltemetni? Mit kell

csinálni egy ásóval? Ásni kell vele, mondjuk egy gödröt. Eltemetni valamit. Mire való a föld, hogy beletemessék a halottakat. Egyszerre egy dolgot csináljunk, ha el kell temetni Jánost, temessük el, aztán Frida úgymint megmondja, hogy mi következik. Olyan hideg volt a konyhában, hogy kértem Fridától egy pulóvert. Mondtam, hogy azt hozza, amelyiknek nem olyan hosszú az uja.

Mit is tudok jelen pillanatban? Az úton elmondtam neki. Jánosnak nincsenek testvérei, szögezte le mindjárt Frida, s engem ez az újság teljesen megbénított. Frida azonban most nem sajnált, úgy vélhette, hogy végre ideje kivenni a részem mindenből. Azt mondta, hogy kihallgatott minket, engem és Jánost, nem lepte meg a történet, amit előadott nekem, bár nem nézte ki belőle. Azért nem lepte meg, mert sejtette, hogy készülődik valami. Azzal, hogy visszatértem, sok mindent megváltoztattam. Nem lehet csak úgy visszatérni. És te már túl rég kiléptél, át abba a nyomozósdiba, mondta Frida, akkor fogtál bele, amikor Alice elhagyott.

Elhagyott?, kérdeztem rá bizonyos mértékű tiltakozással. János pedig irigy, mondta válasz helyett. És egy dög. Hiába volt meg a nyomorult kis boldogsága, te megint feltűntél, és csípte a szemét, milyen könnyen ment, a feledés, a visszatérés, az, hogy kijöttél a romok alól. Újra meg akarta mutatni, tudtam én, dicsekedett Frida, vagyis inkább megéreztem, de amikor hallottam, mit mesél neked, nem volt kétséges, hová akar kilyukadni. Azt akarta, hogy lásd a boldogságát. És mivel nagyon buta arcot vághattam, hozzátette még: tessék, láthattad.

Előre mutatott, mert közben tényleg odaértünk a házhoz.

*

Rövid időn belül ez a második férfi, akit a hónaljánál fogva húzgaklok. János hullája nehéz volt. A hullában nincsenek azonnal ott a kukacok, azok a tönkrement színek sem jönnek elő ennyire gyorsan, nem kell tehát tőle undorodni, semmi sem tisztább és végiggondolhatóbb, mint egy halott, akit megfoghatsz. Fogd meg, és tartsd addig, míg mindent meg nem tudsz róla. Talán egy perc, annyit mindenki kibír. És ha megvagy vele, engedd el. Ez lesz a nehezebb.

Ásni kezdtem, miközben Frida beszélt. Hát nem hasonlított valakire az a te Magdid? Ástam a gödröt és gondolkodtam. Valóban hasonlított. Alice-ra emlékeztetett. És Frida erre hevesen és biztatóan bólogatni kezdett, mintha a számba akarná adni a szavakat. Alice volt az? Az én kicsikém visszfénye... Az volt?, kérdeztem, és Frida azt mondta, nem. De jó, fújtam egy nagyot, s milyen korai volt még a megkönnyebbülés, mert Frida azt is hozzátette, hogy nem visszfény, drágám, az a valóságos Alice volt.

Nos, a valóságos dolgokra vonatkozó vágyakkal azonosulni kell. Jogosak voltak tehát az érzelmeim, melyekkel Magdi... azaz Alice felé fordultam. De hogy az ott Alice lett volna? A valóságos Alice? És Frida leguggolt a gödör szélére, két tenyerébe fogta az arcom, úgy mondta: Alice nem halt meg, csak... elhagyott téged. Te úgy viselkedtél, mint aki megtévelyodott. Amikor úgy beszélünk veled, mint a tévelyodotthoz szokás, tehát amikor rád hagytunk mindent, megnyugodtál. Te mondtad ki először, hogy meghalt. Mi azt mondtuk a hátad mögött, legyen. Akkor este senkit sem ütött el az autó, csak Alice-nak elege lett a tétlen várakozásból, a rettegésből, hogy épp mi történik veled. Akkor éjjel már haza sem ment. Azóta titokban, húzta el a száját Frida, János tartotta el. És ő

használta. Hogy most felbukkantál, ütni akart rajtad még egyet. Odacsalni téged, hogy lásd, él Alice, és az övé. Ilyen egy rongy ember volt, mondta, és köpött egyet, igen, a húgom leköpte a hullát, mely a gödör szélén volt kinyújtózva. Néztem a köpését, az arcán találta el, ott volt az a folyós kis nyál a halott szeme alatt, lassan megindult a széle, bele a szemgödörbe. Cseppet sem zavart, hogy nyálas lesz a halott szemgolyója. Elfelejtettük lezárni a szemét, és most bele fog folyni, úgy kell neki. Tudod mit, mondtam gyorsan, akkor kapja meg, és én is leköptem. Frida nézett, ennyi jár nekem, gondolhatta.

Amikor elkészültem, gyorsan behúztam a gödörbe a testet, s lábtól a nyakáig betemettem. Mire vársz, kérdezte Frida, de én megkértem, hogy menjen a házba, kettesben akarok maradni a sógorral, ne féljen, csak elköszönök tőle. Épp annyi időm volt, hogy gyorsan fölé hajoljak, amikor Frida eltűnt a sarkon túl, már hánytam is, okádtam, rá János fejére, nem direkt volt, csak éreztem, hogy jön, biztosan az idegességtől, az undortól, és az ismét körülöttem ólálkodó örülettől. Nem volt szándékos. Amikor megkönnyebbültem, betemettem a fejet is, topogtam rajta, hogy ne emelkedjen ki a frissen mozgatott föld, a tetejére pedig a bokrok aljából vegyes kerti gázt húztam, volt abban minden. Elég takarosán nézett ki.

*

Most az a fontos, hogy megúsztuk. Ezt már otthon mondtam Fridának, hogy ez az egész, úgy ahogy van, örület, én egy rakás dolgot nem is értek, csak azt, hogy valami most szubjektíve el lett bennem mélyítve. Úgy jöttünk el a sírtól, mint a patkányok a dögtől, visszük szét a fertőzést, undorítóak vagyunk, és ne!... ne mondj semmit, állítottam meg feltéve a kezem, hadd kérdezzek majd én, ha már tudok. Mérges voltam. Miért hagyta Frida, hogy Alice ragyogó tiszta arca így bemocskolódjon?

Megkaptam a teámat. Besűrítette valamivel, vicces, de az a gyanúm támadt, hogy meg akar mérgezni. Nem kortyoltam bele, de nem is toltam el, csendben kavargattam. Aztán mégis megittam. A nők gyorsan tudnak dönteni, ha már háttározott a sorsomról, akkor úgyis végem. Letettem a csészét, és hátradőltem, Frida pedig elhajtott egy hajszálat a szemem sarkából. Futólag meg is simogattott, majd azt mondta, hogy ha élnének a szüleink, nem tette volna meg. Nem szerettem volna megérteni, de muszáj volt.

Arra gondolsz, hogy... kezdtem, de képtelen voltam végig mondani. Igen, én tettem, bólintott aprót, tudod, gyűlnek a tapasztalatok, és az ember tűr. Engem bánthatott volna, nekem már nem fáj. De jöttél te, és muszáj volt lépnem. Aztán felkapta a fejét: nehogy lelkifurdalásod legyen miatta! Istenem, csak azt ne, ha már idáig eljutottunk. Próbáld végre elfogadni a segítséget. Segítség?, kérdeztem. Ilyen szerencse is csak egyszer érheti az embert, hogy te vagy a segítségére. Egyet gondolsz, és nyakon szúrod a férjedet, nehogy fájjon nekem, hogy egy másik életet éltem, és most szembesülnöm kell az igazsággal.

A testtel üzeni túl könnyű, válaszolta, előnyben voltak. Előtted csókolta, hát nem érted? Ezzel ébresztettelek fel. És mert nem válaszoltam, megkönnyebbülten hozzátette: míg kint okádtál, feltöröltem a vért. Holnap odamehetsz, Alice délután négykor szokott odaérni. Találkozzatok.

*

Egész éjjel vastagon esett, többször kinéztem az ablakon, kiadós záporokat számoltam, nagyon állatias volt. Eddig azt hittem, az éjszaka a férfi, most láttam, hogy van erősebb, az éjszakai zápor a férfi.

Kicsit később benézett Frida, leült az ágyam szélére. Végre fáradtnak láttam. Ekkorra érthette meg, hogy a bosszú igazából sosem egyetlen ember ellen irányul. Nem vette a lapot, hogy menteni szeretném, de legalább mentetegetni. Mi a fenéről beszélsz, kérdezte duzzogva, és a világmindenség összes húgocskája által használt büszke, boldog, várakozásokkal teli mosolyát küldte felém. Másfelől próbáltam közelíteni: fordítsuk le a te nyelvedre. Miféle diadal az, kérdeztem, amelyik nem finom, mint egy édes sütemény? Mondják, hogy érezni a győzelem ízét. Te mit érzel? Húzta a száját. Á! Ezek általánosságok, meg filozófia. A vér a valóság. Nem emlékszel, hogy gyerekkorunkban is mindig a doktor bácsinak volt igaza? Sakkban tudott mindenkit tartani, ha komolyra fordította a szót. A vér?, kérdeztem, mire Frida felállt, kiment, majd nyitott tenyerén egy kést tartva tért vissza. Nem mostam meg, rászáradt, mondta, s várta, hogy kivegyem a kezéből. Miért csinálnék ebből akkora felhajtást, gondoltam, amikor megérintettem. Behunytam a szemem. A penge érintése olyan volt, mint egy túl hosszú álom.

Reggel gondoltam igazán bele, hogy Alice visszatért. Ő már tudja, hogy jelen vagyok, de csak ennyit tud. Számít rá, hogy megint leselkedni fogok a háznál. Abból, hogy oly hosszan nézett rám az ajtó bezárásakor, arra következtettem, hogy játszana még velem.

Frida leültetett a konyhában, szinte lenyomott, muszáj enned, mondta, és már dugta is a számba a kenyeret. Odatettem a kezem, és nagy nehezen kinyögtem: ugye, nem akarja? Mit, nézett rám meglepetten Frida. Hogy én is megtegyem, mondtam, mire iszonyú vadsággal a nyakamba vetette magát, szorított, fojtogatott, a vállamba dörzsölte a könnyeit, erős szaga volt, annyira áradt belőle a rémület. Dehogy, jaj, dehogy... összekapaszkodva sírtunk és ringatóztunk, s amikor elfáradt, az ölembe ült, de nem engedett el.

Még jó. Azt hittem az jön, hogy én megtenném-e érte... Már miért? Talán hálaból? Amikor elhagyott Alice, megegyeztek egy közös hazugságban. Az a gyanúm, hogy ez Fridának volt a legkedvezőbb. A férjét már régen elvesztette, most legalább visszaserzett engem. Nem mert beavatni, mert lassan már ő is hitte, hogy az igazság többet ártana. Nem tudta, mennyit szenvedek. Most már más-ként gondolja. Vannak dolgok, amiket meg kell tenni. Ha visszamegyek a házhoz, Alice látni fog engem, visszaverődik rólam a fény, és ugyanúgy róla is. Látni fogjuk egymást. Egyetlen módon tudom legyőzni Fridát, már ha le kell győznöm, ha bebizonyítom, mennyire nem a tett, hanem az érzelem a fontos.

*

Az érzelem tetszőleges szögben elfordítható, akkor is az marad, ami a lényege. Ha én szerelmet érzek Alice iránt, ennyi idő után és ilyen körülmények között is, szerintem az még ugyanaz a szerelem lehet, amelyik régen is működött. Holott illik a méltóságunkra is gondolni. Alice hátának görbülete jutott eszembe, ahogy János hátrahajtotta a csóknál. Milyen furcsa! Kevéssel ezelőtt még Magdi és egy idegen voltak a szereplők, és most... Most Alice és János. Két régi versenyző.

Nem ácsorgok kint, bent fogom várni, eldöntöttem, hadd jöjjön be egészen a folyosóig, talán tovább is, kezdjen keresgélni a szobákban, ott vagyok-e. Vagyis hogy János megérkezett-e már, hiszen őt várja... Hogyan kell majd eléje lépnem? Szótlanul mosolyogva, vagy komolyan és egyszerűen köszöntve? Vajon merre fog menekülni? A szerelmeseknek akadályokat kell legyűrniük. Nálam ez most ki van fordítva kissé. Akadályokat kell emelnem, hogy a szerelmem ne tudjon menekülni. Hiszen mindenhez idő kell, egy helytálló magyarázathoz is kell valamennyi. Lehetne talán egy szó, mondhatom, hogy szeretlek. De ő majd azt akarja tudni, hol van János, mit keresek ott, miért nem tűnök el. És akkor szét kéne szednem darabjaira ezt az egy szót, mert hiszem, hogy mindent csak ebből fejthetek ki. Ha nem így kezdem, esélyem sincs. Szóval: szeretlek, és János ott van hátul, téged kerestelek, térted élek, és azért nem megyek el, mert veled akarok maradni. És ha elindul hátrafelé, ahogy ő hiszi, János felé? Mindkét végét lezárni! A folyosót kétfelől be kell kerítenem, hiába lehetetlen, de így kell. Ha bejön, én az ajtó mögött várom, gyorsan behajtom és kulcsra zárom, majd a hátamat nekivetem. Szeretlek stb., és miközben beszélek, átsétálok a folyosó másik oldalára. Meg vagy fogva! Két dologra nagyon kell vigyáznom: minden mozdulatom mást jelentsen, épp az ellentétét, mint aminek gondolható. Nem bekerítem, hanem körüludvarlom. Hódolattal körbejárom, mint egy múzeumi vitrint. És a másik: nem szabad azt gondolnom közben, hogy meg van fogva...

Mert amikor megérkezett, már nem volt megválaszolatlan kérdés. Bejött, bezártam az ajtót, és nekivettem a hátam. Megfordult, nem úgy, ahogy a filmekben szokás, nem kapta hátra a fejét. Kéjes lassúsággal indította a mozdulatot. Erre kéne majd mindig emlékeznem, gondoltam, és nem a jeges rémületére, hogy én vagyok az. Fehér lett az arca, a falnak támaszkodott, láthatóan alig állt a lábán. Amikor lerogyott, leültem mellé, és az ölembe vontam a fejét. Hamarosan felnyitotta a szemét, de gyorsan visszazárta. Úgy mondta, lezárt szemmel, hogy mit keresek ott. Hozzád jöttem, válaszoltam, amilyen gyengéden csak tudtam. Most kellene a szavaknak jönniük, tudtam jól, mégsem sikerült. Bántani fogsz?, kérdezte. Képtelen voltam megszólalni. Meg se moccant. Ki volt nyújtva a lába, a karja a teste mellett a földön. Bántani akarsz?, kérdezte leheletnyivel erőlyesebben. Vadállat vagy, ha kezet emelsz rám, mondta Alice, majd rövid gondolkodás után hozzátette, egyébként is állapotos vagyok. Ezzel rossz helyen kopogtatott, én pirultam bele a szégyenbe. Hát nem lehet csendben megcsinálni ezeket az apró javításokat, aztán ugyanolyan csendben, és együtt továbblépni? Azzal jön, hogy állapotos, hogy az ő szerethető lelke ugyan még mindig szerethető, de a testében lévő másik test eltakarja. Van valami benne, amitől nem láthatom többé...

Nem tudom, mi lehetett a szememben, de megijedt tőle, hát ijedjen is meg!

*

Óvatosan leengedtem a fejét a földre. Megigazítottam a haját. Ha elhagyják magukat, a nők arcán keletkezik egy pont, mint a gyémánt egy zárványa, mindig a hiba kelti fel a figyelmet, s attól fogva csak azt lehet és érdemes nézni. Most még jobban látszott, a lemenő nap beesett az ablakon. Emlékszem, mennyit olvasott régen Alice, a legmocskosabb, legértéktelenebb krimikkel, hitvány fércművekkel is képes volt átélni a csodát, varázslatos világokba repítették őt. És én mire

voltam képes? Az elmúlt években sok női megbízóm önfeledten tapadt a számra... hideg, üres percek voltak. Alice mindig azt mondta, mennyire hasznavehetetlenül csókolok. Most sem csókoltam meg, nem kellett a fanyalgása. Jobban fájt, hogy nem volt meleg a teste. Talán nem volt vér benne. Vagy a vére hidegen rohant az ereiben. Vagy a bőre, megedződve az érintésem keltette undortól, megszűrte, lezárta a véletlen vágó tüzét, nehogy megneszeljek valamit abból, hogy ő egy nő, aki, bárhogy szeretné a jelenlétemben, nem képes mindenét ellenőrizni. Erővel kellett elfordítanom a tekintetem Alice arcáról.

Felálltam, és percekig le-föl sétáltam a folyosón. Vajon mi történik közben, amikor az én akaratom megmarad, míg a másiké elvész? Egyébként is, milyen élete lett volna egy nem kívánt gyermeknek... Hiszen nem kívánhatta igazán most, hogy látott.

*

Mire mindent befejeztem, teljesen leizzadtam. Csak annyi volt biztos, hogy nekem végem. Nem mondhatom többé, hogy van még egy helyszín, ahol a cselekmény kedvezőbb fordulatot nyerhet, a helyszínekből kifogytam, minden lehetséges zugba rejtettem, vagy temettem már valakit, és mindenhol maradtak ellenségeim. Elvileg ebből a kertből sem léphetnék ki büntetés nélkül, gondoltam, növekvő bizalmatlansággal jártatva a tekintetem a feketén mozgó bokrok csoportjain. Menjek Fridához? Ugyan már, pedig... amilyen félve gondolok rá, kétlem, hogy óvnom kéne magamtól. Nem lehet már semmit sem tenni, elfáradtam, mint a kiégett bérgyilkosok, akik gyermekkori önmagukat látják meg a célkeresztben.

Vonatot fogtam, ugyanott szálltam le, ahonnan a szanatóriumhoz indul a buszjárat. Gyalogoltam a sínek mellett, kerestem a helyet, de nem lett meg a puszka. Amikor feladtam, a távolban megláttam a vadászház tetejének körvonalait. Úgy lebegett a hajnali szűrt fényben, mint egy tutaj a folyó vizén. Ki kellett számítanom a sodrás erejét, hogy a leginkább megfelelő helyen találkozzunk. Óvatosan lépkedtem, mintha tényleg a vízbe gázolnék, emeltem a lábamat.

Kiakasztottam a kaput, hátul felcsattant egy kutya ugatása. Megtorpantam, de nem jött elő sehonnan, aztán el is csendesült. Arra lopakodtam, ahol a szarvasborjú is volt. Nem sokat nőtt, pedig valamiért azt vártam, hogy egy kifejlett példány fogad majd. A füle tányérjával követett, mondtam neki megint, hogy hello, kicsi szarvas, erőt gyűjtsél, sokat alhass. Tetszett neki, azt mondta, hogy köszöni.

Mintha megrebbent volna a függöny az egyik ablakon, megálltam, le is guggoltam, de semmi. A bokor felé indultam, ha ott vannak még, rendesen eltemetem azokat is. Vártam egy kicsit, hogy mozdulhatok-e, és amikor felemelkedtem... bumm!

A ház felől lőttek.

Eldobtam magam hátra, a borjú kerítése felé, láttam, hogy az állat a földön fekszik, vége van, csupa vér a nyaka, bugyborékol a sebből, mint valami gyógyító forrás. De rajtam is bőven volt belőle.

VÉGE

A mélyhangú lány

Rohadtul ébredtem. Az irodám közelében felvisített valami, mintha az aszfaltot törnék odakint, s el kellett eresztenem a habkönnyű, mégis kőkemény nőt, akinek a csókja olyan volt, mint a gyógynövényes néninél vásárolt konyakos csokoládé.

Túl szépeket álmodsz, korholtam magamat. Talán azért nem sikerül az életed, mert elvagy az álmaiddal. De azért hagyhatott volna aludni az a vadbarom. Biztosan nincs több fél nyolcnál. Olyan dühös voltam, rá se pillantottam az órára, pedig ott ketyegett a fejemnél. Úgy értem, ott, ahol az előbb még a fejem volt.

Lezuhanyoztam, felhajtottam egy pohár konyakot, aztán rágyújtottam a gyászkeretes dobozból egy LM-re. Valamelyest helyrejöttem, de azért még mindig szívesen leütöttem volna a burkolatbontós tagot. Baszd meg, gondoltam, már nem is mérgesen, csak mint egy másnapos sztoikus.

Leszóltam Kis Pucának, hozzon négy szendvicset. Hányat, kérdezett vissza szemtelenül, még a vigyorát is láttam a kagylóban. Négyet, te barom, legyintettem a telefonba. Kecsáppal, főnök, kérdezte most már alázatosan. Főnök az anyád, csaptam le. Nem törődtem a képzavarokkal.

Hamar befutott, még lihegett is, hadd lássam, mennyire sietett. Most mégsem volt kedvem borraalót adni neki. Olyan pofával ment el, mint akire ráesett a függönyrúd. A szendvicznek viszont jó íze volt, a magamfajtának egyenesen felégséges. Magamfajta az anyád, mondtam magamnak. Nem voltam valami rózsás kedvemben.

A második szendvicsnél tartottam, amikor csengettek. Hosszan, könyörtelesen. Bulldogpofája van, gondoltam, röviden, pattogósan ugat, akár a gyakran szellentő boxerek. Most nincs kedvem hozzád, te nyomott képű.

De a csengetés nem maradt abba, az óra pedig fél tizenegyet mutatott. Kénytelen voltam ajtót nyitni. Átvitorláztam az előszobán, és lenyomtam a kilincset. Az „átvitorláztam” egyáltalán nem túlzás, az irodámban, amely a lakásom is egyben, talán ez az egyetlen luxus. Minden kicsi vagy legfeljebb közepes, az előszoba azonban akkora, mint egy félbevágott medence abból a fajtából, amelybe ezek a fellengzős újjgazdagok mártogatják a puhány testüket. Nem is értem, hogy lehetett ekkora szerencsém. Bár mindenben ekkora lett volna.

Szóval átgondoláztam nyúlós Velencémen, és ajtót nyitottam. Valami feltűnően durvát akartam mondani, amitől vagy húsz évvel ezelőtt még én is megsértődtem volna, ha nekem szól. Az ajtóban azonban nem egy bulldog pofájú vén faszadék állt, hanem egy nő.

Olyan nő ráadásul, amelyet nemigen láttam itt a Trenstorban, ahol a tanyámat felütöttem. Amióta ezt csinálom, csak a nyomorba beleszáradt vagy hirtelen megszírosodástól undok kliensek kerestek fel. Szinte hihetetlen, de két évtizede

alig három igazán jó nővel találkoztam, s azok is amolyan szoláriumban sült libák voltak, akik kacéran pislogtak rám, közben meg az örökségükért ácsingóztak, vagy a férjüket szerették volna felkutatni. Mikor kiderült, hogy az ipsét már két hete viszi a víz, kisajtoltak három könnycseppet a szemükből, aztán megkérdezték, ugye, Márló, nem hagy pácban?

Román szavakat az ügyfeleim nem mertek használni, mióta az egyik tagot kirúgtam, mert bemutatkozás helyett azt kérdezte, „Ugye, egy jó *káuzáért* mindent megtesz?” Üvöltve tessékeltem ki a lakásból, a szomszédok rémülten húzódtak vissza az ajtóik mögött. Nem tudom, mi jöhetett rám, de gyanítom, hogy az a majd' öt hónap, amíg új ügyre várakoztam, nem befolyásolhatta kedvezően a temperamentumomat. Utána jót röhögtem magamon. A klient finoman szólva elszalasztottam, a magyar nyelvet azonban megóvtam. Egy keményöklű Grétsy László. Mit mondjak, jobb szerepet is el tudtam volna képzelni magamnak.

Ez, mondom, régen történt, de ma is felmegy bennem a ganélé, ha eszembe jut, igaz, már nem tudnám megmondani, kire haragszom jobban. Ugyan mit értem el a detektívesdivel? Valamelyest megtanultam bokszolni, a bűnözők agyával gondolkodni, logikus sorrendbe illeszteni a történéseket, aztán figyelmeztetni magam, hogy a véletlennek legalább akkora szerepe van, mint a logikának, főleg manapság, amikor nem Moriarty professzorok sétálgatnak az utcán, hanem pitiáner, viszont mindenre kapható gazemberek. Megtanultam nem hányni, amikor másnak már tartani kell a kókuszát, és nem bízni senkiben, legfőképpen abban nem, akiben minden jel szerint igazán megbízhatnék. Van egy irodám, ahol lakom is jobb híján, homályos emlékeim a középiskoláról, ötven könyvem és százhuszonhét tévécsatornám, amelyeken végig szoktam zongorázni, amíg gondolkodom valamin, hátha a *Kívánságkosár*, a *Záróra* vagy a *Napkelte* segít ebben az istenverte műveletben. Mindegyik lány, akivel csak elgondoltam az együttélést, elhagyott, mielőtt egyáltalán felvethettem volna az ötletet. Ezzel szemben elértem, hogy Pucának az apja elnevezett Márlónak, hogy valamilyen kifürkészhetetlen okból a fia is felhoz négy szendvicset, ha megkérem rá, hogy kivétel nélkül minden hivatásos gyűlöl, bár néhányan persze jobban lepezik, mint mások, és hogy valami homályos tisztelet vesz körül, mert pár ügynek mégiscsak a végére jártam.

Most pedig itt állok az ajtóban, előttem egy lány, aki nem bombázó, de határozottan szép, valami érdekes illat övezi, és ha a szemem nem csal, még okos is.

– Bújjon be – szoltam, amilyen udvariasan csak tudtam.

– Köszönöm – válaszolta, belépdelt mellettem az irodába, és leült, még mielőtt hellyel kínálhattam volna. Igaz, nagyon nem válogathatott, ha nem akart állva maradni: a szobában, ahol a kliensekkel szoktam beszélgetni, mindössze egyetlen ágy volt meg egy fotel. Mint jól nevelt hölgy, természetesen a fotelt választotta.

Mi több, még magyar is, egészítettem ki az előbbi jellemzést. És a hangja egészen elbűvölő. Mi a fene, még ilyen szavakra is emlékszem. Nem volt kifejezetten mély, mégis közelebb állt a mélyhez. Ha középiskolás emlékeim nem csalnak, ezt nevezik mezzoszopránnak. De mitől szép még, kérdeztem magamtól, miközben azt mondtam:

– Hallgatom.

Vörösesbarna haj, amelyet gesztenyeszínűnek szokás nevezni hetedrangú regényekben. Laza szerelés, de nem provokálni akar vele, sem nem képzelem, hogy

ettől szebb – egyszerűen ilyen. Farmernadrág, farmerdzseki, sportcipő. Táska, amely úgy nevezhető retikülnek, ahogy a lépcsőház, amelyben lakom, a World Trade Centernek. Esetleg szeptember közepe után. Szeplős, formás arc, zöld szem. Hát mi ebben a rendkívüli?!

- Figyel rám, Márló? – Úgy érezte, az „úr” szócskát nem kötelező hozzátennie.
- Hogyne. Gyanakszik valakire?

Arról számolt be ugyanis – míg én azon töprengtem, miért vonzza annyira a szememet –, hogy az élettársát félig agyonverve vitték be a kórházba két hete. Ott tüdőgyulladást kapott, és meghalt. Azt szerette volna kideríttetni, ki a gyilkos. Nem hívtam fel rá a figyelmét, hogy ez az eset a szó jogi értelmében nem gyilkosság. Tudtam, hogy tudja, és azt is tudtam, hogy nem érdekli. Számára gyilkosság volt, mert bár egy szóval sem mondta, látszott rajta: nagyon szerette azt az embert. Nyeltem egyet, és vártam a választ. Illetve nem is vártam, hiszen tudtam, mi lesz az.

- Igen.

Mondanom sem kell, nem erre a válaszra számítottam. Klienseim legnagyobb része, szerény becsléseim szerint kilencvenkilenc egész kilencvenkilenc százaléka azért jött hozzám, hogy megtaláljam a bűnöst, nem azért, hogy bejelentsek, már tisztában vannak a kiletével.

– Akkor mit keres itt? – kérdeztem, némileg talán kiesve közmondásos jólneveltségemből. Nem lepődött meg, hanem bólintott, amin viszont én lepődtem meg, bár igyekeztem leplezni.

- Tudom, ki a gyilkos, de semmivel nem tudom bizonyítani.

– Akkor honnan tudja? – Most már csaknem látványosan kételkedtem, őt azonban ez sem zavarta.

– Folyton körülöttem legyeskedett, amíg Raymondokkal éltem, s ahányszor csak alkalma nyílt, arról győzködött, hogy nem vagyok való „ahhoz a léha alakhoz”, ahogy ő nevezte. Raymondoknak ugyanis többször is elváltak a szülei, ő maga pedig csak nagy nehezen tudott kikecmeregni az alkoholizmusból.

A képlet ismerősnek tűnt, de nem azért voltam itt, hogy ha kell, ha nem, párhuzamokat vonjak. Azért voltam itt, mert máshol nem volt mód lennem. Egyrészt. Másrészt pedig azért, mert időnként megkértek, hogy nyomozzak ki valamit. Ismétlem: *nyomozzak!* Mostanáig azt hittem, engem már nem lehet meglepni. Öt perce sincs, hogy kiderült, nagyon is lehet. Nem örültem a felismerésnek, ezért a kileténél érdekesebben vakkantottam:

- Na és?

– Joe (Józsefnek hívják, de iskoláskorától így nevezi mindenki) azzal is fenyegetőzött egyszer, úgy megvereti Raymondot, hogy többé nem lesz kedve körülöttem forgolódni. Aztán az utóbbi időben gyanús alakokkal kezdett lógni. Nyilván felbérelte néhányukat, hogy lássák el Mondy baját.

Most először csúszott ki a száján ez a becenév. Abban a pillanatban elhomályosodott a tekintete, és könnyek indultak lefelé az arcán. Kedvem lett volna megcsókolni. Ha nem ma találkozunk először, meg is teszem.

– *Nyilván* – ismételtem enyhe gúnnyal. – Tehát bizonyítsam be, amit voltaképpen úgyis tud, csak éppen konkrétabb adatokra lenne szüksége, hogy a rendőrségre menjen.

- Nagyjából – ismerte el. – Maga nyilván jártasabb az ilyen körökben, mint én.
- *Nyilván* – ismételtém újból. Észbe kapott.
- Úgy értem...
- Tudom, hogyan érti. Nem emlékszik, kik voltak azok? Hogy néztek ki? Bármilyen apróság segítene.

Alig észrevehetően, de egyáltalán nem lenézően elmosolyodott. Erre a kérdésre is számított.

- Az egyik úgy kérődzik, akár a tehén. Nem úgy értem, ahogy szokták, hogy folyamatosan rág. A szó szoros értelmében úgy mozog az állkapcsa, mint a tehéné.

Bólintottam, mint aki megértette.

- Ha minden úgy van, ahogy elmonda, háromszázért elvállalom.

- Most kéri, vagy ha már végzett?

- Csak a végén – válaszoltam, és már meg se próbáltam leplezni a meglepetésemet. Ő ellenben elővett egy papír zsebkendőt, felitatta a könnyeit, és elindult az ajtó felé. Útközben megállt, visszanézett, elővett egy névjegyet, letette a cipőszekrényemre, és távozott. Én meg ottmaradtam egy névjeggyel, valami meghatározhatatlan illattal, egy különös benyomással és valami kezdődő érzéssel, amit csak azért nem akartam szerelemnek nevezni, mert már jó ideje óvakodom a nagy szavaktól.

Eszembe jutott még valami. Már azon voltam, hogy utánarohanok, aztán mégis úgy döntöttem, ezt semmiféle indokkal nem magyarázhatnám meg. Már úgy értem, magamnak. Ismét töltöttem tehát az Alexandrionból. Sétálgatni kezdtem a pohárral fel-alá, és elindultam a cipőszekrény felé. Valami azt súgta, oda kell mennem.

Kis híján dobtam egy hátast. Úgy látszik, ez a nap arról szól, vajon hányszor tud meglepni egy nő úgy, hogy még mindig valóban meglepődjem. A karton téglalap hátán ott állt minden, amire szükségem lehetett, és amiért az előbb utána akartam szaladni. *Boros József – Joe. General Averescu (Szélmalom) utca 12, C tömbház, III. emelet, 16-os lakrész. Telefonszám: 425 712. Munkahely: SC Buliden Kft., I. C. Frimu 3B.* Ennek az utcának nem lehetett magyar neve, a diktatúra idején építették a negyeddel együtt, amely körülvette. A világ egyik legszürkébb és legundorítóbb negyedével. A másikban én éltem.

Bedobtam még egy konyakot, aztán kiléptem a lakásból. Először Nagy Pucához mentem, az egyetlen emberhez, akit jobban tiszteltem magamnál. Nem mint ha ez túl sokat jelentene. Nagy Puca egy ideig igazi fenegyerek volt, de tizenöt évvel ezelőtt deréktől lefelé lebénuult valami furcsa nyavalyától. Azóta nem csinált semmi mást, csak Monopolt ivott, Chandlert olvasott, és nekem segített. Különös kapcsolatai révén mindent tudott az alvilágról, és ezt a mindent kizárólag nekem mondta el, ha megkértem rá. Közel lakott hozzám, abban a házban, amit a kommunisták valami rejtélyes okból itt felejtettek a tömbházrengetegben. Akkor költözött ide, amikor magándetektív lettem, de a sors fintora, hogy csak jóval a lebénuulása után ismerkedtünk meg. Az egyik ügyemben Kis Pucát is ki kellett hallgatnom, aki gyermeki kíváncsiságtól úzve megkérdezte, miért hordok keménykalapot, és miért húzom el olykor a hüvelykujjamat ott, ahol a bajuszomnak kellene lennie. Akkoriban még nem voltam annyira embergyűlölő, mint manapság, úgyhogy válaszoltam. Felragyogott a szeme, és azt mondta, feltétlenül jöjjenek

el hozzájuk, mert az apja is rajong azért a paliért, aki azokat az ízéket írja, meg azért a másikért is, aki játszik abban, amit az a tag írt. Jól összezavarta, de értettem, és bár nem akartam mindenáron szenvedélyes krimiolvasókkal beszélgetni, elmentem a kölyök apjához. Azóta, mindjárt tíz éve annak is, Nagy Puca a legjobb barátom, sőt fogalmazhatnék úgy is, hogy az egyetlen.

– Miért iszod ezt a borzalmat? – kérdeztem, amikor beléptem a szobájába.

– Ez legalább tiszta – vigyorgott, és maga mellé tette *A magas ablakot*.

– Fene a gusztusod... – morogtam, és levettem magam a fotelbe. Igyekeztem csendben elviselni a kiálló rugó áldásos következményeit. Ahelyett, hogy felordítottam volna, inkább rágyújtottam.

– Mit nem tudsz? – válaszolta.

– Nemcsak akkor szoktam jönni, ha nem tudok valamit – feleltem keserűen.

– Nem, néha kölcsön is kérsz – jegyezte meg tárgyilagosan. – Szóval?

– Ha meg akarnál veretni valakit egy nőért, kihez fordulnál? – Nem kerülgettem a forró kását, de hülye kérdéseket sem akartam feltenni. Az adósságbehajtókat vagy a kigyúrt fenevadakat, akik a bosszú műveletében nyújtanak megfizethetetlen, bár nagyon is jól megfizetett segítséget, magam is ismertem.

– Ha valami közelebbit is mondanál...

– Az egyik úgy kérődzik folyton, mint a tehén.

– Bólé – világoztott föl, még mielőtt a mondat végére érhettem volna. Látván értetlenségemet, hozzátette: – Mindig vörös Garronét iszik fehér borral.

– Hm – így társalogtunk, és ezért ragaszkodtunk egymáshoz.

– A Részeg Pingvinben szokott üldögélni a bátyjával együtt.

– ...

– Vagy az öccsével. Ikrek.

– Kösz.

– Figyelj, Bogey... *Nagyon* tudnak verekedni.

– Ne aggódj, én is ott leszek.

Elnyomtam a gáaszkeretesemet, intettem, és kiléptem az ajtón.

Nagy Puca volt az egyetlen, aki Bogeynek szólított, mert ismerőseim meglehetősen széles körében egyedül ő tudta, ki játszotta Marlowe-t filmen, és mert ragaszkodtunk egymáshoz. Ismétlés az unalom anyja, valóban, de jólesik érezni, hogy valaki mégiscsak szeret engem.

A Ladámba vágtam magam, és már el is porzottam. Azt hiszem, kietlen városunkban én vagyok az egyetlen, aki még Ladával közlekedik, ráadásul az „elporzik” ígét társítja e nem túl arisztokratikus, ám annál régebbi eszközhöz. Nézzek is becsülettel, ha feltűntem az utcákon, de sem időm, sem kedvem nem volt visszanézni.

A Pingvinnél fékeztem, leállítottam a motort, becsaptam a kocsiját, és már be is léptem az étterembe. Rég nem jártam itt, de emlékeztem még a hangulatára. Nem sokat változott: kikent csajok a falon, füst és erőltetett vihogás, olyan valaki, aki mindenáron azt szeretné bizonyítani, hogy ő már csontrészeg. Úgy látszik, rám is emlékeztek: ahogy a pultos meglátott, felerősítette a zenét.

– Jó napot, Márló úr – köszöntött alázatosan, székely akcentussal.

– Jó napot. Ismer egy Bólé nevű embert?

- Annyian benéznek ide...
- Úgy rág, mint egy tehén – pontosítottam, bár biztos voltam benne, hogy enélkül is elboldogulna, ha akarna.

- Hát...

Sóhajtottam, de nem tehettem mást. Fel kellett frissíteni a memóriáját. Egy hirtelen mozdulattal megragadtam a csokornyakkendőjét, egy másikkal a pult-hoz szegeztem.

- Idefigyelj, te bicskás pojáca, vagy válaszolsz tisztességesen, vagy...

Nem kellett folytatnom. Gyűlölködő tekintettel azt sziszegte, Bóléék már napok óta nem jártak erre.

- Egészen véletlenül nem tudod, hol találom őket?

- Filimon Szúrbu 42.

- Kösz – eresztettem el nagyvonalúan, aztán elhagytam a rangos helyiséget.

Olyan székely, hogy még az î-t sem tudja kiejteni, morfondíroztam, miközben elkormányoztam a Ladámat a Pingvintől. Az élet amúgy is érdekes, hiszen a Sírbu utca ott van a Frimu mellett, Joe munkahelye közelében. Hiába, a barátság soha el nem fogy.

A közelben állítottam le a kocsit a Vasile Roaită utcában, két saroknyira Bólééktől. Elővigyázatosan bandukoltam a tömbház felé. Bokáig érő porban meneteltem, papírfecnik, banánhéjak, koszlott rongyok és használt betétek között. Sekély városom mély bugyraiban. Szerencsére a lépcsőházajtót kitámasztották, nyilván a meleg miatt, nem kellett hát kitalálnom, mit hazudjak a kaputelefonnak. Ezekről kitelik, hogy még a postást sem engedik be.

Felmentem a lépcsőn, ám a fordulóban megtorpantam. A lábtörlő félrecsúsza, az ajtó tágra nyitva. Még a szomszédok leskelődését is éreztem.

Óvatosan lépkedtem. Körülnéztem, aztán beóvakodtam a lakásba. Valahonnan nyöszörgés vagy inkább nyüszítés hallatszott. Elindultam a rongyszőnyegen, vigyázva a fogas mellett. A hangok irányába tartottam, amelyek a fürdőszobába vezettek.

Végre sikerült zaj nélkül odaérnem. Valami okból ezt az az ajtót is nyitva hagyták, hát benéztem.

Nem fogadott valami kellemes látvány. A kádban színültig állt a víz, benne egy fiatalember lebegett, gondolom, Bólé öccse vagy bátyja lehetett. Maga Bólé ott kérődzött a padlón, akár egy depresszióba zuhant tehén, így oldalról is látszott, hogy az arcán folynak a könnyek. Mondanom sem kell, a víz vöröses színben játszott.

Nyeltem egyet, de ha már idáig jutottam, folytatnom kellett. Semmi olyan tárgyat nem észleltem, amely alkalomadtán elriaszthatja a váratlan vendégeket, úgyhogy megköszörültem a torkomat. A vadtehén hátranézett, üres tekintettel rám meredt, és azt motyogta:

- Megölte magát... Megölte magát... Megölte magát...

Nem szerettem volna, hogy még egyszer elmondja, másfelől úgy véltem, háromszor már elmondta, többször nem feltétlenül muszáj. Ostoba kérdést tettem fel, de közbe kellett vágnom valamiképpen:

- De hát miért?

- Azért a ringyóért, hogy baszná szájba az anyját...

Nem akartam tudni, kit szólított fel ennek a nem túl esztétikus műveletnek a végrehajtására. Egyáltalán, el szerettem volna menni a fenébe. Csakhogy megbíztak valamivel, és én eleget szoktam tenni ügyfeleim megbízatásának.

– Nem tudja, hol találom Joe-t?

– Baszná szájba az anyját... – ismételte, én meg azt hittem, még mindig ugyanott tart, ahol az előbb. Ez a tévhit azonban majdnem végzetesnek bizonyult.

– Itt van Joe! – hallottam hirtelen egy üvöltést meg egy csattanást. Ösztönösen hátraléptem, s valószínűleg ez mentette meg az életemet. A következő pillanatban egy fémrúd csattant a padlón, s még láttam, hogy a csempéről lepattog a zománc. Aztán legnagyobb meglepetésemre az előbb még teljesen apatikus Bólé villámgyorsan megragadta a rudat, egyetlen rántással kitépte a másik kezéből, s visszakézből úgy képen teremtette a bonvivánt, hogy az hátratántorodott, egy másodpercig imbolygott, mintha gondolkodna, végül elzuhant, és nem úgy tűnt, mint aki egyhamar fel óhajtana állni.

– Hülye fasz! – jelentette ki Bólé. – Meg akart ölni.

Még csak nem is hülye, gondoltam tárgyilagosan. Másvalaki talán azt hitte volna egy ideig, hogy engem akart kinyírni. Pedig biztosan nem követett senki, tehát Joe egyenesen Bóléhoz jött. Igaz, nem kizárólag az okosság lehetősége állt fenn.

– Sejtette?

– Nem, de tudtam, hogy kitelik tőle.

Csíki akcentussal beszélt. Kezdett elegendő lenni a székelyekből.

– Maguk ölték meg Raymondot?

– Mi *vertük* meg, igen.

– Joe kérésére?

– Menjél már, me' felveszek mindgyár. Még mindig nem érted?

De igen, most már kezdtem kapiskálni. Bólé testvére beleszeretett Edinába, ezért meggyőzte az öccsét vagy a bátyját, verjék meg Mondyt. A dolog rosszul sült el, mert Mondy tüdőgyulladás miatt a kórházban elpatkolt, ráadásul Edina hallani sem akart senki másról. Észre sem vettem, és Mondynak neveztem azt, akit mindenki Raymondként ismert. Mindenki, kivéve egy lányt, aki engem is elbűvölt. Nem csodálom, hogy más is belézúgott.

– Nem érted – legyintett Bólé. Leült a földre Joe mellé, és a fémrudat szinte szeretettel helyezte maga mellé. – Nem csodálom. A leánka nem szerette Csótit, de hitette erősen. Úgy tudott nézni, mint a veszedelem. Csótinak meg világléletemben tetszettek a nők, de ahogy ezt meglátta, nem lehetett vele beszélni. Megvertük azt a szerencsétlent, akkor elment könyörögni hozzá, az meg a szemébe nevetett.

– Mikor történt ez?

– Tegnap... – válaszolta lehajtott fejjel.

Ez azért, mi tagadás, rosszulesett. Előző nap még szórakozott egy férfi szerelmén, ma délelőtt pedig megjelent nálam, nem kacéran, inkább mint egy visszafogott démon, és megbízott egy feladattal. Kemény csaj, gondoltam, de a számban megkeseredett a nyál.

– Kösz, haver. Viszlát.

Nem köszönt vissza, csak nézett továbbra is maga elé. Nagyjából tudtam, mi következik, ha elmegeyek innét, mégsem csináltam semmit. Ugyan mit csináltam volna? És miért?

Elhajtottam egy gyorsbüfébe, és rendeltem két kebabot. Reggel óta nem ettem semmit, igazán rám fért már valami. A lány, aki kiszolgált, olyan savanyú volt, mint egy kiló citrom, és a majonézt annak ellenére rányomta az egyik kebabra, hogy idejében szoltam, abból nem kérek. Fejedelmi ebédemet megöntöztem egy tonikkal, aztán visszamentem a kotorékomba, és felhívtam Szomráki Edinát. Üzenetrögzítőre állította a telefonját, nem tudtam beszélni vele. Konyakot töltöttem, rágyújtottam a keretesemre, s már csengetett is. Biztos voltam benne, hogy nem lehet más, csak ő.

Tényleg ő állt az ajtó előtt. Fekete ceruzával húzta ki a szemét, ajkán egy lehetni rúzs, szemében csillogás, vállán igazi retikül. Úgy látszik azonban, az én szemem nagyon másképp csillogott, mert egyetlen trükkjét sem vetette be. A bátorságát azért nem vesztette el: a retiküljét könnyedén a cipőszekrényemre tette, besétált a nappaliba, vagyis abba a helyiségbe, amelyet jobb helyeken annak neveznek, és letelepedett a fotelben.

– Konyakot? – kérdeztem.

– Kérek. – Kimentem a konyhába, előkerestem egy poharat, töltöttem.

– Tessék.

Leültem az ágyamra, és vártam, hogy megszólaljon.

– Ne legyen már ilyen jegesmedve, Márló. Elfelejtette, hogy 2025-ben élünk?

– Miért ölette meg?

Még mindig nem adta fel.

– Gondolja, hogy ilyen kérdésekkel célt ér nálam?

– Csak ilyen kérdésekkel tudok szolgálni.

– Igazán nem akarja, hogy barátok legyünk?

– Dohányzik?

– Nem én ölettem meg.

– Nem, maga csak ráuszította a Bólé öccsét vagy mijét. Ő pedig, ha már van egy ikertestvére, magával vitte.

– Tehetek én arról, ha tetszem a férfiaknak?

– Nem, erről ők tehetnek. De nem muszáj belehalniuk.

– Nem unja még?

– Tudja, kaptam egy megbízatást egy hölgytől. Szeretnék a végére járni, amilyen megátalkodott vén hülye vagyok.

– Visszavonom a megbízatást.

– *Maga* nem vonhatja vissza.

Most először változott el az arca. Szürkészöld lett a dühtől, aztán vöröseskék.

– Idefigyeljen – sziszegte, és elindult a cipőszekrény felé.

– Ne legyen már olyan teátrális – válaszoltam, és nem mozdultam.

– Azt hiszi, viccelek? – kérdezte, és keze már a retikülön volt.

– Isten őrizz.

Hirtelen és láthatóan iszonyú erőfeszítés következtében kisimultak a vonásai.

– Most az egyszer megbocsátok – mosolygott megint, és visszaült a fotelbe a retiküllel együtt.

– Idefigyeljen. Délelőtt felkeresett egy NŐ. Nem tudom, érti-e, de nagyobb betűvel nem tudom mondani. Olyan nő volt, hogy szinte dobogni kezdett a vén,

leharcolt szívem. Stílusos, elegáns. Akkor is elvállaltam volna, amire kér, ha nem egyezik bele az összegbe, amit megszabtam.

Ittam egy félpohárkás kortyot, aztán folytattam.

– De elkezdtem a nyomozást, és egyre különösebb dolgokba ütköztem. Az őrület szélére sodort férfi, megtévelyodott vagányok, gyilkosság és öngyilkosság. Kész Dosztojevszkij. Ennyire modern nemcsak én nem vagyok, hanem Csóti sem volt.

Amikor az öngyilkosságot említettem, összerándult az arca, de talán csak a csalódottságtól, hogy átláttam rajta. Most értettem meg igazán, mennyire magabiztosan ment el tőlem délelőtt.

Csalódottságában elővett egy papír zsebkendőt, belefújta az orrát. Mikor végzett, szembeötlőtintettem a konyakkal.

Sikoltott egyet, az arca valósággal eltorzult a gyűlölettől, előrántott a retiküljéből egy revolvert, nekem szegezte, és összeszorított foggal azt kérdezte:

– Nem hiszi, hogy meghúzom a ravaszt?

– Semmi kétségem felőle.

– Akkor miért nem félti a szaros életét? Magának is csak egy van belőle, nem igaz?

– Még nem értesítettek, hogy nekem több lenne.

– Akkor? – Toppantott, és elvékonyodott hangon megismételte: – Akkor?!

– Nem mindegy magának, hogy félek-e vagy sem? Vagy azt képzeli, Mondyval iszogat, akivel aztán lefekszik, hogy másnap Csótinak ringatózzon?!

– Rohadék! – Kinyújtotta a karját, meghúzta a ravaszt... És a revolver halkán kattant a közöttünk levő feszültségben.

– Nem szeretnék tanácsokat osztogatni egy ilyen jól képzett spinének, de nem árt, ha máskor nem hagyja a retiküljét gyanús magándetektívek cipőszekrényén. Még fogják magukat, és megnézik, mit hord a pézséje alatt.

Visítva nekem ugrott, de elhúzódtam, és a tenyeremmel akkorát sóztam az arcára, hogy az ágyra huppant, a revolver pedig a szőnyegen landolt. Vártam egy kicsit, és vagy két perc múlva azt mondtam:

– Igya meg azt a konyakot, aztán húzzon el innen. És többé ne keressen, mert legközelebb nem ússza meg ilyen olcsón. A háromszázat pedig adja oda a Mondy édesanyjának.

Felállt, magával húzta a retiküljét, lehajolt a revolverért, beharapta az ajkát, elment mellettem, kinyitotta az ajtót, és kilépett a lépcsőházba.

Gyászmunka

Abrudbányai-Rédiger Ödön, fiatal kolozsvári patikus az ezerkilencszáztíz évek közepén beléseretett egy mutatós és művelt lányba. Abrudbányai eljegyezte a lányt, azonban Magdus, a tizenkilenc éves menyasszony három héttel az esküvő előtt, bajosan tisztázható körülmények között, hirtelen meghalt. Abrudbányai mélyen megrendült. Összegyűjtötte halott kedvese tárgyait, és híven gyászolta Magdust. Az első világháború után, az új határok megvonásakor arra kényszerült, hogy elhagyja szülőföldjét, és Magdus emlékével a szívében Pécsre telepedett le. Évekig magányosan élt, beutazta Európát, végül feleségül vett egy útközben megismert nőt. Egészséges gyermekeik születtek, akik megfelelő nevelésben részesültek. A harmincas évek végén doktor Abrudbányai már tehető embernek számított. A második bécsi döntés után, Észak-Erdély visszacsatolásakor úgy határozott, a Dunántúlra hozatja halott menyasszonya hamvait, s megvalósítva régi tervét emlékházat építtet Magdusnak. Sokáig kereste a legideálisabb helyet, ahol fölépítheti a villát. Tüzetes kutatás után végül Fonyódon, a Sípos-hegy lejtőjén állapodott meg. A hely kétségtelenül emlékeztet a Nápolyi-öböl egyik legpazarabb pontjára, a szirtetön fekvő Anacapri-ra, s ahogyan onnét át lehet tekinteni a teljes Nápolyi-öblöt, a Sípos-hegyről is ellátni Keszthelytől egész Tihanyig. Szemközt zöldellnek a Balaton-felvidék tanúhegyei, s a szemlélő lába előtt fodrozódik a palackszínű tó. Abrudbányai az utolsó pillanatig titkolta családjá előtt, mit tervez a pincében, ötletére csupán az állványok lebontása után derült fény. A villa alagsorában, az el nem hált szerelem emlékére szabályos nászuszobát faragtatott ki egy pécsi szobrással: vörösmárványból széles franciaágyat rendelt, továbbá rézlámpával felszerelt éjjeliszekrényeket. A nyoszolyán, életnagyságú szobormásként, finoman redőzött kótakaró alatt, egymás mellett fekszik Magdus és Ödön. Némi vitalitásról tanúskodva fektükben mind a ketten fölemelik az egyik térdüket, mintha csak a réten heveredtek volna le piknik közben. Ödön szeme nyitva, jobb keze Magdus balján pihen. Amikor a tényleges feleség egyik reggel lesétált az alagsorba, s ott szembetalálta magát Abrudbányai gyászmunkájának nyomaival, halkan, de élesen fölshítkított. „De hát végső soron azt teszel a pénzeddel, Ödön, amit akarsz.” A család beköltözött az emeleten kialakított szobákba. Bizonyos, hogy Magdus hamvai sohasem érkezhettek meg Fonyódra, mert a következő háború után Erdélyt ismét Romániához csatolták. Az Abrudbányai család 1949-ig élvezhette a gyönyörű panorámát, amikor is minden vagyonukat államosították. A villát, ezt a velencei vörös kockát, melynek körvonalai a túlpartról is pontosan kivehetőek, a továbbiakban tanácsi lakásokká, majd orvosi rendelővé alakították. Az új tulajdonosok kegyeletből megengedték az Abrudbányai család tagjainak, hogy az udvaron álló melléképületben töltsék a nyarakat. Idővel a család is elmaradt. A rendelőből lomtár lett, később pedig, mint morbid látványosságot, megnyitották a közönség előtt. Jelenleg bejelentkezéssel látogatható az örök szerelem háza, ez a kitakarított és kiszellőztetett lomtár.

Hátsó ülés

*Nehezen és mégis hirtelenül tört elő, befejezhetetlen
vers marad, melyben mélyen, mélyen úsznak a szavak,
s az áradás medre olyan alakú, mint a meztelen férfigerinc:*

*váza van és tartása, és benövi a testesülő civilizáció,
ahogy ezt a szagot, melynél intimebb nincs, testté
tudja formálni az aktus keresetlensége és muzsikája,
most nem etikus leírni magát a műveletet, legfeljebb
azt az ízt, melyben tej, méz és ürülék vegyül
olyan arányban, ahogy a harmónia önti el a verset.*

*Hogy őt illeti-e, ami nékem nyújt örömet, s ami
arisztokratikus közönyében pállik, szaglik, árad, hogy
több-e, mint ami bennem képez elvakultságot,*

*nem fog kiderülni ebből a versből se, melyet itt írok,
egy kocsis hátsó ülésén, ahol a tárgy fölmutatta magát
nekem, hátha tudok vele valamit kezdeni.*

Bécs, Karlsplatz

*Nem akart leszállni rólam, követett a Karlsplatzig, ott volt
esély, hogy elveszti a nyomot, az aluljárórendszer
Ariadné fonala nélkül járhatatlan. Meg a narkósok is,*

*a kurvák, a különösen szép kelet-európai vagy török fiúk
könnyen eltérítik az embert. Vagy a szagok, a pizza, meg az
idétlen álkeleti ételek nyers szaga, a sushié vagy a sütdéé,*

*ezek mind magától értetődő alkalmak lettek volna, vagy egy zsebtolvaj,
egy japán turistacsoport, a féllábú nyomorék átvonulása
a színen, de ő követett, csak jött utánam, hiába néztem*

*vissza rá, mint Orpheusz Eurüdikére, nem oszlott
el a lélek materializálódott arany tárnamélye, sőt,
nagyobb lett, mint valaha, csak mentem a parkig, föl,*

*egyre jobban félttem, pedig elég azt mondani, sajnós tévedett,
nem, én nem szeretem a fiúkat, de képtelen vagyok hazudni neki,
gyorsítok lépteimen, bár tudom, már most is az övé vagyok.*

Gerincsorvadást kapok

Gerincsorvadást kapok és impotens leszek, ha tovább csinálom, és fekély jön ki a gyomromon, amit örökkön emészthetek, sőt elmezavar állhat be, fogékonnyá

válok az infarktusra, szélhűtésre, ha folytatom, ha nem állok le azonnal veled, ez már mégiscsak sok, beteges és infantilis, már nincs visszaút, a züllésbe lógok bele,

oda lihegem bele magam ágyban, WC-n vagy a parkban (a szaunákról, konditermekről nem beszélve), ráadásul már önszuggerrációval is képes vagyok rá, elég egy hang,

egy szag, e ponton már biztos a végelgyengülés, a májzsugor vagy epeömlés, melyet okoz. Minden olyannyira meghizlalja a tiltás imperatívuszát, hogy a feszültség többé levezethetetlen

és mindennél édesebb magányba taszít, jobban mondván a kontemplációt édesíti meg, mint cukor a kávét, sós nyál a csókot, szőrszag a hónaljat, langyos vazelin a behatolást.

MAGOLCSAY NAGY GÁBOR

<dombtetőn élek>

dombtetőn élek

*innen a fekete ég alól emelkednek föl álmaim
kedvesem bokája körül itt forgolódik a világ
ő azt hiszi a bogarak a madarak a gépek is angyalok
éjjelente párnámra ülteti álmaikat*

*ölébe veszi a foltos telepeket megérinti a tárgyakat
asztán nevet és vezeti a tavasz legelő ökreit
én meg lázasan ülök*

*idegrendszerem levendulában áztatom
és szívemre sütöm a női terméketlenség vallomásait
utolértem a jövőt*

*pokrócom melegén elbillennek a nappalok
kedvesem sír és minden álma más nevet visel*

<béke van>

béke van

*a dombról lecsorgó falu most nem egy kontraszt nyugtalan részlete
valahol az eperfahordók között talán még borgőzbe kötött fejjel*

bóklászik apám

*én pedig a lányra gondolok aki a bálák formahűségéről
és a szerelemről mesélt egyszer olyan ragyogással
amilyennel csak mérni lehet a világosságot
egyszer azt mondta nincs más dolgunk mint egészen mélyre*

ereszkedni

*és kifektetni bőrünk alól a végtelent
emlékszem ilyenkor felszabadíthatatlanul féltünk
a dolgok rosszra fordulásától
és ügyetlenül találhattuk vajon ki fordított így ki minket
akkoriban még csak légvonalban kergetőztek kiáltásaink
és fogalmunk sem volt róla
tulajdonképpen mindnyájan ugyanazt az utat járjuk be életünk során
áttoporzékoltunk két telet s közben arról álmodtunk
egyszer majd közösen ültetjük szét az értelmetlen tragédiák
a nagy dicsőségek és a formátlan emlékek megváltó igazságait
aztán a lány teherbe esett én pedig egészségtelenül sokat törődtem
a világ bűnein amiket önmagamból kellett naponta kioltvasnom
és amiket megpecsételt sorsom kalitkáiban őriztem*

megbocsáthatatlanul

most béke van

*és én nem vagyok apja és ő nem anyja senkinek
idegen idők próbálnak fogást találni rajtunk
és ezen a ponton most azt hiszem
életünk során csak lelkiismeretünk útvesztői válnak igazán láthatóvá*

Földi maradványok

Részlet egy készülő prózából

De én ekkor már három utcával odébb vagyok, nem várom meg, amíg a rendőri intézkedés, a mobil fúrótorny felállítása és az olajbányászok szaladgálása és ordítózása nyomán felszínre tör az első adag olaj, amit, mint egy rézelejét, nyilvánvalóan az iskola udvarába fognak eresztetni a szülői munkaközösség minden tiltakozása ellenére, hanem a taxiállomáson nézek utána, hol vannak elakadva az ukrán-orosz határfolyóval vagy azték várossal, hogy előbbire habozás nélkül Isonzót, utóbbira pedig Doberdót javaslom, még akkor is, ha a betűk számát tekintve nem stimmelnek, mert akkor halkán megkérdezném, hogy a taxiórák, azok mikor stimmelnek percre és kilométerre pontosan? És a parkolóórák? Hát ki adja vissza nekem a le nem parkolt pénzt, ha valami oknál fogva az előre megtervezhetőnél korábban jövök ki az ékszerboltból, kurta kis szoknyában, csipkés blúzban, illatos női harisnyával a fejemen, betárazott géppisztollyal a hónom alatt, tömött, fekete műanyag szemeteszsákkal a vállamon? Kicsoda?

Talán az Aranka? Ő adja vissza? Aki úgy kerül a képbe, hogy már jó ideje jön felém a járókerettel, meg-megállva két lépés között, hogy szívjon egy slukkot a cigarettájából, és azóta egyfolytában látszik rajta, hogy nagyon mondani akar nekem valamit, amint hallótávolságba ér, sőt, akár már korábban is. És egyáltalán, ember és gép kapcsolatában mikor nem a gép csapja be az embert, a legegyszerűbbtől kezdve, mondjuk golyóstoll, egészen a lélegeztetőgépig, amin az ilyenek végzik, akik egész nap itt lopják a napot, keresztretjvényt fejtenek és fecsegésre foglalják le a cébéfrekvenciát a hajótöröttek segélyhívása elől? Vagy a kapától a gépi lottóig. A turmixgéptől az ürteleszkópig. De azt már mondja is az Aranka drágám, hogy ugyanis nézzek bele, akárhová, hisz én már olyanokba belenéztem, hogy más emberfia, mint egy Lót és a felesége, a házuk népével együtt, valóságos szoborpark lenne. Igen, hanem a lakásába nézzek bele, teszi hozzá kacéran az Aranka, lihegve, zihálva, illetve nem is bele, hanem fel hozzá, mert betörtek hozzá, és mindent elvittek, de legalábbis ő nem tudja, sokat, az biztos, bár ő egyedül nem mer bemenni, hátha még ott van, vagy ha többen, akkor vannak, rettenetes, de nem hiszi, mert azt ő észrevette volna, inkább csak egy besurranó vagy valamelyik szomszéd, mert az mind olyan. Hogyne, ilyenkor úriember persze nem kérdezi, hogy miért, hogyhogy, mit vett volna észre, mikor és mi biztos, hanem betuszkolja az Arankát a kapun, és az összeszorított szájjal, vérbe borult szemmel közeledő taxis orrára csapja a vaskaput.

Hogy azok olyanok. A szomszédok. Azok olyanok, mondja az Aranka, miközben araszolunk fel a lépcsőn a járókerettel, mint két hegymászó, akiknek régi álma teljesül azzal, hogy kitzúzhetik a nemzeti lobogót, valamint az Európai

Unió, az ENSZ és az el nem kötelezett országok zászlaját a Mount Everestre, és majd megkérnek egy japán turistát, hogy fényképezze le őket a magukkal hozott automata fényképezőgéppel, csak meg kell nyomni a gombot. Tehát járókeretet egy lépcsőfokkal feljebb, alatta levőre felhúzódkodni, járókeretet megint egyfeljebb, utánamászni, mintegy azzal az eltökéltséggel, hogy micsoda dicsőség lesz ez az országnak, hogy végre a magyarok is, hogy végre mi se vagyunk alábbvalóak, mint ahogy nem is voltunk soha, hiszen csak meg kell nézni, hány nép nem járt még az úrben, mi meg már jártunk, meg az Északi-sarkon is, a Délin úgyszintén, de ennek ellenére állandóan zaklatják őt. Mármint a lakók. Mindegyik. Még amelyik nem szól. Azon is látja, hogy legszívesebben kiköltöztetnék őt a saját lakásából tanácsi vagy most már önkormányzati határozattal, ügyvédi ellenjegyzéssel, mindennel együtt. Amije van neki. Hosszú évek munkájával. Mert nem az, hogy milyen munka, bár az is, hiszen néztem csak meg, hogy ezzel a járókerettel, mivel hogy trombózisa volt, de ő mindenhova elmegy, hát ha lassan is, de el, piacra, boltba, mindenhova, pedig a liftet is, ő tudja, hogy azt is szándékosan, hogy ő ne tudjon menni, azért nem csináltatják meg már fél éve, és közben a garancia is, mert teljesen új, nincs egy éves, aztán amennyi pénzbe az került, igaz, hogy neki nem, ő tanácsi, vagy jobban mondva, önkormányzati, de az meg lejár, a garanciája neki, direkt azért, hogy ő ne tudjon, mondja az Aranka, miközben kifűjjük magunkat az első emeleti fordulóban egy cigaretta erejéig, amit köszönettel elfogadok. Na igen, mert ezek egytől egyig mind időzített bombák. Mármint a liftek, nyugtatom meg az Arankát. Úgy csinálják őket eleve, hogy amint lejár a garanciájuk, romoljanak el, és aztán a továbbiakban is évenként ki kelljen cserélni valamilyen alkatrészt, de persze mindig mást, hol egy fogaskereket, hol egy golyóscsapágyat, hol magát a szekrényt, hol meg magát a motort, és hét év múlva már nem is lehet ugyanarról a liftről beszélni, mert minden új benne, illetve úgy új, hogy amit egy másik liftből kisereltek, mint ahogy ennek az alkatrészeit is megint egy másikhoz használják fel egy kerüléssel odébb. De ugyanez érvényes mosógépre és zetorra is, és emiatt nem versenyképes nyugaton a magyar mezőgazdaság, mert a mi almánkban egy csomó kicserélt alkatrész is benne van, az egyiptomiban meg csak a sáskajárás, de az ritkábban van.

Sáskák, zszsikek, fűjja a fülembe a füstöt az Aranka, és csak utána pillant körül, hogy nem jön-e lefelé vagy felfelé valaki lépcsőn. Hogy a Kaszlhuberné. Főleg, de meg a többiek is. Hogy télen rendszeresen vizes felmosóronggyal takarják le neki a szellőzőjét, a konyhai konvektorának, a gangról. Reggel arra ébred, hogy fullad, nem kap levegőt. Ugye, mert minek fűteni a szobát, ha ott van a konyhában a sezlony, a konyhát meg úgyis muszáj fűteni, ha ő mindig ott tartózkodik, mert hová menjen? A szobában mindennek megvan a helye, ott neki nem kell semmit sem rakosgatni, hogy innen oda, vagy hogy ezzel a lábával felforgatni az egészet, amikor hogyan? Bár a dobozokban meg tud kapaszkodni, és akkor be tud tenni valamit, ne álljon ott egész idő alatt az előszobában, hogy ne tudja kinyitni az ajtót. És nézi, de reggelre persze leveszik, mert tudják, hogy jön a rendőrség, és nincs bizonyíték. Hát az, hogy ő fullad? És szagoljanak be a konyhába, hogy micsoda gázszag van, ne pedig hogy majd a gázművek. Miféle gázművek, tessékelem neki udvariasan az Arankát a következő emeletnek, mert lá-

tom, hogy néhányan már leskelődnek a konyhaajtók függönye mögül, sőt, a lépcsővel szemben levő egyik lakásból már a gangot is elkezdték felmosni, hát a gázműveket nemrég privatizálták fillérékért, de azt is majd csak a nyereségből kell fokozatosan visszafizetni, mármint ha lesz nyereség, mert különben automatikusan életbe lép a fizetési haladék, és az is benne van a szerződésben, hogy a jövőben csak robbanás után kötelesek kivonulni az ügyfél felelősségének megállapítása és az egykori csehszlovák gyártmányú, megfelelő szögben éjjeliszék-renyre állítandó műanyag gyógyítópiramisoknak a ház megmaradt részében akciós áron megvételre felkínálása végett, amit a tévében is reklámoznak, ugyanis belátható, hogy egy gázműveknek is több lábon kell állnia, nemcsak egy akármilyen kereskedelmi és szolgáltató káeftének.

De hogy ő azt nem hiszi, rakosgatja feljebb szaporán a járókeretet az Aranka, mert mindketten sejtjük, ha egészen biztosan nem tudhatjuk is, hogy a földszinten elkezdődött artikulálatlan üvöltözés többek között a mocskos kurva anyjáról valakinek és az ott helyben vagy akárhol való megdögölhetnékről valójában neki szól, nem hiszi, mert nem műanyagból, hanem az Ararát hegyéből származó kristályból kell lennie annak a piramisnak, és akkor tényleg rákot is gyógyít, bár csak ideig-óráig, mert végül a perzsa sah is belehalt, pedig neki három is volt belőle, egyik oldalon, másik oldalon, a harmadik meg lábtól. Én ezt nem csodálom, mondom, mert már évszázadok óta megoszlanak a vélemények, hogy melyik hegy volt az Ararát, és kőzettani elemzések alapján nemrég kiderítették, hogy amelyikről az utóbbi időben a leginkább gondolták, a bulgáriai Rodope, az nem lehetett, tehát ha a perzsa sahnak annak idején rodopei kristályból csinálták a piramisokat, akkor persze, hogy belehalt, hiába fizetett értük csillagászati összeget valutában a svájci bankszámlájáról, mert minden királynak, sahnak, sejknek és puccsal hatalomra került katonatisztnak, vagy olyan is volt már, hogy őrmesternek az az első dolga, hogy titkos bankszámlát nyit Svájcban, ahová a havi fizetését, az olajból származó jövedelmeket, a szabadalmi pénzt és az egész ország után felszámított év végi prémiumot, bizonyos idő, általában öt év elteltével pedig a hűségjutalmat is utalhatja, ami aztán nagyon jól jön neki később, amikor fejvesztve menekülnie kell, napok óta járó motorral várja egy lefüggönyözött ablakú repülőgép a legközelebbi katonai repülőtéren.

Azt őneki is, veszi be a kanyart jobbra kis ívben az Aranka a lépcsőházból a gangra, de annyira kicsiben, hogy az már inkább saroknak való támaszkodás és minden látszat szerint belegondolás a világi hatalom mulandóságába, de nem, mert a villanyt. Az előszobában. Azt neki is mindig égve kell hagyni megtévesztésből, hogy gondolják azt, hogy otthon van, és egyenesen az előszobában van, rögtön a bejárati ajtó mögött, tehát ha még azt gondolnák is, hogy esetleg nagyothalló vagy nehezen jár, ami nem igaz, mert a lakásban szépen kialakította magának, hogyan közlekedjen, és igenis pillanatok alatt, nem is gondolná senki, eljut egyik helyről a másikra, vagy nem is kell járni, hanem ha meghall valami gyanús zajt, akkor csak kinyitja a konyhaablakot, és kiabál, de ha azt gondolnák, hogy nem, akkor is higgyék azt, hogy ő igen, és mennyibe kerül. Hogy villanyban ez neki mennyibe, akkor megérthetnék, hogy ő ezt a részét a számlának akkor se fizetné ki, ha telne rá, mert a ház miatt keletkezik, és ő egyébként mit fogyaszt? Hát úgyszólván semmit, de mégis küldik neki a felszólítást, hogy nincs

haladék, jönnek és leplombálják a rádióját, a rezsóját, a hőszugárzóját, amin pedig már különben sem volt védőrács, amikor beszerezte, teljesen véletlenül, és nézi, hát ennek semmi baja, és tényleg, mert a mai napig is működik, úgyhogy azzal nagyon vigyázni kell, egyszer már meg is gyulladt tőle a nagykabátja. Vagy azt kívánnám tőle, hogy ezek után még gázzal fűtsön, amikor nem elég a vizes felmosóröngy, hanem már többször is használt gyufaszálat talált a szellőzőben, a konyhai konvektoréban, meg csikket, meg félig megégett papírfecnit, amivel kitalálhatom, hogy mi volt a szándékuk? Akkor ő persze, hogy bemegy a tanácshoz, vagy most már önkormányzat, és most már neki nem is kell kérvényt írni, meg okmánybélyeg se, mert tudják, hogy addig úgyse megy el, amíg nem adnak neki szociális alapon felmentést, legalább két évre visszamenőleg.

Na igen, a rezsót, nyugtatom meg az Arankát, aki a lakása ajtajához közeledve egyre izgatottabbá válik, mint ahogy érezhetően az egész ház is, ajtók csapódnak, ablakok nyílnak, több helyről káromkodás hallatszik, emitt a rendőrséget említik, amott az ombudsmant vagy valami hasonló hangzásút, aminek nyomán gyerekek sírnak fel és pofonok csattannak, meg olyanokat, mondom, hogy hőszugárzó, merülőforraló, de még tévé is, vagy lemezjátszó, laptop, azt bármikor végrehajthatják, de a rádiót nem, mert egy esetleges mozgósításkor, hiába hogy az Arankára az nem vonatkozik, de azon keresztül adják meg a jelet az egész országban. Ha csak sima hadgyakorlat van, akkor nem, akkor egyszerűen kiküldik az értesítést, de általános mozgósításkor, ugye, nem írhatnak az egész hadköteles lakosságnak papírt, plusz orvosok, ápolónők, szanitécek, gyógyszerészek, tornatanárok, mert addigra már a Tiszánál jár az ellenség. Tehát az illető tudja, hogy tegyük fel, tavasz van, akkor ha meghallja, hogy havasi gyopár, már veszi is a zsákját, csomagoltat magának egy napi hideg ételmezt a feleségével, és indul az előre kijelölt laktanyába, még jegyet se kell neki váltani a villamosra, mert elég, ha csak annyit mond az ellenőrnek, hogy havasi gyopár, de lehet az pipacs is, vagy árvalányhaj, mindenesetre valami nálunk őshonos virágfajta, hogy ne legyen belőle félreértés, ahol az őshonos persze botanikailag az egész Kárpát-medencét jelenti, és az ellenőr ebből már tudja, hogy miről van szó, és pihenjt vezényel vagy továbbot int.

A Karvalicsnak, kotorászik a szvettere hatalmas zsebében az Aranka, miután egy nagy hajrával bedöccent az ajtaja elé, de a lihegéstől egyelőre még nem találja a kulcsot, és nyilván rosszul is hallott valamit a szomszéd lakásból kihallatszó dühödt női sikoltozástól, hogy ez már megint kit hozott ide, az elsőt, annak akarták elvinni a laptopját, mert a szomszéd ház előtt megharapott egy hatéves kisfiút az arcán, amin ő nem is csodálkozik, mert őt is többször megtámadta, de nem ám véletlenül, mert kifejezetten őrá volt idomítva az a vadállat, vagy talán véletlen, hogy amikor ő jött haza, csodák csodája, mindig akkor vitte sétáltatni a Karvalics? És nem hogy visszafogta volna, hanem még biztatta is a többi lakóval együtt, akiknek főntről, a másodikról, harmadikról, a biztos menedékből semmi se drága, úgyhogy a kabátjának mindkét ujját szétszaggatta, nézzem csak meg, mutatja oda a bal kezét az Aranka, de kulcs helyett csak egy régis-régi sült csirkecombot szorongat benne, arról pedig nem tehet, hogy az a kisfiú a házuk kapujában kezdett játszani a teljesen jó állapotban levő játéksziráffal, úgyhogy meg is kellett műteni, de azt mondják, így is örök életére nevetni fog, aztán amikor

jöttek másnap a leptopért, olyan vadul ugatott, hogy nem mertek bemenni, meg a Karvalics is kikiabált, hogy be ne merjenek menni, mert nem vállal garanciát, úgyhogy aztán egész nap itt állt a ház előtt a rendőrautó, és csak éjjel, amikor már ki kellett vinni, akkor tudták elkapni, de hogy azt mondják, akkor már meg se mukkant, annyira örült, hogy elvégezhetette a dolgát.

Na, az az egy, annak én is örülnék, nyitom meg az ajtót, miután már másodszor túrta fel a szvettere összes zsebét az Aranka, de a kulcsot nem találta meg, engem viszont, ahogy be akarok lépni, visszaránt, mert, mondja, akkor biztos még odabent van a betörő, hiszen azt ő el se tudja képzelni, hogy ne zárta volna be az ajtót, hacsak nem az történt, hogy annyira megijedt, amikor az előbb hazajött, és észrevette, hogy már megint betörték hozzá, mert a házban már minden lakásba betörték, de érdekes módon őhozá szinte heti rendszerességgel, és akkor gondolhatom, hogy kik, amivel csak az a céljuk, hogy ő elégelje meg és költözzön el, de arra várhatnak, gondolja meg magát hirtelen az Aranka, és most inkább taszigál befelé maga előtt, mintegy az én szememmel keresve-kutatva, hogy az évek óta megszokotthoz képest mi az, ami kicsikét is változott.

Én azonban nem ütközöm meg semmin. Én már ennél sokkal több régiséget is láttam egy rakáson, és miért, hát annyiféle hobbijuk van az embereknek, most csak hogy a legextrémebbet említve, például szalvétagyűjtés, ott is előfordul, hogy külön garázst kell bérelni a rengeteg szalvétának, amit a legkülönfélébb vendéglők-ből, szállodákból, pártüdülőkből, sőt kínai pártkongresszusokról összegyűjtöttek, valamint a nagy nemzetközi szalvétabörzéken csere vagy vásárlás útján megszerzettek, kisebb vagyont költve mondjuk egy csomag bontatlan szalvétáért, amit a Titanicról hoztak fel távirányítható tengeralattjáróval, pecsétes eredetigazolással együtt, és egyszer csak eljön az idő, amikor már a garázst is túlnövi a gyűjtemény, és akkor vagy egykori szövőgyárat kell bérelni, vagy az államra kell hagyni örök időkre szóló letéti szerződés keretében, aminek fejében csak egy márkás sportkocsit és majdan egy díszsírhelyet kér az illető. Akkor az Aranka miért ne gyűjthetne régiségeket, még ha első pillantásra, a beavatatlanok számára azok úgy néznek is ki, mint egyszerű, hétköznapi háztartási hulladék, illetve egészen kivételes alkalmakkor előkerülő, legváltozatosabb limlom? Hát hiszen hányszor megtörténik, hogy valaki az ócskapiacon megvesz fillérekért valami széket, és csak otthon derül ki, miután alaposabban is megnézi, hogy valamelyik Lajos korabeli stílbútor, és később hatalmas pénzért adja el egy államtitkárnak. Vagy lomtalanításkor talál kidobva egy festményt, évekig ott hever az előszobájában, és egyszer csak úgy, próbaképpen megvizsgáltatja egy okleveles becsüssel, és kiderül, hogy korai Csontvári, rögtön levédik, nem lehet a lakásból kivinni, az ajtókra, ablakokra rácsot kell szereltetni, és még a páratartalmat is biztosítani kell drága külföldi berendezéssel, tehát anyagilag rövid távon egy katasztrófa, de hosszabb távon az unoka balatoni villát is vehet belőle, ugyanis ezek mind olyanok, hogy az idővel egyre megy felfelé az áruk. És ki tudja, lehet, hogy ezek is majd mennyit érnek két év múlva, vagy húsz, vagy ami esetleg alul van, és nem is tudunk róla, vagy a szobában, ami nem rögtön az ajtónál, az már most? Mert el kell ismerni, hogy az előszobában azért vezet egy járókeretnyi szélességű ösvény a szoba irányába, és akár be is lehet oda nézni, illetve ahogy az Aranka lökdös hátulról a járókerettel, szinte kénytelen vagyok.

Akkor itt nincs, lihegi a nyakamba az Aranka, miután vetett egy pillantást a szememmel a szobában feltornyozott dobozokra és bevásárlószatyrokra, nézzük a konyhát. Nézzük, próbálok megfordulni, mivel a konyhaajtó mellett az előbb már elhaladtunk, de oda egyelőre be se néztünk, mintegy lehetőséget adva a betörőnek, hogy megbánja tettét és kisonjon a hátunk mögött, de mi van, ha a végében búj el, hajlok le egy bevásárlószatyorért, amit véletlenül levertem egy kupac tetejéről, s most dől belőle a salakkal kevert fűrészpör. Hagyjam csak, mondja az Aranka rákmenetben, mert ő a járókerettel persze nem tud megfordulni, azt ő a Wekerle-telepről hozta, jó lesz majd begyújtani, ha megszárad, hanem a végében biztos nem, mert oda már egy ideje nem lehet bemenni, úgyhogy csak itt lehet, teszi szabaddá az utat a konyhába, vagy az is lehet, hogy már elment, mert az előbb se látta, csak akkor nem mert alaposabban körülnézni, annyira megijedt, rohant egyenesen telefonálni a fiának, csak elromlott a sarkon a telefon, sehogy se akarta bevenni a pénzt. S na, hogy mit látok, kérdezi, úgy érte, hogy amit ő nem lát, de még mielőtt átléphetnék egy penészes nagykabátal megtömött, fületlen IKEA-bevásárlószatyron, amit kivételesen ő vert le és vonszolta a járókerettel egészen a konyhaajtóig. Semmi különös, mondom, tekintve, hogy a konyhát sem képzeltem el másképp, tehát hogy ahol hely volt, ott fel van halmozva valami, mégpedig javarészt, vagy amennyire ezt meg lehet ítélni, helyben keletkezett hulladék, a konyhai hulladéknak egy magánuniverzuma: krumplihéj, almacsutka, csirkecsont, kávézacc, s mindez a legkülönfélébb vödörökben, papír- és nejlonzacskókban, egymásra stócolva, ahogy kell, ha azt akarja az ember, hogy maradjon még egy kis hely megfordulni és egy szék leülni. Hogy állítólag miatta jönnek a svábbogarak, ül le rögtön a székre az Aranka, és gyújt rá megkönnyebbülten egy cigarettára, ezt mondják a házban, pedig az nem úgy van, hogy egyetlen lakás miatt jönnének, hanem akkor az összeset meg kellene nézni, a pincétől kezdve, mert hogy ott is mi van, hát ő a saját szemével látta, hogy a Boltarics oda vitte le a régi lószőrmatracát, és tudvalevő, hogy a svábbogarak a lószőrt szeretik a legjobban, itt meg ő mostanában egyetlen svábbogarat se látott, mióta kiszórta a mérget, mert egyszer azt is talált egy alig megkezdett zacskóval, és jó, hogy nem az volt ráírva, de annyiszor elmondják a rádióban, hogy a műtrágya mennyire mérgező, szennyezi a folyókat, a gyerekek meg is betegedhetnek tőle, akkor a növénytáp is valami olyasmi, és tényleg használt is, mert azóta csak legfeljebb egyszer-kétszer ha látott. Rá ne mondják, hogy az egész házban őmiatta. Hát az lehet, nézek körül feltűnés nélkül a konyha kövezetén, mert már olyan bogarakat is találtak, amik vasat esznek, Ausztráliában, vagy lehet, hogy nem bogarak, hanem baktériumok, mindenesetre három nap alatt fel tudnak zabálni egy egész teherautót, rakományostul, ponyvástul, a visszapillantó tükörrel együtt. Ezért van az, hogy az úrhajósok nem vihetnek magukkal személyes tárgyat az úrbe, mert mi van, ha a pénztárcájában ott van egy ilyen baktérium, és amikor az úrhajós olvassa a pénztét vagy nézegeti szerettei fényképét, kiszabadul, és megeszti az úrhajó legfontosabb alkatrészeit, és jönnének vissza a földre, hát látják, hogy nincs fékezőrakéta, ejtőernyő, iránytű, uramisten, most mi lesz, Huszton, vagy egy kis probléma. Hanem hogyha a végébe nem lehet bemenni, térek át óvatosan egy másik kényes témára, akkor az Aranka általában hogyan és hová, illetve mindegy is, azt nem kell feszegetni, de

akkor én most a kisdolgomat esetleg, hogy hol, ha, tegyük fel, mert már nagyon kellene. Ja, hát mit gondolok én, szív egy nagyot a cigarettájába az Aranka, hogy őneki miért kell naponta többször is elmenni hazulról ezzel a beteg lábával, hiszen láttam, hogy micsoda megerőltetés az neki, de mit csináljon, ha muszáj, és már minden nyilvános vécéről tudja a városban, hogy hol nem engedik be központilag, hol meg csak olyankor, amikor nem az ő régi ismerőse van szolgálatban, és akkor mehet egy másikba vagy kereshet egy parkot. Úgyhogy itthon neki van ugyan egy edénye, de azt a legritkább esetben használja, úgyszólván csak éjjel, és akkor is csak ha nagyon sürgős, tehát azt éppenséggel megkereshetem, valahol kint van az előszobában, de ő inkább azt ajánlja, hogy tartsam vissza egy kicsit. De mielőtt még elmennék, fújja ki az előszoba felé a füstöt az Aranka, ha lennék olyan kedves, mert erről jut az eszébe, hogy a pénzét nem lopta-e el a betörő, azt megnézném-e még, ne kelljen neki ezzel a lábával meg a vérnyomásával felállni, ami két emelet után mindig a fejébe megy és szédül. De szívesen, ugyanis éppen szóba akartam hozni búcsúzól, hogy van énnekem egy kormányfőtanácsos barátom, lépek oda a kredenchez, és igazítom be a lábam egy bevásárlószatyor és egy cseresznyemagokat tartalmazó műanyag vödör közé, amelynek felhasadt az oldala, s a kiömlő magokat a cipőmmel kell elsöpörnöm, vagy hogy hol is, jut eszembe a döntő kérdés, bár kevés kétségem lehet. Ott, ott, nyugtat meg az Aranka, miközben már azt nézi, hová is dobja a csikket a számtalan lehetőség közül, ami kínálja magát körülötte, a fiókban, de nem azért, mintha olyan sok lenne, hát honnan, miből, amikor látom, hogy milyen keservesen él, örül, hogy nem hal éhen, mert ezektől akár éhen is halhatna, ezek itt hetekig feléje se néznek, nem ám, hogy egy kis levest vagy süteményt, amikor megy el az ajtajuk előtt, és jön ki a szaga, és nem azért, hanem mert meg kell állni, hogy kifújja magát, és látják, de eszükbe sem jut, hanem inkább kidobják, úgyhogy ha netán a nyugdíjostályon lenne az a tanácsi barátom, akit az előbb említettem, hogy van nekem, akkor szólhatnék neki, hogy valami méltányossági pótlékot vagy rendkívülit, de húzzam csak meg jobban. Na igen, mert egy ilyen fiók a legjobb, rángatom a kredencfiókot előbb egy kézzel, aztán kettővel, mert beszorult, a fiókra a legkevésbé sem gondolna a betörő, hanem egyből a ruhásszekrényt nézné a szobában, ha hozzáférne, mert ott van a pénznek a hagyományos helye, és érdekes módon mindig felül, a blúzok és fehérneműk között, vagy van, aki a régi kalapokat, sálakat, kesztyűket és ridikülöket tartja ott, és akkor természetesen egy retikülben kell lennie a pénznek, amit így gyerekjáték megtalálni, de a kredencfiókra senki sem gondolna, csakhogy itt, nézek a fiók tartalma után, mert az egy erőteljes rántás után a fenéklappal együtt ebben a pillanatban lezuhan a földre, és szerteszét szóródnak a koszos madzagok, az elrongyolódott gyufásdobozok, a félbetört gombok, a szakadt gumigyűrűk, a rozsdás csavarok, az elgörbült szegek, a megfeketedett rizsszemek, a kormos gyufaszálak, a levedlett kígyóbőrök és egyebek, amik egy ilyen fiókban előfordulhatnak, itt, úgy látom, még sincs.

Ellopták, hajol le nyögve-hörögve az Aranka, s túr bele a madzaghalomba, hogy megbizonyosodjon a rémisztő tényállásról, de akkor nézzem meg ott felül, az üveges részen, a cukrosdobozban, mert lehet, hogy áttette oda legutóbb, amikor szintén nem találta, és azt hitte, hogy ellopták, ezért arra gondolt, hogy a

cukrosdobozban jobb helye lenne, és könnyebben meg is találhatja. Cukrosdoboz, persze, ugyanis ez a kormányfőtanácsos barátom nyugdíjúgyekben nem hiszem, de egyébként kormánypénzekre nagy befolyása van, és nekem vannak ilyen ötleteim, azokról szoktunk néha beszélgetni, nyitom meg erőteljes mozdulattal az üveges kredencajtót, most például lesz ez a nemzetközi növényfesztivál, tudja, az olimpia helyett, amit beígérték, de az utolsó pillanatban le kellett fűjni, kezdem elővezetni a konkrét kérdést, de ekkor, éppen nyúlnék be a cukrosdobozért a különféle, gyanús színű üvegek, gyűrött fűszeres-, lisztes, teás- és mazsolászacskók, megbarnult gyógyszeresdobozok és újabb adag madzaggubancok közé, a fejemre esik a kredenc tetején felhalmozott befőttesüvegekről egy papírdoboz, amit én ugyan már láttam egy pillanattal előtte borulni, az Aranka mégis halálra rémül.

Jesszusom, kap a szívéhez, pont most akarta mondani, hogy vigyázzak, le ne boruljon az a doboz, mert abban, mutat a konyha minden részébe szétrepült csontokra, az urának, a Jenőnek a földi maradványai vannak. Ja, azt látom, erőltetem magamra a nyugalmat, csak azt hittem, hogy ezt is találni tetszett, hogy valamire még jó lesz. Hogy mit gondolok én róla, nem szégyellem-e magam, méltatlankodik az Aranka, hát ez az ő szegény, megboldogult ura, néz a koponya után, ami begurult a mosogatótálca alá, és egy félbevágott, előbb megrohadt, majd kiszáradt úritöknek ütközve most rám mereszi a szeme üregét, ugyanis értesítették, hogy lejárt a sírhely, mert ő azt akkor nem is nézte, hogy hány évre, hogyan, ő abban a hitben volt, hogy örökre, és járt ki rendszeresen, öntözte, gondozta, amíg ezzel a lábával ki tudott járni olyan messzire, de az ki is nézett ám, mert amennyi virágot ő odahordott, meg ami flakont csak talált, öblítőset, hipósat, azt ő magának nem tette el, hanem rögtön vitte ki, és a virágot is meg lehet oldani, hogy ne kelljen mindig drága pénzért venni, mert egy szál szekfű is mennyi most már, kétszáz vagy kétszázötven, télen ötszáz, vagy krizantém, hát ki bírná azt mind kifizetni, de a sírhelyért is, hogy azt mondják, fizessen be ennyit meg ennyit, és akkor nem bántják, maradhat egészen a feltámadásig, vagy hogy húsz év, ő már nem is tudja, de honnan lett volna neki annyi? Úgyhogy gondolta, addig csak adják neki oda, majd gyűjtőget rá, teszi félre a pénzt abból a kevéskéből, és inkább ő maga nem eszik, vagy a lábát is meg kellett volna műteni, de azt is hogyan, hát arra is ráment volna minden pénze, amit lassacskán, fillérenként, évek alatt megtakarított, mert hiába ingyenesség, annak az orvosnak csak adni kell valamit, meg a nővérkének is dugdosni mindig a köpenyüknek a zsebébe, hogy foglalkozzanak az emberrel, és tessék, most, amikor éppen összegyűlt volna annyi, hogy húsz évre talán nem, de ötre biztosan elég lett volna, csak ő most hogyan intézkedjen ebben az ügyben, papot is keresni, mert úgy mégsem lehet, hogy minden nélkül, egyszerűen visszatemetni, vagy az irodát megkeresni abban az óriási temetőben, és hogy kinek kell szólni ilyenkor, azt se tudja, egyáltalán hogy kell-e, mert az urának az első házasságából származó fia már meghalt, de annak a fia meg valahol Afrikában olajmérnök, annak hogyan, oda talán nem is vállalnak sima levelet, hanem portósan kell, légi postán, és akkor most ellopták.

Ja, az nem gond, emelek ki egy lábszárcsontot a reklámszatyrok közül, hogy beletegyem ideiglenes nyughelyébe, a papírdobozba, a papnak van egy könyve,

amiben minden alkalomra benne van a szöveg, hogy mit kell mondani, hány miatyanék, hány üdvözlégy, csak felüti, hogy azt mondja exhumálást követő visszatemetés, esetleg még az is, hogy késleltetett, mert az megint más eset, akkor a köjáltól is kell egy igazolás, hogy közegészségügyileg nincs-e baja az elhunytnak, főleg ha nem előírás szerint tárolták a köztes időben, amiért akár még bírság is járhat, vagy karantén, de némi protekcióval vagy esetleg egy kis pénzzel azt is hamar el lehet intézni. Na, ez az, a pénz, gyűjt rá idegesen az Aranka egy újabb cigarettára, és gyorsan ellegyinti maga elől a füstöt, hogy most hagyjam azokat a csontokat, majd ő azt összeszedgeti, hanem adjam neki oda a cukrosdobozt, hogy a hosszú évek alatt összekuporgatott, kevéske megtakarított pénzt ellopják-e, mert a bankba is hiába tenné, onnan is ellopják, csak ott azt mondják, hogy csőd, és a bankelnök már három határon túl van két nagy bőrdönddel, amiben mit gondolok én, hogy mi van, hogy abból az egész hátralevő életében kényelmesen megélhet Spanyolországban, és verseket írogathat a titkos szeretőjéhez. Hát már hány ilyen előfordult, nincs is most már olyan, amelyikben meg lehetne bízni, pedig minden utcasarkon van egy, Enzim, Konzum, mindenféle.

Várjunk csak, nyújtom az Arankának a cukrosdobozt, miután megráztam és hallottam, hogy valóban csörög benne egy jó adag aprópénz, a költsézetet ne bántsuk, mert melyik költő nem vágyik arra, hogy gazdag legyen? Hát aki már leírt egy sort az életében, az ismeri azt az érzést, hogy ez mind nagyon jó, kifejezetten az élvonalba tartozik, amit előbb-utóbb a kritikának és a szélesebb közönségnek is el kell ismernie, de ha fényűző körülmények között élhetne, lenne három kocsis a garázsában, a házban szakácsnő, cseléd, inas, ő maga mindennap a Gundelban ebédelhetne, gyermekeit Oxfordban taníttathatná, szóval nem lennének ezek a napi, filléres gondok, akkor minden bizonnyal világviszonylatban is egyenesen zseniális műveket írna, de legalábbis meg kellene neki adni az esélyt, hogy ezt kipróbálja, mert különben mi mindent veszíthet az egyetemes emberi kultúra, a magyar- és a világirodalom, és akkor itt van, tessék, a bankelnökök ténylegesen is kipróbálhatják, és kik vagyunk mi, hogy az utókor nevében ítélkezzünk?

Hát igen, ő azt látja, hogy én egy intelligens ember vagyok, talán még egyetemest is végeztem, veszi ki az Aranka a cukrosdobozból a megtakarított pénzt, egy vastag köteg ezerforintost, és nézi is egyből, súlyra, vastagságra, valamint átpörgetéssel, hogy körülbelül nem hibázik-e, mert nem véletlen, hogy nekem kormányismerőseim is vannak, biztosan akkor a köjálnál meg a temetőigazgatóságnál is, mert ő azt a szégyent, hogy karanténba, az ő korában, ahhoz itt a házban is mit szólnának, amikor úgylis lépten-nyomon feljelentik mindenféle mondvacsinált ürügyre hivatkozva, akkor most már csak az hiányzik, hogy ezt is megtudják.

Való igaz, nyúlok be a koponyáért a mosogatótálca alá, járnai jártam, de nem végeztem, mert a diplomához esküt kellett volna tenni, de én megmondtam, hogy én ezeknek, mármint akkor, hogy én nem esküdözöm nekik, ráadásul még alá is kellett volna írni, hogy mit tudom én, a népet így meg úgy nevelem és művelem, meg mindenkit felvilágosítok mindenről, akkor inkább távolítsanak el, nem úgy, mint ez a kormányfőtanácsos barátom, aki szépen, sorjában mindenre felesküdt, ahogy változtak az idők, búzakalászra, tulipánra, kökörösre, vadkenderre,

de meg is érte neki, mert most csak egy szavába kerül, és hopp, itt egy orvosi rendelő, ott egy óvoda, amott egy rövidpályás repülőtér, pénz nem akadály, sőt, még engem szokott kérdezgetni, hogy volna itt ötvenmillió vagy száz, ilyenek, hogy nincs-e valami ötletem, de valami érdekesre, megfizeti. Az meg nekem hogyne lenne, hajjaj, de mennyi, most, hogy csak egyet mondjak, de ez még titok, ne adja tovább senkinek az Aranka, a torony nagyságú zsebóra a Sashegy tetején, amit még Pestről is lehet majd látni, de természetesen körben forog, hogy a budaiak is tudják, mennyi a pontos idő, a felhúzógombjában kilátóterasz, étterem, a számok helyén az ország főbb nevezetességei, és minden egész órában elhangzik a „Hazám, hazám, te mindenem” Simándy József előadásában. Hát az egy igazi turista látványosság lenne, Budapest új jelképe, messze földről tódulnának az emberek, képeslap, pólóing, sapka, sál, étkészlet, mindenhol rajta lenne a képe, és minden eladott példány után zsebre tehetné az állam a százalékot. De ez csak egy, mert ott van a másik ötletem is, az óriási tehén, aminek szintén fel lehet menni a belsejébe az egyik lábába épített liften, és élethűen, működés közben, aláfestő zenével meg lehet tekinteni a belső szerveket, szív, máj, kettős gyomor, és hátul kijön valami szuvenir, amit mindenki megvehet és boldogan viszi haza, és az is egy világra szóló látványosság lenne, mert manapság ilyenek kellenek az embereknek, nem pedig Lánchíd vagy ismeretlen katona sírja, azt akárhol láthat. Tehát énnekem ezekből rövidesen lesz majd pénzem, csak most éppen, pillanatnyilag vagyok megszorulva, átmenetileg.

Na igen, mert az ő ura is volt katona, gyömöszöli vissza a bankjegyköteget az Aranka a cukrosdoboz legaljába, rá az aprópénzekre, de mivel nem ismeretlen, ugye, ezért nem hiszi, hogy államilag járna neki az ingyenes visszatemetés, pedig annyi katonát temettek már át, innen oda, meg vissza, még politikust is, akiket talán be se hívtak annak idején, legfeljebb a karhatalomhoz, rendfenntartásra, az ő ura viszont többször is megsebesült, és megmondták utána, hogy lehet, hogy abba is halt, a következményébe bele, ha mást nem, idegileg, akkor neki miért nem, hacsak ezzel a tanácstag ismerősömmel, vagy most már önkormányzat, ha tényleg olyanokat, hogy óvodába felvetetni, akkor ezt nem tudom-e esetleg elintézni.

Ja, hát azt nem, fogadok el köszönettel egy cigarettát az Arankától, miután a fellelhető csontokat visszaraktam illő kegyelettel a papírdobozba, a dobozt pedig benyomtam a konyhaasztal alá, ahol még lehetett neki egy kis helyet szorítani, azt nem hiszem, mert államilag csak kivégzetteket temetnek át, azt is egyelőre csak ötvenhatost, és a többieket majd később, ahogy pénz lesz rá, a háború utániakat, persze azokat is csak alapos felülvizsgálat után, mert nem ám olyan olcsó multság egy ilyen állami visszatemetés, zenekar, iskolások, virágözön, koszorú, érckoporsó, márványsírkő, minisztériumi szónok, társadalmi szónok, esetleg munkahelyi, lakóhelyi, azoknak mind valami kis ajándék, emléklakett, üveg konyak, és utána még egy szerény, de kiadós vacsora valamelyik belvárosi étteremben, ahol arra is vigyázni kell, hogy az ilyenek mindig verekedésben szoktak végződni, miután a gyerekeket hazavitték és hirtelen kiderül, hogy a gyászolók vagy a halottak közül ki volt áruló, illetve ki nem adott le egyetlen puskalövést se, vagy nem ott és nem akkor, amikor állítja, és én most nem kérdezem az Arankától, hogy a férje mit csinált, mit nem csinált, de kivégezni, gondolom, nem végezték ki, tehát ez akkor

nem jön számításba, hanem egy egyszerű kérvényben kell gondolkodni a temetőigazgatósághoz, hogy iksz, ipszilon, kérem az igazgatóságot, hogy férjemet, ez és ez, született, elhalálozott, exhumálták, ekkor és ekkor, pontos dátumokkal, népeségnyilvántartótól igazolás, adóhatóságtól, hogy nincs tébétartozása, szíveskedjenek újratemetését papi segédlettel engedélyezni, kiváló tisztelettel, dátum, aláírás, mint ahogy nekem is megmondta a kormányfőtanácsos barátom, hogy csak annyi, hogy leírom az ötletemet írógéppel, elég egy oldal, benyújtom, s már fizetnek is, megvalósulás esetén pedig még egyszer ugyanannyit, és nekem aztán ötleteim bőven vannak, amiből most csak egyet-kettőt említettem bizalmasan, de hajjaj. Addig viszont egy kisebb összegű kölcsön nagyon jól jönne, mert nem tudom, hogy az Arankának van-e írógépszalagja, de a szomszédomnak az írógépéből kifogyott, és azt mondja, ha az ő munkásságát nem ismerik el a Szent Koronával, hogy abban milyen rejtett üzenetek vannak, hiába publikálta már mindenhol, akkor ő nem ír többet, szögre akasztja az írógépet, őt ne is biztassák egészen magas helyekről is, pártemberek, mert ő ezentúl egy sort se, és vegyek én írógépszalagot, de figyelmeztet, hogy az indigója is elfogyott, mert mindent őt példányban kellett neki csinálni, hogy mindenhova elküldhesse, ahonnan persze sose küldték vissza, csak mindig egy levelet, hogy most nem aktuális, és ha nekik nem aktuális, mondta a szomszédom, akkor neki se lesz többet aktuális, és azóta csak ül otthon a konyhában, és néz maga elé.

Az meg a másik, a korona, nyomja el a cikkét az Aranka a hamutartóban, amit a mosogatóban megtalálván odatettem mellé az asztalra, hogy azt is mennyit hurcolják ide-oda, Országházból múzeumba, aztán meggondolják magukat, és vissza, arra bezzeg van pénz, de hogy az ő urát szociális alapon visszatemetni, mármint nem úgy, mert ő ahhoz ragaszkodik, hogy rendesen, külön sírba, fejfával, arra viszont nincs, hanem az ő kevéske megtakarított pénzéből kell, amit saját magának is tartogat, mert mit gondolok én, hogy őt miből fogják eltemetni, ha ő nem gyűjti arra is a pénzt, hogy talán valami jeltelenbe, vagy hogy kísérletezésre használják a testét, még meg se halt rendesen az ember, és átültessék valakibe a máját, a szívét meg spiritusza tegyék, azt akarom? Na ugye, akkor meg hogy juthat eszembe, hogy ő nekem több ezer forintot csak úgy kölcsönbe adjon, hacsak abban az egy esetben nem, mert ugye mondtam, hogy a temetőigazgatóságnál is van ismerősöm, ha nála elintézném valahogy, meg a többi részét, amit én sokkal jobban tudok nála, hogy hová kell benyújtani a kérvényt, ne neki kelljen ezzel a lábával, és akkor talán egy ezrest, de csak a jövő hétig, ha nekem úgyis rögtön fizetnek, amint leírom a tanácsokat, vagy a tanácsnál leadom, vagy most már önkormányzat, nem tudja, milyen osztályvezető barátomnál, de ha én mondom, elhiszi, mert látja, ahogy ő különben is mindenkiről elsőre, hogy rendes ember vagyok, egy intelligens, egyetemet végzett, bár az mindegy, ha nem is, mert az ilyen nem azon múlik.

A koronát, mondom kitérőleg, tekintve, hogy valamivel azért többre gondoltam, azt muszáj, mert mit csináljanak, ha álmában isteni szöveget hallott a miniszterelnök, hogy fiam, vidd el Szent István királyunknak a koronáját, aki minden szentek közül nekem az egyik legkedvesebb, ide vagy oda, díszkísérettel, huszárokkal, díszmagyarban, akkor nem lehet mit tenni, hanem költséget nem kímélve vinni kell a drága, külföldi riasztóberendezéssel együtt, ami olyan érzé-

keny, hogy már egy légy zümmögésére is megszólalnak a szirénák, de hát hiszen jól is járnánk, ha a legszentebb nemzeti ereklyénket is ellopják, akárcsak a többi, a törökszentmiklósi kinccsel kezdve egészen az egyetlen fennmaradt Károli-féle bibliáig, hát akkor arra nem szabad sajnálni a pénzt, arra közfelkiáltással, egyöntetű lelkesedéssel meg kell szavazni a súlyos milliókat, mint annak idején Kossuth Lajosnak az újoncozásra, és akkor a mi miniszterelnökünk is leborulhat a nemzet nagysága előtt. Mint ahogy, ütöm tovább a vasat, amíg még meleg, én is nagyon hálás lennék, mert mi van, ha a temetőnél vagy a köjálnál nem megy másképp a dolog, arra hivatkozva, hogy a törzskönyvben elévülés miatt nem szerepel, hozzak a csontokról új halotti bizonyítványt, és ha exhumálás, akkor arról is kell a jegyzőkönyv, pontos dátummal, hogy miket, kinek az engedélyével, és az eltelt időben hol tárolták a maradványokat, nyilván illegálisan, amiért örüljek, hogy nem tesznek feljelentést, illetve az illetőről, akinek a nevében eljárók, mert az is hogy képzeli, hogy nem személyesen, személyi igazolvány, lakcímbejelentő és házassági anyakönyvi kivonat felmutatásával kér tőlük ügyintézési időpontot egy hónapra előre? Na, látja az Aranka, teszek rá még egy lapáttal, mert én pontosan tudom, hogyan mennek ezek a dolgok, nem hiába tanultam én annak idején állampolgári szakismereteket is, tehát hogy mindenről pecsétetes papír, bizonylat, beérkeztetés, láttamozás, ellenjegyzés, belégek és sztornók, aztán mindenhol a negyvenöt napos ügyintézési határidő, azt akkor számolja össze az Aranka, hogy összesen mennyi, nem szólva arról, hogy továbbra is ott a veszély, hogy karantén, vagy pedig a másik eset, hogy valahogy, okkal-móddal, így-úgy elintézni, beszélni ezzel-azzal, valamit odacsúsztatni, igazolványba beletéve, ugye, vagy valami kis figyelmesség, ez-az, külföldi ital, márkás cigaretta, ezt is csinálhatja az Aranka, én nem bánom, kezdem leporolni a kabátomat, mint aki menni készül, de valami meglepő újdonsággal még fel lehet tartóztatni.

Na igen, mert ezzel a lábával hogyan, veszi le a cukrosdoboz tetejét megint az Aranka szívfájdalmasan, és néz bele mélyen, mint egy orákulumba, hát látom, hogy milyen nehezen közlekedik, és nem azért, mert elmegy ő mindenhova, Újpestre, meg Rákoskeresztúrra is akár, de gondolhatom, hogy az neki mennyi idejébe kerül, meg ha én úgyis jobban értek ezekhez a hivatalos dolgokhoz, hogy szinte nekem csak egy szavamba kerül, hanem hogy ő arra gondolt, hogy ha tényleg úgy van, hogy kétezer forint átmenetileg kisegítene, azt ő szívesen adna kölcsön jövő hétig, mert tudja rólam, hogy én biztosan megadom, végső esetben két hét múlva, és még azt sem gondolná, hogy nekem addig is, az még nem bizalmatlanság, hiszen szokás ilyesmit csinálni, valamimet, karórát vagy igazolványt fel kellene ajánlanom megőrzésre, ha nem lettek volna neki rossz tapasztalatai, meg hallomásból is, amit ne úgy értek, hogy személyesen rólam, csak általában.

Ja, hát én szívesen rábíznám minden személyes értéktárgyamat, józanítom ki az Arankát az üzleti álmódosásból, mert tudom, hogy itt aztán semmi nem vesz el, itt olyan, mintha egy svájci bank földalatti, bombabiztos pánccéltermének egyik széfjébe zárnám be őket, a kulcsot pedig a Dunába dobnám, csak az a helyzet, hogy karórát éppen beadtam a javítóba, ahol azt mondták, hogy ők az ilyen különlegeshez hozzá se mernek nyúlni, hanem egyből küldik Moszkvába,

a gyári műhelybe, a személyigazolványomat pedig le kellett adnom a napokban a közvéleménykutató cég székházában, a portán, mert azt mondták, nagy esélyem van rá, hogy megnyerjem a földközi-tengeri sétahajókázást, csak válaszolnom kell arra a kérdésre, hogy ha most vasárnap rendeznék a választásokat, akkor én melyik mosóporral lennék a leginkább elégedett egy ötfokozatú skálán, tehát adni én az Arankának e pillanatban csak úri becsületszavamat tudom, amiről felteszem, hogy elegendő biztosíték arra a maximum két hétre, főleg ha az összeg nagyságát is figyelembe vesszük, ahhoz képest, amennyit én fogok kapni a kormányfőtanácsos barátomtól zsebből, tisztán.

De hiszen ő mondja, hámoz le az Aranka két darab árva ezrest a vastag kötegről, hogyne mondaná, hogy bennem ő megbízik, hiszen nem is úgy gondolta azt ő, hogy akkor nekem, ha nincs más, még a kabátomat vagy a pulóveremet is adjam oda, hát minek nézem őt, majdhogynem kikéri ezt ő magának, csak mégis, hogy mennyit fogok kapni, és mennyire biztos, mert a politikusok is olyanok, hogy egyszer ezt mondanak, másszor azt, ő az én helyemben kért volna tőle valami előleget, vagy talán még most se késő.

Éppen ezt mondom, kezdek nyúlni a pénzért, mármint a kisebbikért, mert a nagyobbikat, amit gyorsan visszatett a dobozba, most már akkor se engedné ki a kezéből az Aranka, ha baltával fenyegetném, mint egy Raszkolnyikov, mondom, hogy az ilyen dolgokban, politikai téren az úri becsületszó többet ér, mint akárhány drága, tizenöt karátos karóra, tehát ha ez a befolyásos kormányfőtanácsos barátom, aki százmilliókkal, sőt milliárdokkal rendelkezik egy-egy tollvonással, illetve sokszor anélkül, ha ő azt mondja nekem, hogy egy méltányos összeg, a dolog horderejének megfelelő, jutalékszerű javadalmazás, akkor mérget vehetünk rá, az Aranka is, meg én is, hogy legalább húszezer, de lehet, hogy több.

És akkor, amint lerendeztem a temetést, túri el az Aranka megadóan, hogy kivegyem a kezéből a pénzt, akkor, ugye, azonnal jövök és szólok neki, hogy vihesse a szegény urának a földi maradványait, mert ő azokat egy pillanatra se adja ki a kezéből, hogy aztán elcseréljék valaki mással, aki nem is az ő ura.

Hogyne, hogyne, számolom meg a pénzt ösztönösen, mielőtt elteszem, pedig nem sok számolnivaló van rajta, csak még az a kérdés, hogy harangozással kéri-e az Aranka a temetést, vagy anélkül, mert azt ugye külön kell megrendelni a harangozónál.

Persze hogy, néz bánatosan a pénze után az Aranka, őneki harangozás nélkül ne is merjek a szeme elé kerülni, mert tudvalevő, hogy akit harangozás nélkül temetnek, annak száz évvel tovább kell a tisztítótűzben szenvedni, hát akkor csak nem akarom én az ő szegény urát ilyesminek kitenni, hacsak attól nem függ, hogy nem túl drága-e az is, mert ezek, amilyen szemérmetlen, pénzsóvár gazemberek, azt gondolják, hogy azért persze, hogy ki ne fizetné ki azt a rengeteg pénzt, pedig még az sincs pontosan eldöntve, mikor lesz a feltámadás, mert beszélnek ezer évről is, de meg arról is, hogy a közeli jövőben, úgyhogy jobban teszi mindenki, ha megtér, meggyón, megáldoz, haragosával kibékül, adósságát visszafizeti, különben mehet a pokolba a végtelenségig, örökké.

Na igen, mert azt mind csak jelképesen kell érteni, indulok kifelé a konyhából, hogy például előtte ezer évig a sátán uralkodik a földön, az lehet, hogy az isteni időszámításban annyi, mint nekünk a negyven, és azt akkor már le is töltöt-

tük a kommunistákkal, jöhet bármikor a végítélet, amikor semmit se számít a rang, hírnév, gazdagság, felebarátunk háza, szamara, semmiféle földi hívság.

De várjak csak, mert a rádiója, szólítana vissza az előszobából az Aranka, hát csak most látja, hogy ellopták neki a Szokol zsebrádióját, ő azt nem is nézte alaposabban, mert annyira örült, hogy a pénzét nem, hogy a többit már nem is nézte, most mit csináljunk, ki kell hívni a rendőrséget, nekem viszont már nagyon sürgetővé vált a dolog, nem foglalkozom a feltevéssel, hogy biztosan valaki a házból, hogy neki bosszúságot okozzon, hiszen kinek kellene egy olyan rádió, ami mégiscsak rendesen működött, ő mindig azt szokta hallgatni, és most ellopták ezek a tolvajok, gazemberek, de ezt még megkeserülük.

Sietve kifordulok a gangra, és úgy próbálok a lépcsőház felé haladni szapora léptekkel, hogy minden lehető módon jelezzem az érdeklődő lakóknak, hogy én csak üzleti tárgyalást folytattam az Arankával, hivatalos minőségben, állagfelmérés, bontási határozat, bevásárlóközpont, irodaház, élményfürdő, vagy az is lehet, hogy tömbrehabilitáció, ezt majd még eldöntjük, magaviseletől függően, úgyhogy előre is megmondom, nekem itt ne legyen veszekedés, széthúzás, magyar átok, de amúgy az Arankával nekem nincs személyes kapcsolat, nem is ismerem, különben is csak egészen elenyésző ideig voltam nála, sőt, talán nem is nála voltam, hanem valaki mást kerestem, és csak megkérdeztem tőle, de kiderült, hogy elköltözött, nem is lakott itt soha, az egész környéken nem lakott soha olyan nevű, mindegy, nem érdekes, és most csak megyek lefelé a lépcsőn, mindig is mentem lefelé a lépcsőn, lépcsőn szoktam mindig lemenni, süket vagyok, vak vagyok, néma vagyok, egy senki vagyok, egy kitalált figura, Kukorica Jancsi, Toldi Miklós, Apafi Mihály erdélyi fejedelem vagyok, felejtsenek el.

KOPONYA-KÉPEK, AVAGY A TEKINTET ELTÉRÍTÉSE

Tchaikovsky

André Tchaikovsky – neve ellenére – angol zongoraművész az egyik lemezfelvételéhez fűzött zenehallgatói kommentár szerint „a 20. század második felének egyik legeredetibb zongoristája” volt. A szóban forgó felvétel, a *Goldberg-variációk* – az említett zenebarát megfogalmazásában – „híres az analitikus kvalitásai, az akkurátus tempók és a zongorajáték mögötti átfogó erő miatt”.¹ Egy japán internetes CD-áruház pedig, amely André Tchaikovsky egy másik felvételét – Mozart *C-dúr zongoraversenyét* (K. 503) – kínálja a Chicagói Szimfonikusokkal, a lemeztől adott információk mellett André Tchaikovsky hírlevelet hirdet, melyben elektronikus levélben küld majd értesítést arról, valahányszor új André Tchaikovsky felvétel válik hozzáférhetővé.² A digitalizálás korszakában mindez természetesen nem lehetetlen, az előadóművész azonban, akit a cd-portál 2007 elején ekként hirdet, több mint két évtizede halott.

André Tchaikovsky nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy előadóművészként létrehozott alkotásai, zongorajátékának felvételei a technika segítségével továbbhagyományozód(hat)nak, és anyagiatlan (nem materiális) művészetének részletei az enyészettől így – részben – megmenekülnek. A zongorista azonban a testi elmúlással szembeni esz-közként nem a hangrögzítést választotta, hanem saját testét (annak egy részét) kínálta fel egy performatív művészet számára annak érdekében, hogy testi mivoltában akkor is jelen legyen, amikor már biológiai értelemben nem létezik.

Történt ugyanis, hogy egy *Hamlet*-előadás, különösképpen annak sírásó jelenete úgy megindította, hogy akként végrendelkezett, halála után koponyája kerüljön a Royal Shakespeare Company (RSC) kelléktárába, s a *Hamlet*-előadásokon ez (vagy inkább ő?) szerepeljen a sírásó jelenetben Yorick koponyájaként.³ A végrendelet nyomán a koponya az 1980-as évek második felében a RSC kelléktárába került, és Ron Daniels rendezésében, Mark Rylance *Hamlet*-alakítása mellett készült debütálni Yorick szerepében 1989 tavaszán.

Abban, ahogyan a zongoraművész az egyik efemer műfajból egy másik előadói/performatív művészeti ágba került, vagyis hogy (holt)testi mivoltában lett a színházművészet része, a maradandóságba, a halhatatlanság történő határátlépésre törekvő gesztusa mutatkozik meg. Paradox módon a saját koponya színházi kellékké történő átlényegülése azt a vélelmet demonstrálta, hogy az előadóművész alkotásának és a szubjektumnak az elenyészése felülírható a társadalmi és biológiai vonatkozásaitól megfosztott – az öltözékétől és húsától lemeztelenített – test pusztán tárgyi mivoltú használatával.

Kérdés azonban, hogy a *Hamlet*et játszó színész kezében tartott kellék – a darab világán belül Yorick koponyája – mennyiben tekinthető identikusnak azzal a személlyel,

¹ <http://www.jsbach.org/tchaikovskygoldbergvariations.html>

² <http://www.cdjapan.co.jp>

³ Az esetet ismerteti: Pascale Aebischer, „Yorick’s Skull: *Hamlet*’s Improper Property”, *EnterText* 1.2 (June 2001): 206–225.

„akié” még életében ez a koponya volt. A már nem élő emberi test – amely szubjektumát s így számos emberi mivoltát elvesztette – még mindig őriz magá(ba)n a biológiai, anatómiai, antropológiai sajátosságokon túl társadalmi, kulturális vonatkozásokat. A sírgödörből vagy kriptából előkerülő csontváz, koponya mindig valakié, s az egyik legerősebb készítés minden ilyen „lelet” esetében a névtelen csontváz bizonyos mértékű – lehetőség szerint teljes, s az ezzel járó egyedi névvel történő – azonosítása. (Vagy fordítva: gyakran épp ily erős törekvés egy ismert névhez egy csontváz /koponya keresése, hozzárendelése – lásd: Petőfi Barguzinban.) A RSC *Hamlet*jében – az említett példában – szereplő koponya nem névtelen, nem műanyag tárgy, hanem egy konkrét, ismert személyé, André Tchaikovskyé, ily módon élettelen mivoltában is azonosnak kell tekintenünk – metonimikus értelemben – az egykor élt egyénnel.

A holttestet vagy részeit azonban egészségügyi és kulturális okok miatt a különböző társadalmakban elkülönítik az élőkétől, a holttesthez különböző kegyeleti szokások is kapcsolódnak. Így nem meglepő, hogy az RSC *Hamlet*-előadásának stábjában ambivalens módon viszonyult a Tchaikovsky-koponyához, mivel a kegyeleti szokás két, egymással ellentétes irányban munkált: egyrészt egy végakarát teljesítésének irányába, másrészt abba az irányba, hogy a holttest (a koponya) különüljön el az élők világától, és „nyugodjék békében”. E két összeegyeztethetetlen törekvésből végül az utóbbi bizonyult erősebbnek, s így a Yorick-ként halhatatlanságra vágyó André Tchaikovsky koponyája a próbafolyamat végéhez közeledve végül kikerült az előadásból, hogy a társulat kelléktárából egy nem valódi, ám valamiképpen a zongorista végakarátát is tekintetbe vevő – az övéről mintázott – kellék koponya vegye át a szerepét.

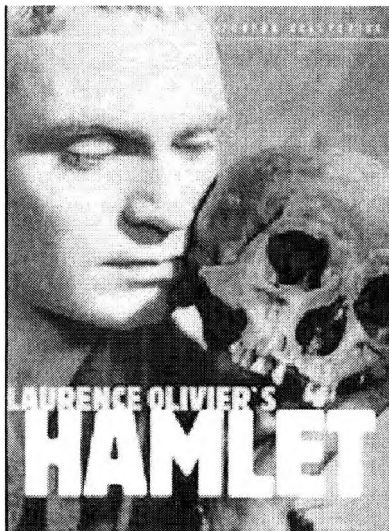
Yorick

A fenti eset érinti Yorick koponyája – és a koponya illetve rajta keresztül a halál – színpadi és képi reprezentációjának kérdését is. A halál színpadi megjelenítése Shakespeare drámaírói gyakorlatában épp úgy nem jelentett újítást, mint színpadi munkásságának legtöbb eleme, ugyanakkor a sírásójelenet Yorick-betétje saját ötletnek tűnik. Mint Martin W. Walsh írja, „a hátán lovagoltató, gyereket csókolgató Yorick valószínűleg Shakespeare leleménye, és nem kell ahhoz a modern pszichológiához fordulnunk, hogy Yorickban szülőpótlékot lássunk, ami a hagyományos bohóc androgün jellegére tekintettel különösen meglepő”.⁴

A sírásójelenetben a Yorick koponyáját néző Hamlet e kezében tartott koponyában önmagát nézi: a koponya szemgödrébe pillantva egyszerre tekint saját múltjába (gyerekkorába) és jövőjébe (halálába). Az erre a – szemgödörbe való pillantás révén lehetővé váló – kitekintésre (a jelenből) éppen az ad módot, hogy a szemgödör üres. A néző pillantása nem tükröződik, nem nyer viszonzást egy másik tekintetben, hanem a semmi, a hiány, az űr nyitja meg a távlatot. Az üresség, üregesség, a szem hiánya, a koponya vaksága fejezi ki a szubjektum megsemmisülésének tapasztalatát. A nézés – egyébként a darabban másutt is fontos – motívumának jelentőségét jelzi, hogy a Yorick koponyáját kezébe vevő Hamlet első mondata ez: „*Let me see*”. (Hadd lássam!)⁵

⁴ Martin W. Walsh, „This Same Skull, Sir...”: Layers of Meaning and Tradition in Shakespeare’s Most Famous Prop.” *Hamlet Studies* 9 (1987), 74.

⁵ Arany János fordításában: „Hadd lám.” (*William Shakespeare Összes Művei*, Helikon, Bp., 2005, 653.) Érdekes és különös módon ez a fordulat az újabb magyar *Hamlet*-fordításokból kimarad. Így Eörsi Istvánéban (Cserépfalvi, Bp., 1993, 138), Mészöly Dezsőéban (Új Színház – Dyfon Kft., Bp., 1996, 103), és Nádasdy Ádáméban (Magvető, Bp., 2007, 503) is.

A tekintetről érkező Norman Bryson egy Raffaello-festményből kiindulva, de általános érvennyel fogalmazza meg, hogy „a néző szubjektum önmaga feletti uralma magában rejtí saját megsemmisítésének elvét: a nézés momentumának egyik feltétele a szubjektum mint középpont megsemmisítése”.⁶ Ennek az önmegsemmisítő nézésnek megszilárdult jelképe a Shakespeare *Hamlet*jére a Yorick koponyájával „szembenéző” címszereplővel történeti képi hivatkozás, amely nagyon sok *Hamlet*-feldolgozás esetében a hírverés, reklámozás szerepét tölti be. (Lásd például Olivier *Hamlet*-filmjének videó-borítóját.)

Yorick kapcsán arra is érdemes kitérnünk, hogy rajta keresztül Shakespeare felvillantja egy *másik* apa képét, aki gyökeresen eltér a bosszút követelő szellem, a „vérnősző baromként” jellemzett Claudiust, illetve a darabban egyébként apjukért bosszút álló – s ekként az ezekkel az apákkal azonosuló – fiak, Fortinbras és Laertes, valamint az ő apáik képviselte mintától. (S amely alapvetően különbözik a Freud által adott, s a pszichoanalitikus értelmezést uraló hamleti apaképtől is.) A harcias, bosszúálló, győzelemre törő, a nőt birtokló, domináns apa képével ellentétben, amely a bűnt, bűntudatot, félelmet, rettegést, intrikát, manipulációt hívja életre a darabban, van a *Hamlet*ben egy látens apakép, amelynek jegyei az előbbiektől radikálisan eltérnek. Hamlet intim és bizalmas hangon a darabban – Horatio mellett – egyedül Yorickhoz (a koponyájához) beszél. Ő az, akivel – a másik apafiguráktól: a szellemtől és Claudiustól eltérően – testi kontaktusba kerül azzal, hogy az egykori udvari bolond (*jester*) koponyáját a kezébe veszi. Ez a testi érintkezés egyébként a felidézett testi kapcsolatnak, a bolond hátán lovagolásnak az inverze: most Hamlet az, akinek a testén (kezében) Yorick elhelyezkedik.

Mondhatjuk persze, hogy Hamlet másokkal is testi kontaktusba kerül a darabban, ez azonban – a legdrámaibb helyzetekben – tárgyi közvetítéssel jön létre: három férfit (sorrendben: Poloniust, Laertest és Claudiust) a kardjával érinti – és öli – meg a címszereplő (ez azonban a domináns apaképpel áll kapcsolatban, s ennek pszichoanalitikus vonatkozásával itt nem foglalkozom).

Amikor Hamlet Yorickra néz, akkor Hamlet tekintete az azonosulásnak a legmélyebb fokát képviseli, mivel ennek a „szembesülésnek” a révén Hamlet nyilvánvalóvá teszi, hogy darabbeli helyzetében Yorick egykori helyzetét veszi magára, azzal azonosul, azt követi. Shakespeare darabjaiban az udvarnak, udvartartásnak nem egyszer szereplője a bolond. Ez a dramaturgiai szerep és funkció a *Hamlet*ben is jelen van, de itt az udvari bolond szerepét nem külön szereplő játssza, hanem Hamlet tölti be ezt a dramaturgiai helyet az őrütség jeleneiben. (Idekívánkozik az a színháztörténeti megjegyzés, hogy Shakespeare korában az őrült szerepe komikus szerep volt, s így a *Hamlet*-előadások őrütség-jeleneiben a címszereplő a bolondok mulattató hatásmechanizmusával működött.) Amikor tehát Hamlet az őrültet (a bolondot) játssza, nemcsak eltér (mássá, másikká válik), hanem egyben azonosul is, beleilleszkedik egy másik hagyományba.

A bolondhoz kapcsolódik egy a társadalmi nemmel (gender) összefüggő lényeges sajátosság. A bolond nem(iség) nélküli, semleges, nemi identitása meghatározatlan. Alakját lé-

⁶ Norman Bryson: „A tekintet a kiterjesztett mezőben”, *Enigma* 41 (2004), 50., Végső Roland (ford.)

lektani szempontból a tehetetlenséggel, a (nemi) identitás bizonytalanságával összefüggő impotenciával szokás jellemezni. A bolond (az őrült) szerepét magára öltő Hamlet ebből a nézőpontból (is) Yorick szerepével azonosul, még jóval azelőtt, hogy a valamikori udvari bolond koponyáját a kezébe venné. Ennek az azonosulásnak a súlyát éppen a sírásójelenet mutatja, s az hogy Yorick koponyájának megjelenésével Hamlet egész korábbi magatartása átértelmeződik. A Yorick-jelenet az udvari bolondnak a Hamlet identitásának kialakulásában betöltött szerepét hangsúlyozza, és bekapcsolja Yorick alakját a darabot behalózó el nem gyászolt, nem kielégítő gyász Lacan által feltárt motívumrendszerébe.

Holbein

Fél évszázaddal Shakespeare előtt az ifjabb Hans Holbein (1497–1543) kétszer töltött hosszabb időt Londonban. Először 1526 őszén érkezett Erasmus ajánlólevelével Morus Tamás házába, és két évig maradt. Másodszor és immár végleg 1532-ben ment Londonba, ahol pár évre rá VIII. Henrik király udvari festője lett. Holbein kitűnő portréfestő volt, de hírnevét a pályája elején könyvillusztrációkkal szerezte, amelyek közül a legismertebb a 41 darabból álló *Haláltánc*-sorozata, amely az 1520-as évek közepén készült, de csak 1538-ban, az itt elemzendő festménye után öt évvel jelent meg. „Az angol udvarban Holbein valószínűleg nem mozgott túl nagy körben, és hatvan évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy életének állomásait összefoglalják és nyomtatásban is közzétegyék.”⁷

Egyik legismertebb és legtöbbet elemzett képe *A követek*, amelynek előterében egy koponya látható. E festményt és a haláltáncsorozatot a mindkét művön látható allegorikus koponya-motívum miatt gyakran szokták összehasonlítani.

Holbein festményén a kép két oldalán oszlopként álló két test az általuk közrefogott polcasztalt és az azon felsorakoztatott jelképeket úgy keretezi, hogy ez a térbeli elrendezés a közrezárt javaknak (a világnak) a maradéktalan uralhatóságát demonstrálja. Földgömbök, navigációs eszközök, könyvek, tekercesek, hangszerek stb. illusztrálják az egyetemes tudást és tapasztalatot: „Az elrendezést tekintve a festmény legfontosabb része a középen látható csendélet.”⁸ Ennek a csendéletnek az elrendezése azt mutatja, hogy a felső polcon az égbolt vizsgálatához szükséges műszerek találhatók, az alsó polcon pedig a földi világhoz kapcsolódó tárgyak vannak. Ugyanakkor a két követet nemcsak a könyökükkel támasztott és testtartásukkal a művészet, tudás, hatalom birtoklását demonstráló polc kapcsolja össze, hanem a festmény előterében látható, torzított képként megjelenő, a padló mintázatához – térben és színezésben egyaránt – közelítő koponya is. Ez a koponya felülrajzolja a festmény alapstruktúráját, és ez jelzi a legnyilvánvalóbban azt, hogy a festő nem egyetlen perspektivikus nézőpontot alkalmazott.

A követek (Jean de Dinteville és Georges de Selve) egy zöld függöny előtt pózolnak, olyanfajta előtt, amilyen mögé majd Polonius rejtőzik a hálósoba jelenetben. Szembenéznek a kép szemlélőjével. Azzal a szemlélővel, aki a képen ábrázolt világról éppúgy többet tud, mint Shakespeare drámáinak nézője e darabok szereplőinél. A néző ugyanis látja – vagy láthatja, hiszen a torzítás következtében nem feltétlenül veszi észre – a kép előterében lévő koponyát. (Ahogy egy a koponyánál még jobban elrejtett tárgyat, a bal felső sarokban a függöny mögül kibukkanó feszületet sem feltétlenül vesz észre – ezen a helyen azonban a festménynek ezzel az elemével nem foglalkozom.)

A koponya Holbein képén ugyanúgy felénk „néz”, mint a követek. Nézésről ebben az esetben azonban csak a hiány értelmében beszélhetünk, mivel a szemgödör „tekint” felénk

⁷ John North: *A követek titka. Holbein és a reneszánsz világa*, Typotex, Bp., 2005. 37., Gyárfás Vera (ford.).

⁸ John North, i. m., 63.

a festményről, s a koponya a szem hiányával utal az üregben létezett (vissza)néző szemre. A festményen a koponya helyzete – mint a követeké – póz jellegű, demonstratív. (Ebben eltér Yorick és Hamlet – térben és időben – egymásra néző tekintetétől.) A koponya mögé (alá), a követekhez hasonlóan, balra hátra árnyék vetül. Ez azt jelzi, hogy Holbein számára a koponya fizikailag is jelen van a térben, a bemutatott/megfestett jelenethez képest a koponya nem külsődleges, nem látomásszerű. Ugyanakkor az eltérő (torzított) nézőpont és az eltorzított (felnagyított) méret miatt a koponya (el)idegen(ítő) elem a kompozícióban. Azt is mondhatnánk, hogy a koponya nem a képen van, hanem a kép (a követek) és a néző között. Valahol a semmiben, egy nem valóságos térben, nem a kép kijelölté észlelési koordinátában. Ezt a feltételezést az is erősíti, hogy a koponya nincs alátámasztva, hanem a kép előterében „lebeg”. És ebbe az értelmezési mezőbe illeszkedik az a magyarázat is, amely a koponyát a festő játékos képalírásának tekinti (Holbein – *hohles Bein*: üreges csont).

A Holbein-kép lacani olvasatában „[a] halálfej az Imaginárius mezőjén belül jelenik meg az Imaginárius *tiltakozás*aként saját középpontból való kiebrudalása mint a halál fenyegetése ellen ... a halálfej a szubjektum félelmét fejezi ki a megsemmisüléstől...”⁹ Ez a szubjektum azonban nem a festmény két szereplője, akik nem egymásra, hanem a képet

⁹ Norman Bryson, i. m., 59.

és benne őket néző szemlélőre néznek, hanem a képen kívül helyezett, de a kép által pozícionált és megkonstruált mindenkori néző. Ez a vonatkoztatás azt jelenti, hogy – bár a követekek kapcsán kijelenthető, hogy – a látómezejüket átvágja valami, amit nem uralnak, a halálfej, amely oldalról, anamorfikusan vetül e térbe”,¹⁰ a koponya képi megjelenítése mégis elsősorban a festmény mindenkori szemlélőjére vonatkoztatott.

Der Hertzog.

Die Küniginn.

Holbein más műveiben, így említett *Haláltánc* című fametszet sorozatában a koponyát (illetve itt általában a teljes csontvázat) az ábrázolt szituáció részévé, sokszor főszereplőjévé teszi. Oly módon komponálja bele a térbe, hogy az belül van a többi alak világán, ők – is – látják, kontaktusba kerülnek vele.

A *követekről* a 2002-ben a legújabb monográfiát publikáló, s a festmény asztrológiai és kozmográfiai összefüggésben értelmező John North szerint a kép „vallásos témájának központi eleme az idő”.¹¹ A képet pszichoanalitikus szempontból elemző lacani értelmezés „nemcsak a tekintet visszavonhatatlan másságára, hanem a néző szubjektumnak a perspektivikus enyészponton történő eltűnésére vonatkozóan is hordoz magában rejtett meta-kommentárt. Holbein festménye – magyarázza Lacan – *‘láthatóvá teszi számunkra a kasztráció... formájában megsemmisített szubjektumot. A saját semmisségünket tükrözi a halálfej alakzatában’*.”¹² A megsemmisülés tapasztalatával szembesítő idő és az ugyanezt demonstráló koponya majd a lét-nemlét kérdését középpontba állító shakespeare-i *Hamlet*-feldolgozás során kapcsolódik újra – és minőségileg magasabb szinten – egybe, azzal a hatással, hogy a 17. században „Hamlet és a sírásó jelenete minduntalan előjön metszet vagy költemény alakjában, hatása kiterjed a század nagy részére”.¹³

¹⁰ Norman Bryson, i. m., 52.

¹¹ John North, i. m., 172.

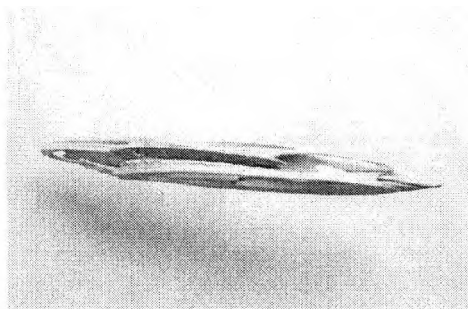
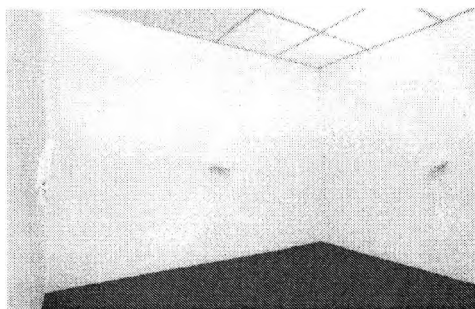
¹² Kaja Silverman, „Fassbinder and Lacan: A Reconsideration of Gaze, Look, and Image”, in: *Male Subjectivity at the Margins*, London, Routledge, 1992, 147. Magyarul: „Fassbinder és Lacan. A tekintet, a nézés és a képmás újragondolása”, *Enigma* 41 (2004), 75. Kiss Anna (ford.).

¹³ André Chastel: „A barokk és a halál”, in: *Fabulák, formák, figurák*, Gondolat, Bp., 1984. 112., Görög Livia (ford.).

A Holbein és Shakespeare közötti időszakban a halálnak koponyával, csontvázal történető ábrázolása széles körben elterjedt Európában. A haláltáncok egy évszázadon át tartó divata még Holbein életében véget ért, de az ő fametszet-sorozata is beleilleszkedik abba a sorba, amely „a társadalmi ranglétra függvényében ábrázolta a halált, s úgy vonultatta fel a sok különböző csontvázat, mint megannyi játékkártyát”.¹⁴ Az 1540 utáni évtizedekben egyre jobban elterjedt az emberi test anatómiai vizsgálatából, a boncolásokból származó tapasztalatoknak, ismereteknek a képi megjelenítése, s az a felismerés, hogy a hústól megfosztott test is őrzi magán az egyedi sajátosságokat. Ez a felismerés fogadtatja el – kétkedés nélkül – Hamlettel és már a korabeli nézőkkel azt, hogy a sírból előkerülő koponyák közül a sírásók kétséget kizáróan azonosítják Yorick koponyáját. (A sírásójelenetben egyébként az udvari bolondé az egyetlen azonosított koponya, a többiről, amelyet Hamlet a kezébe vesz, feltételezett társadalmi státuszuk alapján beszél.)

Lazzarini

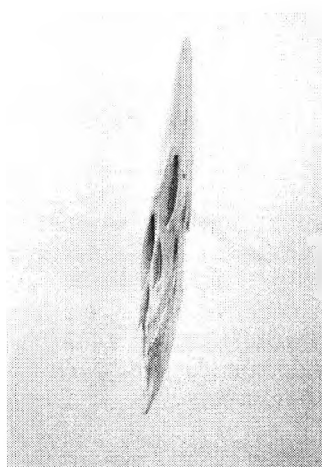
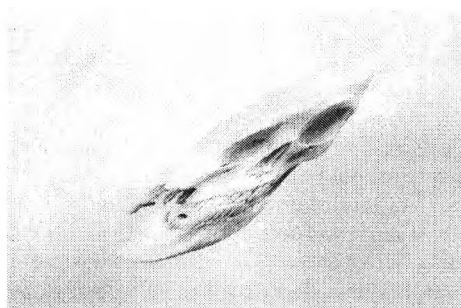
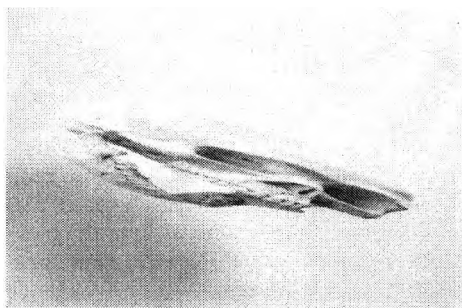
Az 1965-ben született amerikai Robert Lazzarini *skulls* című négy koponyaszobrával Holbein imént tárgyalt koponyáját fogalmazza át, e négy tárgyat a kontextusától megfosztva, egyedül a nézővel/látogatóval szembesítve. A kontextustól történető megfosztottság azonban nem pontos megfogalmazás, ugyanis Lazzarini koponyáinak is van kontextusa, amely hozzátartozik a szobortárgyakhoz. Az egyik ilyen kontextus az a tér (a fehér szoba), amelyben e szobortárgyak ki vannak állítva, a másik pedig a négy koponya egymáshoz való viszonya. Holbein festményéhez viszonyítva azt lehet mondani, hogy Lazzarini koponyáinak kontextusa steril, nem tartalmaz társadalmi-történelmi vonatkozásokat (illetve csak közvetetten – a digitalizáció tekintetében – de erről egy kicsit később).

Az árnyékmentes megvilágítás, a rejtett rögzítés – amely azt a benyomást kelti, mint-ha a négy koponya lebegne a térben (mint Holbeinnél) –, a vakító fehér felület, amellyel a csontszínű tárgyak kontrasztba kerülnek, a vizuális paradoxon érvényesülését szolgálja. A koponyák színe(zése), valóságos emberi koponyáknak mutatja ezeket a tárgyakat, ugyanakkor ezt a valószerűséget ellentételezi a koponyák formája.

Ezek a tárgyak nem tekinthetők az anamorfózis példáinak, mert az anamorfózis esetében mindig van egy olyan nézőpont, amelyből a torzítás kiindul, s amelybe optikailag visszaforgatva a tárgy visszanyeri vizuálisan „ép” képét. Lazzarini szobrai, installációi esetében viszont nincs ilyen egyetlen kiindulópont, minden esetben több metszetű torzítás megy végig a tárgyakon.

¹⁴ André Chastel, i. m., 101–102.

Azzal, hogy a koponyák az alakjukkal kibillentik a tekintetet a maga origójából, termékeny, dinamikus feszültséget hoznak létre a tárgy és annak képe között. Torz tárgyi mivoltukban elidegenítik a tekintetet. Hatásuk olyan, „mintha a koponyák visszautasítanák azt, hogy viszonzzák a tekintetet, vagy jobban mondva, mintha egy olyan másik térben léteznének, amelynek semmi kapcsolata nincs azzal a térrel, amelyet mi belakunk, s ahonnan egyszerűen nem lehet ránk visszatekinteni”.¹⁵

A vizuális paradoxon alapja az, hogy a kétdimenziós torzítást Lazzarini háromdimenziós tárgyakra alkalmazza, s ezt a térbeli torzulást a szem nem képes helyreállítani. Ennek a torzításnak a kivitelezésében nélkülözhetetlen szerep jut a digitális technikának. Mint egy interjúban a munkamódszeréről a szobrász elmondta, a koponyák esetében először valódi koponyák lézerszkennelését végezte el, majd a számítógéppel nagyon sok háromdimenziós

torzítást hajtott végre, s ezekből választotta ki azokat a változatokat, amelyeket aztán valódi csontokból (de nem koponyákból) megfaragott.¹⁶

Ezeket a térben torzított koponyákat csak a számítógép segítségével lehetne vizuálisan torzításmentessé tenni, de a tárgyak kiállításmódja konvencionális. A látogató olyan közegben fogadja be, szemléli meg ezeket a koponyákat, amely a múzeumi, kiállítótermi reflexeket működteti, s a tárgyak izolációja (Lazzarini csendéletnek nevezi őket) ezt a befogadói magatartást erősíti. A szobrász úgy alkalmazza a digitális modulációt, hogy a befogadásból kiiktatja a számítógépes mediációt,¹⁷ s ezzel feloldhatatlanná teszi a térbeli és percepció paradoxont.

A szobaszerű kiállítóter egyfelől a lehető legkonvencionálisabb: négyzet alakú alapterület, négy egyforma fal, az egyik ajtónyi nyílás, amelyen át a térbe léphetünk. Másfelől azonban a tér manipulált: a mennyezet áteresztja a fényt, a megvilágítás rejtett, a szobában nincs a koponyákon kívül semmi. A szemmagasságban rögzített koponyák nemcsak belül vannak ezen a steril téren, hanem egyúttal ablakai egy másik világnak, rájuk és beléjük pillantva egy ismeretlen dimenzióba kerülünk. A négy koponya – amelyeknek nincs meghatározott sorrendjük – a háttérükül szolgáló négy egyforma fal mellett a percepcióba bevonja a négy dimenzió érzetét is.

¹⁵ Mark B. N. Hansen, *New Philosophy for New Media*, Cambridge, MA – London, MIT Press, 2004, 198.

¹⁶ Todd Gibson interjúszorozata, <http://fromthefloor.blogspot.com/2004/10/discussion-with-robert-lazzarini-part.html> – letöltés: 2007. április 12.

¹⁷ Mark B. N. Hansen, i. m., 203.

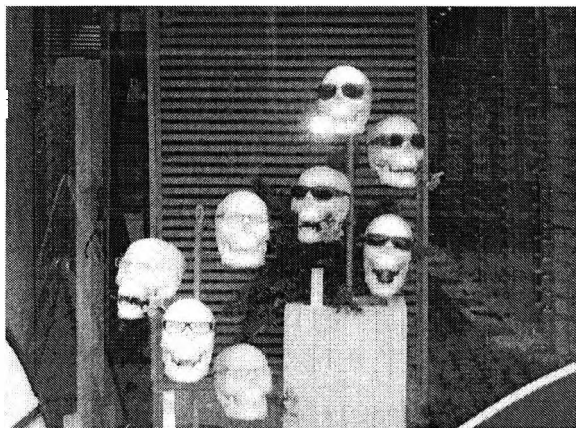
Az idő negyedik dimenziója pedig nemcsak abból a szempontból fontos, hogy a koponya az enyészet, elmúlás, múlttá vált idő képzetét kelti, hanem abból is, hogy Lazzarini *skulls* című művének dátumozása a 2000, a millenniumi év. Ez pedig megint Holbein festményére utal vissza. Mint John North írja, „[a]kár belemagyarázás ilyen utalásokat találni *A követeken*, akár nem, Jézus halálának árnyéka és módja az első nagypénteken világos párhuzamokat vet fel 1533 Angliájában. A virágzó számmisztika korában nem lehetett nem észre venni, hogy Jézus 33 éves korában halt meg, és hogy éppen tizenöt évszázad, másfél évezred telt el a keresztre feszítése óta”.¹⁸ A fél millenniummal kapcsolatos képzetek és a világvégétől való félelmek Európa-szerte jelen voltak az 1533-as évben. 2000-ben, ha mástól nem, a számítógépek naptárbeállításának összeomlásától való félelmek hálózta be a földet.

A *skulls* négy, digitálisan elgörbített koponyát kínál a néző tekintetének, és e tárgyak megformálásával a percepció rövidzárlatát idézi elő. A befogadás során a tekintet dezorientálódik és a percepció megzavarodik.¹⁹ Noha Lazzarini szobortárgyai felismerhetők, de így (ilyenek) senki nem láthat koponyát. A képi törés, a nézőpont torzítása-manipulálása elidegenít. A képi kibillentés viszonylagossá teszi nemcsak a nézőpont és a látvány kérdését/tapasztalatát, hanem a látható tárgy (a szobor) mibenlétét is. Nem lehet ezekre a torz koponyákra *mint* koponyákra tekinteni, hanem csak a gömb alakú koponyákhoz való viszonyon keresztül lehet értékelni ezeket a képet (nézőpontot) tárggyá tevő szobrokat.

Kirakat

Végül röviden érintem a koponya mint tárgy kereskedelmi alkalmazásának példáját is. A mellékelt képen egy sétálóútca kirakata látható, amelyben az emberi csontnál jóval fehérebb – s így nyilvánvaló módon – műanyag koponyák arra szolgálnak, hogy a rájuk helyezett szemüvegekkel ezt a kereskedelmi terméket (a szemüveget) reklámozzák. A koponyára helyezett szemüveg azonban korántsem magától értetődő kapcsolatot hoz létre a két tárgy (koponya és szemüveg) között. Ezt a kapcsolatot mindenekelőtt nem maguk a tárgyak, hanem a hozzájuk rendelt közeg: a koponyák kontextusa – azaz a kirakat – határozza meg. A kirakat először is jellegénél és szituáltságánál fogva felszólít a nézésre, ráadásul kettős irányban. Egyfelől a benne elhelyezett tárgyak testesítenek meg egy felszólító módot, amely a láthatóság, szemrevételezés, fogyasztói tekintet vonatkozásaival jellemezhető; másfelől azonban a kirakat (más nyelvekben: ablak) az önszemlélésre is felhív, arra, hogy a járóke-lő a kirakat tükröződő üvegfelületében önmagát nézze. A kirakat a városi köztereken kószáló járóke-lő önszemlélésének elkerülhetetlen – és a köztéren való jelenlétébe beépített – közege.

A kirakati koponya esetében a protézis (a szemüveg) teremti meg a funkciót. A protézis révén

¹⁸ John North, i. m., 248.

¹⁹ Vö. Mark. B. N. Hansen, i. m., 15.

válik hangsúlyossá és kizárólagossá a koponyának mint vak tárgynak a nézésben történő kifordítása. Hiszen ezekre a koponyákra sapkát, fülvédőt, fejhallgatót, bármely a fejen viselhető terméket is lehet(ne) helyezni, s akkor a koponyáknak az ezekkel a protézissel hangsúlyozott vonatkozása kerülne előtérbe. A szemüveg azonban a koponyával összefüggésben egészen különleges helyzetet teremt.

Nyilvánvaló, hogy a koponyáról – minden egyéb mellett – az a szerv (is) hiányzik, amelynek működését a szemüveg javítani (dioptriás) vagy védeni (fény) lehetne képes. A szemgödörnek, a szemüregnek a negatív terét nemcsak a lencse domborulata fedi és elmentételezi, hanem az a tény is, hogy az ajkak nélküli koponyák a teljes fogsornak köszönhetően „mosolyognak”. A kirakatban ily módon egyrészt egy anatómiai adottság kereskedelmi mosollyá válik (segíti a termékkel való megbarátkozást), másrészt a keretbe helyezett szemüveglencse vagy teljesen el is takarja a szemgödört (a napszemüvegek esetében), vagy a szemüvegkeret designjával és az áttetsző üveg fénytörésével a nézői tekintet a termékre irányítja. (Hasonló dolog történik a felöltöttetett kirakati próbababák esetében is: az élettelen, semleges bábu hozzásegíti a fogyasztót ahhoz, hogy tekintetét a termékre összepontosítsa.)

A kirakati koponyák nemiségét a protézis és az egyéb kellékek teremtik meg: a szemüvegek női/férfi jellege lehetőséget adhat(na) arra, hogy a kirakat rendezője női/férfi koponyákat különítsen el. Ebben a mellékelt példában azonban a nyolc koponya csoportosítása mindenekelőtt a termék sajátosságai alapján történik meg: napszemüvegre (4 db) és olvasószemüvegre (4 db). A koponyákat a protézis (a szemüveg) egyedíti, s bár mindegyik más-más szögben „tekint” kifelé a kirakattól, úgy tűnik, ugyanannak a műanyagkoponyának a replikáiról van szó. A nyolcból négy virágot tart az álkapcsában, de ez nem kölcsönöz nekik nemi jelleget, ahogyan a rájuk helyezett szemüvegek designja sem. A koponyák kereskedelmi célú alkalmazása a terméket szolgálja, és a szemlélt manipulálja. A kirakati koponyákkal reklámozott szemüvegek így – együtt – megvalósítják a megsokszorozódásra, felcserélhetőségre épülő tömegtermékek alapvető sajátosságait.

Összegzés: test és tekintet

A koponyában olyan tárgyat láthatunk, amely az itt érintett művészeti ágakban és említett példákban alkalmasnak bizonyul arra, hogy mind az emberi test társadalmi és biológiai vonatkozásaival kapcsolatos mindenkori látens vagy manifeszt előfeltevéseket és előítéleteket felülírja, amely egy kompozíció elemeként magát a kompozíciót dekonstruálja, és amely egyben el tudja téríteni a kompozíciót pásztázó tekintetet.

A koponya semlegességénél fogva – az anatómiailag, antropológiailag nem képzett szemlélő számára – olvashatatlaná teszi a biológiai és a társadalmi nemet. A tekintet számára a koponya se nem férfi, se nem nő (sem biológiai, sem társadalmi értelemben nem az), és így semlegessége révén lehetőséget nyújt a nemi összefüggések projekciójának vizsgálatára, annak bemutatására, hogy a nemi jelleg nem a testben, hanem a testre író/vetítő társadalmi tekintetben van.

Kompozíciós szempontból Yorick koponyája éppúgy átmetszi a *Hamlet* világát, ahogy a Holbein festményén látható anamorfikus koponya képe. Ezt a metszetet tárgyiasítja torzult koponyaszobraiban Lazzarini (aki egyébként más tárgyakat is – telefont, szerszámot, cigarettásdobozt stb. – ilyen torz oldalnézeti képként formál meg). A kibillentett, elbizonytalanított nézőpont, a tekintet viszonylagosságára reflektáló szcenikus, képi, tárgyi megjelenítmény (amelyhez a kirakati koponyakellékeknek persze vajmi kevés köze van) azt a fenomenológusok által hangsúlyozott nézetet igazolja, amely szerint a tekintet nem valami a szubjektumon kívül lévőnek a felfogása, észlelése, hanem teremtő aktus.

Az itt felhozott példák (Holbein, Shakespeare, illetve Lazzarini) olyan korszakokból valók, amelyek a látás primátusa, illetve intellektualizálása előtt és után keletkeztek. „A látás elsőrendősége csak a nyomtatás feltalálása után bukkant fel, hogy majd társadalmi nemet öltön”,²⁰ és ezzel a folyamattal párhuzamosan következett be a látás racionalizálása.²¹ Holbein és Shakespeare koponyái e folyamat előtt (vagy kezdetén), azt mutatják, hogy a tekintet nem egy kitüntetett pontot képvisel, hogy nincsen egy szabályos rendbe illeszkedő és a tekintet által maradéktalanul befogható tér, hanem e testek – a többi megjelenített testtel kontrasztban – más dimenziókba és más terekbe nyílnak, vagy azokba (is) térítik át a tekintetet.

André Tchaikovsky és Robert Lazzarini koponyái e folyamat után (vagy végén) azt mutatják, hogy a koponya akár kellékként, akár *diamorfózisként* átírhatja a modernitásban teatralizált scenografikus – és szigorúan egy kitüntetett *nézőpontra* épülő perspektivikus – teret és az azt befogó tekintetet. Ugyanis a Yorick-Tchaikovsky koponyában, illetve a *skullsban* a tekintet nem csupán eltérül, hanem ezen felül szét is szóródik, és e szétszóródó tekintet egyúttal megkérdőjelezi a racionálisan kontrollálható észlelés lehetőségét és kereteit. Megkérdőjelezi a testnek testi mivoltát (mindkét esetben), mivel nem tudjuk, hogy mit is látunk (mert csak a hasonlóságot észleljük, de az azonosságot/identitást nem), átmetszi a modernitás által a vizualitás elsődlegességébe vetett hitet, és rámutat arra, hogy a tekintet nem feltétlenül elegendő arra, hogy általa a látott dolog beilleszthető legyen egy – vizuálisan is – uralható világrendbe.

²⁰ Mieke Bal: „Vizuális esszencializmus és a vizuális kultúra tárgya”, *Enigma* 41 (2004), 99. Csáky Marianne (ford.).

²¹ Martin Jay, *Downcast eyes: the denigration of vision in twentieth-century French thought*, Berkeley, Univ of California P, 1994, 49.

Palást

*Mézesen sűrű, februári fény,
eltévedt tavasz nehéz tündöklése,
az anyagtalan erők állagában
megáll és nem mozdul a dús derű,
királyi jog s pápai hatalom
összege ez, mennyből való palást,
a tékozló nap édes ragyogása.*

Kímélet

*Szemhéjtalan, isteni védtelenség
a napé, s csak az alkony hunyja le,
idő tagolta térben alhatunk,
szétszórt tagokkal, míg egybe nem rendez
a kíméletes fények vigasza,
kegyes öröm, kegyelmes szerelem,
földi irgalom esti ölelésben.*

Orpheusz

*Földre feküdni, szétvetett tagokkal,
naptól bélyegzett anyag, fölragyog,
magasba süt a test vízszintese,
fák között, fényben, felhőid alatt
magvetők déli nyugalma terít le,
mint Orpheuszt az el nem bírt tudás,
világ lakóját, csodák részesét.*

Oly nehéz nékem felejteni téged

Részlet a Kinek Észak, kinek Dél című regényből

Pontosan 1918. november 25-én történt Újvidéken, hogy immár a szerb hadsereg felügyelete alatt ott gyűlésezők kimondták a dél-magyarországi megyék elszakadását, megelőzve ezzel magát a párizsi békekonferenciát, végeredményben Trianont. Ehhez csatlakozott akkorra már a Boszniai Nemzeti Tanács is, így semmi sem akadályozhatta meg Sándor, azaz Aleksandar régensherceget, hogy a király nevében kikiáltssa a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását.

– Ezennel kikiáltom...!

A későbbi béketárgyalásokon a szerb és a cseh delegáció a délszláv államot Csehszlovákiával összekötő, egyben Magyarországot elzáró szláv korridort akart létrehozni. Kész csoda, hogy nem sikerült. Ami meg az átellenben lévő Pétervárad erős várát illeti, az első világháborús események sodrában, amikor is egész hadseregek ragadtak ásót, és kezdtek elébb szélteben, védekezőleg, aztán meg egymás felé, támadólag ásní, már nem sok dicső szerep jutott neki. Legfeljebb a katonaság állomásoztatása. Akkorra már különben is rég elfogadottá vált a napóleoni megkerülő taktika, amely nem tartotta okvetlenül szükségesnek egy-egy erőd bevételét, inkább amolyan kisebb haderővel történő elszigetelését tekintette célszerűnek. Egyébként a falak nyújtotta védelem ténylegesen megkérdőjeleződött, amint az első világháborús bevetésre került a repülőgép, amely, ha az egy-egy vár gyomrába húzódó ellenségnek nem is tudott megsemmisítő mód ártani, mégis egészen új dimenzióját nyitotta meg a hadviselésnek – persze egyelőre még nagyon távol a mai csillagháborús elképzelésektől.

Veljko Milković újvidéki, azaz noviszádi csodabogár kolléga azt az eseményt találja említésre méltónak ebből a szakaszból, amikor a szerb hadsereg Szerémségbe való beözönléséért válaszul a Monarchia katonái – még fel nem adván a későbbi duplán veszendőt – szerémségi hazafiakat végeztek ki a péterváradai vár úgynevezett Kommunikációs kapuja előtt. Innentől emberünk, mintegy térdig gyűrve nadrágját, egészen a második világháborúig ugrik, ahová mi is követjük hétmérföldes csizmánkban. Ekkor meg ifjú kommunisták kerülnek az erődítménynél a megszállók kezére, akik lőszerrel megrakott uszályokat próbáltak felrobbantani a Duna péterváradai kanyarában, azonban nem sikerült nekik. Őket rövidesen Vukovárnál likvidálják, méghozzá annál a Vukovárnál, amelyik a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság romjain született Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, később Jugoszláv Szövetségi Köztársaság ezredvég előtti szétesésének hangos folyamatában az „esztelen pusztítás” Szarajevó után legismertebb, vérrel bőven leöntött, gőzölgő zsigerekkel dekorált, hajmeresztő jelképévé duzzadt. – Ezt az embert mellesleg, illetve nem mellesleg, akinek oroszlánrész jutott

a második világháború utáni Jugoszlávia megteremtésében, és akinek sikereiben bővelkedő ittléte alatt, vigyázó szemei előtt, úgy látszik, a szóban forgó szerkezet (többek szerint: mesterséges tákolmány) nem eshetett szét, őt, ha jól emlékszem, ott hagytuk valahol a mai Románia területén két cserkesz dzsidással küszködni, a küzdelemben megsebesülni. No, lássuk csak!

Josip Broz, aki később majd Pétervárad egyik rendszeres látogatójává, központi élveteg figurájává válik, saját bevallása szerint akkor és ott, Ocnánál részben annak köszönhette életben maradását, hogy a Monarchiában jól megtanult „kardozni”. Mármost Tito életéről elnökösködésének, illetve uralkodásának, mondhatni: regnálásának évtizedei alatt annyi irodalom született, hogy a nagy változásokor azokat mind – a kísérő marxista, meg kvázi-marxista olvasnivalóval együtt – hatalmas máglyákban kellett elégetni, a földbe dózerolni, de még így is maradt hozzáférhető helyeken bőven; Tito marsallról már csak viszonylag röviden szólnánk. Bár előrebocsátom, nem biztos, hogy sikerül.

Szóval, a két cserkesz dzsidás.

Nos, ők ahhoz az egységhez tartoztak, amely akkor és ott megmásíthatatlan parancsot kapott, hogy az ellenséget kikergesse lövészárkából, ha fene fenét eszik, akkor is. Áldozat nem számít. Ezek a cserkesz fiúk nem tarthatták valami iszonyatos különlegességnek, ha maguk is hullanak, mint a legyek, így előbb-utóbb – vadul rohamozva – tényleg kiszorították negatívfall-állásából az ellenfelet. Broz ezzel hasonló helyzetbe került, mint egyes feltevések szerint a magyar szabadságharc idején Segesvárnál a sokak által legnagyobb magyar költőnek tekintett Petőfi Sándor a maga dzsidásaival, pikásaival vagy mijeivel szemben. Broz káplár (más forrásokban: szakaszvezető) azonban, lényeges különbség, megúsza. Később az élete történetét számtalanszor megíróknak ezt az eseményt Tito úgy adta elő – nem egy ízben amolyan sétaiskola-szerűen a szellős péterváradi pagonyban –, hogy amíg az egyik támadót igyekezett hatástalanítani, addig a másik teljes erőből a hátába döfte lándzsáját. Amikor gyorsan visszafordult, megpillantott egy dühtől leírhatatlanul eltorzult arcot, amelyiken legjobban a bozontos szemöldök tűnt föl (így szerette mondani nevetve: dettó akár a Ferenc Jóskaé!), aztán elájult. A csatatéren az oroszok érkezétségig valósággal őrjöngő, gyűrűket ujjastól letépő, szórakozásból skalpolgató, karácsonyi ajándékot gyűjtőgető cserkeszek nyilván halottnak hitték, ékszert se láttak a csóróján, ezért nem bántották, pedig ő csak megsebesült. Ugyanis, mint azt később a fogságban magához térvén kiderítette: a lapockacsont kivédte a halálos döfést.

Josip Broz horvát (részben szlovén) fogolynak az orosz fogságban volt ideje sokat gondolkodni, ahol is eléggé hosszú ideig nyomta az ágyat. Kész csoda, vélte, hogy nem szabadultak meg tőle. Ugyanis a legyengülés meghozta a tüdőgyulladást, utána tífuszos lett, azonban egy hatalmas szent ikon alatt folytatta az életért való küzdelmet végül az ő lebírhatalatlan „paraszti fizikuma” győzött. (Láthatjuk, Isten itt már nincs játékban, pedig ott van, szinte karnyújtásnyira.) Úgy mesélte aztán tovább Broz, hogy tisztább perceiben sokat rágódott a történeteken, s ezerszer is elátkozta a Monarchiát, amelyet úgy utált, ahogy van, nem beszélve az általa gyengének tartott katonaságáról. Mert biz’ hitvány volt az, hangsúlyozta. Az az örökös *drill*, fölöslegesen kimerítő. Mindazok az elavult szokások, azok a bugyuta, penészes, merev szabályok, egyálta-

lán nem hagytak senkit kibontakozni, nem szólván arról, hogy nem volt benne miért verekedni.

Személyes sérelmei közé tartozott, hogy amikor berukkolt, a tizedes már az ajtóban ezzel várta:

– Oh, drága socialista uram, hát meg tetszett gyünni? Gyűjön is csak, hadd frizurázzuk meg egy picit.

Aztán a tenyerébe köpött, fogta az eszközt, azzal keresztet vágott a dús bozontba.

– Tisztában voltam én azzal, hogy egy katonának nem lehet hosszú haja – jegyezte meg Tito elvtárs kicsit mérgesen, mintha bárki is merészelt volna a jelenlévők közül szóvá tenni, hogy márpedig mindenkori szokás bakáéknál a birkanyrítás –, de a mód, ahogy eljártak velem, fölöslegesen megalázó.

A kórházból távozva Josip Broz előbb egy vidéki malomban őrli idejét, unalmát, hogy csakhamar valahová az Ural tájékára kerüljön, ahol télvíz idején vasutat épít, csakis embertelen körülmények között. Sorstársai nevében hangját emeli a Vöröskereszt küldeményeivel történő visszaélések ellen, ezért tömlöcbe vetik, ahol kozákok ugrálnak a hátán, hogy megint majdnem kiröppen belőle a lélek. (Szóval tényleg, aligha irigyelhető pálya eddig.) Lenin írásaival a börtönben ismerkedik meg, ahová több ízben is visszakerül, mígnem egyszer sikerül végleg meglépnie, és némi kalandok árán Pétervárra jutnia, ahol részt vesz az akkori ideiglenes kormány elleni tüntetésekben, mivel nem bír az ő forró vérével. Fejével. Le akarják ismét tartóztatni, ezért a Néva hídjai alatt bujkál, lerobbant csövest alakítva – bekormozott ábrázattal, akár egy jómagát fekete minstrel-énekesnek kimázolt fehér figura. Jókora begennyedt keléssel a hátsóján.

Megpróbál átszökni Lengyelországba, ám elcsípi, és újfent fogságba kerül. Pétervárad után Pétervár kazamatáiba, ahol imbolygó fényű, büdöskés mécsesnél folytatja Lenin olvasását. Innen ismét az Ural felé szállítják, megint Kungurba, egyszerre azonban észrevesz egy fehér lovat, amelyik párhuzamosan a vonattal árkon-bokron át száguld, nyergében egyenes hátú lovas, a lovas óriási vörös zászlót lobogtat (a jelenet Szergej Bondarcsuk orosz filmrendező egyik híres jelenetére hajaz). Kisvártatva egész csapat felfegyverzett bolsevik állja útját a szerelvénynek, és a többiekkel együtt Josip Broz is megtudja, hogy: *Győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom!* Fogolytársaival együtt tüstént csatlakozik a nemzetközi szocialista brigádhoz, ám azt rövidesen szétverik az ellenforradalmi erők, ő pedig – egy-két pusztába kiáltott, fájdalmas szó után – valóságosan is a pusztába kényszerül, ahol barátságos kirgizek között él hosszú ideig. A kirgizek csodálják vendégük sokoldalúságát, ugyanakkor persze hasznát is látják. Megtanulván kirgizül Josip ♥ már majdnem elvesz egy ♥hollóhajú kirgiz szűzleányt, amikor a körülmények folytán hirtelen megnyílik előtte az út Omszk felé, amit mindjárt ki is használ. Útközben leütik és kirabolják, felfalják a hamuban sült pogácsáját, majdnem megerőszakolják, de ezt is túléli.

Omszkban szerelemre lobban egy másik fiatal nő, név szerint ♥Pelagia Beluszova iránt, akinek rendkívüli hamvas szépsége az első pillanattól kezdve megigézi, úgyhogy meghódítását Josip Broz valóságos kihívásnak tekinti.

– Ott álltam Oroszország legkecsesebb, illatos csipkevára előtt, koszos, földönfutó senkiházi – mesélte ezt egyetlen, bizalmával maradéktalanul kitüntetett

életrajzírójának, Vladimir Dedijernek négyszemközt Tito (Dedijernek, aki egész halom pikantériát gyűjtött össze róla mellesleg, ellenben sosem publikálta) –, ott rágtam a körmöm, hogy milyen taktikát alkalmazzak vele szemben, mire ő egyszerűen pinácskástul ∇ az ölembe hullott. De hát annyi nyavalya után nekem is kijárt egy kis szerencse, nem?

∇ *S' pičkicom zajedno* – így mondta Tito elvtárs.

1920-ig Pétervárott éltek életüket szép kis nejével, szerelmes boldogságban, amikor legyűrhetetlen honvágy vesz erőt rajta, így némi pakolászás után felcihelődnek, útra kelnek. Tulajdonképpen Leningrádtól nem messze, a narvai állomáson akaratauk ellenére karanténba helyezik őket, ahol egy ugyanoda váratlanul bedugott cseh férfiú szórakoztatja őket elmés beköpéseivel, bohóckodásaival. Úgy hívják az illetőt, hogy Jaroslav Hašek, humora ellenállhatatlan. Brozék halálra röhögik magukat, így nem is marad olyan rossz emlékük erről a kis kényszermegállóról; jóval később Tito majd Švejknek nevezi az egyik kutyáját. Utuk jó részét eztán hajón teszik meg, hogy végül forró csókjuk közben vonaton érkezzenek az „eszháesz” határra. – Josip Broz Tito összes életrajzírója egyetért abban, hogy a legendás Elnök így rendesen kijárta az élet iskoláját, tapasztalatai érett férfivá avatták, szegénynek azonban itt még egyáltalán nem szánt sok jót a sors. Hiszen már a határon lefogták.

Ahogy „titoista történészeink” fogalmaztak: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, ebben az összes demokratikus és forradalmi erővel véresen leszámolni igyekvő, velejéig romlott, terrorra és razziákra épült új országban aligha néztek jó szemmel a Szovjet-Oroszországból visszatérőkre. Márpedig Josip Broz asztrahán sapkáján – ahogy a jugoszláv szocializmus egyik kétségtelenül nagy, mára ugyancsak sülyeszűtőbe került, a Monarchia-beli időket érzékletesen megjelenítő írója, Miroslav Krleža tudni vélte – még szabályosan meglátszott az onnan leszedett ötágú csillag nyoma.

Hogy még hányszor került börtönbe, illetve hányszor szabadult Tito a különféle fogdákból, miközben kettesével vette a fokokat a kommunista párt illegális létráján, számolja össze a ráérő. Mindenesetre Pelagia, aki mindössze tizenöt lehetett, amikor férjhez ment, és négy gyermekkel ajándékozta meg urát (közülük egyetlen fiú marad életben), megunta számlálni a napokat. Akkor unta el végképp, amikor Titót öt évre elítélték kommunista agitációért. Szerencsétlen nő csapat-papot hátrahagyva hazautazott Oroszországba, ahol még élt, amikor házasságukat megsemmisítették, utána nyoma veszett. Nem tudta kívánni, hogy elnöknő legyen, amolyan szocialista *First Lady*. Ehhez, érezhette az édes, még nagyon sok magányos éjszakát kellett volna átvészelnie, az egész második világháborút, meg az azt követő hatalmi tuszakodást. Kérdés, hogy egyáltalán megérte volna-e Tito mellett azt az időt (aligha), és ha igen, akkor hogyan éli meg a történelmi pillanatot, amikor a hatalmát ugyancsak tűzzel-vassal megszilárdító ura úgy dönt, fűgét mutat a Szovjetuniónak. Ezzel együtt végképp elzárja a visszavezető utat oda, ahová ő, Pelagia legalább akkora szívfájdalommal vágyott vissza, miképp szerelme vágyott volt emide.

Evidencia, hogy a kedves pici felesége elhagyta, ám a másokkal viszonylag

gyorsan megvigasztalódó Josip Broz, a börtönbeli sínylődéseket és az illegalitás éveit letudva, történelmi-politikai téren két derekas fegyverténnyel szerezte, hovatovább szilárdította meg haláláig szólóan a már a saját gyarló földi életében vastag tartókötéllé fonódott legendákon csüngő hatalmát. Első a fasizmus elleni, megalkuvásból csakugyan keveset ismerő küzdelem, másik pedig a Szovjetunió basáskodásának mondott, úgyszintén határozott: nem. – Az első akár a dolgok lélektani természetéből fakad, és fakad akár a másik is. Josip Broz paraszti sorból felvergődött lakatosgyerek, aki szívből-zsigerből utálta a Monarchiát, a maga viszontagságos önképzése során végül szembenézni kényszerült egy kis önmagát ugyancsak csodálatos mód feltornázó, amúgy nyápic, keskeny vállú, köhögős osztrák káplár veszélyével. Valami kis idióta, szélsőségesen jobboldali, jellegzetes bajszocskájú piktorral, ezzel a kis üvöltöző pojácával, aki máris az egész világot fenyegeti. Tito elvtárs rögtön érezte a veszélyt, meg azt is, ahogy a bosszúság dagad a kebelében. Egyébként a nemzeti szocializmus veszélyeire egyik általa nagy becsben tartott volt fogolytársa, egy nagyon tanult, filozófiákban jártas férfiú, bizonyos Moša Pijade is felhívta a figyelmet. Tito elvtársnak semmi kételye nem maradt.

Annyi sem, mint piszok a körme alatt.

A másik az oroszok iránti szerb fátyolos nosztalgia rázós motívuma. A Nagy Orosz Testvér és a végtelen sztyeppék iránt érzett romantikus vonzódás, komolyabbra véve a minden szláv fölött álló Nagy Közös Vezér igénye – konkrét esetben Sztálin bátyánk túl sok szerb felől érezhető hő szeretete, idomtalanra duzzadt tisztelete – a Szovjetuniótól való távolodás ugyancsak zsigeri kényszerét váltotta ki Tito elnökben. Így aztán ő vitorláiba fogva a nyugati szeleket, képletesen szólva odébb hajózott. Nem lévén szerb, sokkal könnyebben dolgozta fel e nehéz és viszontagságos szakítást a maga lelkében. Valószínűleg soha meg nem bánva cselekedetét, amellyel kis híján újabb háborút robbantott ki. Valamiért azonban a Szovjetunió úgy döntött, az áruló kutyát futni hagyja, Tito pedig ment, menet közben nem egy csisztká révén szabadulva meg a maga belső ellenzékétől. Ellenben az egész „informbirós” történet – a szakadást ellenzők purgatóriumával, az adriai Goli otokkal, a hírhedt, penitenciás Meztelen-szigettel együtt, ahogy van – nem tartozik másról szóló könyvünkbe. Illetve nem tartozik bővebben ebbe a részébe, ahol minduntalan visszakanyarodunk Péterváradra, repülünk felé, mint idomított sólyom gazdjára kezére.

Visszaszállunk erős várunk falára, amely viszonylag dologtalanul vészelté át a második világháborút, a több évig tartó esztelen pusztítást (vajon milyen pusztítás létezik még az esztelenen kívül?), melynek során többször is felrobbantották hídjait, de benne kevés kár keletkezett. Gyakorlatilag akkor is csak karcolás érte, amikor a vasútvonalat bombázó német gépek egyik pillanatban kissé megstuccolták. Lehet, csak úgy heccből. Más mi értelme lett volna? Olyan nagy partizánjárás akkor aligha lehetett ott, mekkorának többen tudni vélik. Null-forgalom nem létező alagútban.

Még kevésbé rázta meg erős várunkat a szovjetekkel való szakítás a háború évtizedének végén. Nem mondom, falai között is érezhető volt a druk, hogy mi lesz most, tapasztalható volt némi készülődés, de a nagy „testvéri” összecsapásból nem lett semmi. És akkor mondhatni úgy is, hogy az erődítménynek innen-

től fogva, akárcsak a granicsárnak a törökvész, illetve a kiegyezés után, nem sok ideje maradt a végső leszerelésig. 1951-ben maga Tito marsall parancs erejű sugallatára nekilátnak a kiürítéséhez, s habár az utolsó katona csak jóval később hagyja el, már szóban forgó évben java része civil fennhatóság alá kerül, műemlékké nyilvánítatik. Amennyire jót jelent ez számára, annyira rosszat is.

& Veljko Milković történész csodabogarunk úgy véli, tulajdonképp ebben a helyzetben vált teljesen kiszolgáltatottá és védtelenné, mintegy feladottá a vár. Megjegyzendő, hogy a legnagyobb veszélyt számára mégse az jelentette, hogy falai közé bevették magukat a melegek (Melegvár-akció), parkjaiban a szerelmespárok és az azokat szükségszerűen meglesők mellett gombamód elszaporodtak a kurvák és a kéregetők, meg mindenféle hamiskártyás, itt-a-piros-hol-a-piros típusú csaló, kazamatáiban menedékre lelt százával a semmit sem kímélő fedél nélküli, mégse ez volt az igazi baj, hanem például maga a *gomba*. Pontosabban az a fellángoló elképzelés, amelynek szellemében mindenképp hasznossá kellene tenni az objektumot, békebeli éveiben is, így aztán alagútjait meg-megbontva, átalakítgatva, jesszus, megpróbálták laskagombát és csiperkét tenyészteni benne. Szerencsére befuccsoltak vele. Ugyanakkor veszélyes anyag tárolására is kísérletet tettek felelőtlen felelősök, vagy csak egyszerűen odaszórta büdös szemetét boldog-boldogtalan. Ugyan valahányszor Tito, aki rákapott Pétervárad gazdag zsákmányt ígérő környékén is a fácán, nyúl és szarvas vadászatára, bekürtöltette elnöki érkezését délszláv birodalmának termékeny északi tartományába, legalább főbb útvonalaiiban ragyogóra glancolták az amúgy még mindig jó állapotú építményt, kicserélték a törött lámpaburákat, összelapátolták az ember- és állatszart, utóbb fehér kövekből is kirakták füves oldalára a legkedvesebb vendég nevét, mégis inkább amolyan Patyomkin-megoldásnak nézett ki a dolog, mint igazinak. Ám kétségtelen, hogy e legmagasabb rangú látogató viszonylag gyakori jövelei megakadályozták Pétervárad katasztrófális elhanyagolását.

Igen, volt idő, amikor Tito elnök gyakran megfordult Péterváradon. Oda járt, mondhatni, a hetvenes évek végéig, halálába torkolló betegségének kezdetéig. Ereje fogytáig. Gyógyír volt a lelkére a kiváló, többfogásos éték, amelyet válogatott szakácsok hada sütött, kafityált. A fergeteges „burkolás”, illetve *klópázás* után meg a finom, savanykás karlócai bor, nem utolsósorban Balázs Janika és híres, nyolctagú tamburazenekara. Janika szívhez szóló muzsikája.

– Lakatos én, lakatos te – viccelődött Janika, a „békapofi”, majd gyorsan el is magyarázta a viccet, Josip Broz Tito pedig harsányan nevetett, kivillantva elsőrendű, amerikai technológiával készült műfogsorát. Megrázva életének utolsó szakaszában modernül és fiatalosan barnára festett, hullámos üstökét.

Janika Balaž, ez a kis, tokás, pocakos emberke, aki a domború hasához szorított, csaknem komikusan apró *tamburicájából* csalta ki a Tito elvtárs számára oly kedves dallamokat, szinte hadvezérként parancsolt embereinek, akik pontos koreográfia szerint álltak körül. Míg ércesen vagy épp lágyan daloltak hangszereiket apró, nőies mozdulatokkal pengetve, valósággal lestek a Janika parancsnok minden mozdulatára, aki viszont a marsall gesztusait figyelte (sadelte) félig lesütött pilláin át – örökös huncut mosolyra húzódó ajka és annak tetejébe épített húsos orra felett.

Balázs Janika pokolian értette a maga dolgát, tapasztalatból ismerte az emberi psziché legmélyét. Egyenesben vette a lélek folyamatos adását, minden rezdülését, ehhez igazította hajlékony műsorát, közben úgy bazsevált, mint arrafelé (errefelé) soha senki. Nem csoda, hiszen délvidéki leszármazottja volt annak a Rác Janikának, aki a tizenkilencedik század elején Bihari János cigányprímás másodhegedűse volt. Bihari Jánosé, aki minden idők egyik legkitűnőbb roma zeneszerzőjének és hegedűsének számít. Aki bandájával Pesten a legelőkelőbb helyeken játszott mindenféle verbunkost, csárdást és magyar nótát, és akiről mondják, a korabeli magyar dalokat cifrázat nélkül, mély átérzéssel, nagy tűzzel adta elő. Bihari Jánosé, akit állítólag Liszt és Beethoven is örömmel hallgatott (utóbbi még siket korában is), és aki I. Ferenc – tréfás malíciával legyen írva így: – IV. Feleségének megkoronázása alkalmából a hatalmas ünnepségen embereivel elhúzta a *Koronáció magyar* című szerzeményt. Bihari Jánosé... Nos, Balázs Janika is Rácnak született, de lévén a „rác” a szerbek csúfneve, felvette helyette magyar ajkú édesanyja családnevét, és azzal próbált inkább boldogulni. Tamburára váltva, miután észrevette, hogy a hegedű kevésbé fekszik neki. Túlságosan is csiklandja a tokáját.

① Szédületes gyorsasággal felfelé ívelő pályáját, amelynek csúcán tényleg ő lesz a Jani, becsei születésű Janikánk Szabadka és Horgos környékén kezdte, Montenegróban folytatta, hogy fénykorában eljusson a párizsi Olympiáig, mind az amerikai, mind a szovjet Unió több eminens koncertterméig. Amerikában különösen szép sikereket ért el a balkáni és a vajdasági hangzásokat a dzsesszel, a délvidékieket az afrikaiakkal is összebarátkoztatni, összecsendíteni képes, csaknem szemfényvesztő, virtuóz tamburajátékával. Emellett az orosz szívhez szólóan is meg tudta rezgetetni húrjait. Azt mondják, még a Kremlben is muzsikált, ezzel viszont bizonyára nem dicsekedett Tito elnöknek. Imádott marsallunknak, aki bevezetőnek mindig a Pétervárad nyolc legendás tamburásáról szóló Janika-sikerszámot kérte az Újvidékre minden turné után rendre visszatérő Maestrótól. Utána sokfélét kívánt még, hogy „nagyon föl költetett ott kötni a gatyá szárát”.

Végezetül, amikor a vár fura órája – amelyen emberemlékezet óta a kis mutató mutatja a kis időt, a nagy pedig a nagyot, és nem fordítva, szinte részeg műhibájaként a maga amúgy is habókos alkotójának – jócskán belekongadozott a hajnalba, Josip Broz Tito hátradőlt kényelmes, medvebőr székében, átszellemülten szippantott még kettőt-hármat legfinomabb kubai szivarjából, majd általában az *Oly nehéz nékem felejteni téged* kissé körülményes című számot rendelte. A jelen lévő kiváltságos újságíróknak nem volt szabad megírniuk, hogy körülbelül a dal közepén egyszer Tito elnök – a velejéig meghatott ember – a vendégsereg mély megrendülésére egyenest sírva fakadt. Felállt, elhajította az égő szivart (még hozzá úgy, hogy fejen lőtte vele a hozzá legközelebb ülő belügyi főnököt), megtépte mellén az inget, majd karját az ég felé meresztve iszonyatosan botfűlű, harsogó hangon énekelni kezdte a bánatos dalt szerbhórvátul. Úgy hangzott akkor és ott a szerelmes nóta Josip Broz♥ szájából, mint valami alig artikulált, egetverő rimánkodás. De kihez? Konkrét női név nem említettett.

Az ő márványbőr, orosz ♥Pelagiáját siratta volna? Nehéz lenne megmondani. Szófukar életrajzírója, Dedijer is rég halott már, így aligha segíthet.

Mindenesetre azt beszélük egyesek: ha például Dzsingisz kánhoz, a globalizáció e korai eltökélt harcosához, a világon legtöbb leszármazottat maga után hagyó kanbősz alfa-hímhez képest Josip Broz teljesítménye jóval szerényebbnek mondható is, aligha járnánk közel az igazsághoz, amennyiben azt állítanánk, hogy drága marsallunk hosszú pályafutása során kihagyott volna sok-sok kínálkozó alkalmat. Dr. Aleksandar Matutinović, aki a házi orvos szerepét töltötte be Tito elvtárs mellett hosszú ideig, egy ízben megtört (berúgott maga is?), és egy német bulvárlapnak bevallotta, hogy például a hetvenes években a jugoszláv elnök erős libidójáért két vele utazó, életerős masszőr nő vállalta az állandó felelősséget. De hogy emellett e kemény férfiú szíves pajzánsággal átkacsingatott a szerény munkásnők gömbölyded, pihés válla felett is, amennyiben ott még valami kívánatosat meglátott. És azt is elárulta Matutinović professzor, hogy karizmatikus páciensének kisugárzó ereje nem csekély hatást gyakorolt a nőkre. Ugyanakkor persze érthető, nem annyira az idősebb politikusnők vonzották (A. M. itt diplomatikusan nem említ neveket!), annál inkább például a szerencsétlen sorsú John Fitzgerald Kennedy csinos, szemrevaló felesége. Ott valósággal vibrált a levegő. Különben is félelmetes, mennyi hasonlóság volt felfedezhető Jacqueline Bouvier Kennedy ♥ és Pelagia bájos, törékeny lényé között.

– Ah! ♥♥♥

Hogy szerény krónikásunktól nem idegenek a szív dolgai, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy utánajárt Josip Broz szerelmi ügyeinek, és ezen a téren arról szerzett tudomást, hogy a mi büszke Zagorjei Sasmadarunk bizony maga is többször rakott fészket, ám annál összemérhetetlenül szaporábban környékezte meg mások fészket. Közben nem csak balkáni gerlékre vadászott. Furcsa tulajdonsága e tárgynak, hogy minél többet foglalkozunk vele, Tito szabályos arcélú figurája annál homályosabban vehető ki ebből a csak kis részében transzparens, gőzölögve lüktető, forró testnedveket fröcskölő masszából-miazmából. Biztosan persze csak annyit tudunk, azt is inkább így utólag, hogy annak a több nemzetből álló országnak, amelyik ma már úgyszintén csak az emlékek tartományában létezik, egyes számú hős férfiúja három nőt vezetett oltár elé. Első volt említett Pelagia Belouszova, anyja a Moszkva védelmére egész jobbát feláldozó Žarkónak. Pelagiát a huszonvalahány éves német (részben zsidó?) származású szlovén forradalmár, Hertha Haas, azaz Herta Has ♥ követte, akit negyvenegyben terhesen hátrahagyva Tito elvtárs Belgrádba sietett. Ott frissen-gyorsan beleszeretett hamvas titkárnőjébe, a futást kedvelő, izmos combú Davorjanka Paunovićba ♥. Olyannyira dúlt közöttük a szerelem, hogy a párt erkölcsöszei már-már a Főelvtárs megbuktatásán gondolkodtak, ám akkor Tito nekilátott megszervezni a partizán ellenállást, és onnantól már nem lehetett hozzányúlni.

Hertát később letartóztatta a Gestapo, szegény nő ereit felvágva majdnem meghalt a fogdában, férje azonban ezúttal nem hagyta cserben: gyors túszejtés-sel sikerült kiszabadítania. Negyvenháromban Herta eljutott a jugoszláv népfelszabadító háború legendás-vízeséses, festői szépségű boszniai városkájába, a mi Csontváry Kosztka Tivadarunk által is megörökített Jajcébe. Állítólag amikor betoppant, Davorjanka épp a viharos légyott közben összedült, sper-

mafoltos ágyat rendezgette feltűnő pedánsággal, a következő szavakkal fogadván az érkezőt:

– Drágám, ebben a szobában nincs hely két női dudás számára.

Mire Herta majdnem pofon vágta. Mindenesetre dühödten és csalódottan, keserű könnyeit nyeldesve visszatért Szlovéniába, ám Davorjankát jó testfelépítése ellenére kisvártatva elvitte a vágtázó tüdőbaj, így Tito ♥ ismét egyedült maradt. Bánatában – két offenzíva között – megeresztett egy tizenhat oldalas bűnbánó levelet imádott Hertácskájához, aki egyértelműen válaszolt. Azt írta, hogy márpedig ő sosem fog kétszer térdre ereszkedni ugyanazon férfiu előtt, és kitarzott emellett. (Nem volt az a partizántaktika, amellyel...) Tito negyvenhatban találkozott végül azzal a nála harminckét évvel ifjabb partizánlánnyal, aki a leghosszabb időre szegődött kísérőjévé az élet göröngyös útjain, és aki a békebeli, jellegzetes szocializmust építő, a nemzetek és nemzetiségek testvériségére-egységére épülő, külpolitikájában az el nem kötelezettség elvét valló stb. szabad Jugoszláviában az *Elnök Felesége* egyszemélyű intézményét testesítette meg. Tette ezt szabályos arcával, százegey fogú, ragyogó mosolyával, gesztenye szemével és feje tetejére rendezett, ugyancsak hollófekete hajával.

♥Jovanka Budisavljević kapitány megismerkedésük után hat évvel lett Josip Broz felesége, s harmonikusnak látszó együttélésükre a hetvenes évek derekán vetődött csak árnyék, amikor is Jovanka, ez a kedves kis „likai libácska” arra vetemedett, hogy piperésládikájának rendezgetésén és a szocializmus keretei közt megengedett jótékonykodásszerűségeken túl homlokegyenest beleavatkozzon a politikába. Hetvennégyben állítólag azt követelte, vegyék be direkté a kommunista párt csúcsképződményébe, vezérlőfülkéjébe, valószínűleg abból a megfontolásból, hogy hatást gyakorolhasson arra, ki öröklí majd – legenda ide vagy oda – időközben bizony jócskán megöregedett, erőtlenedő ura hatalmát. Tito ezt még megbocsátotta, egyetlen mozdulattal keresztülhúzva az egész megfontolatlan akciót, hanem amikor Jovanka a külpolitikába is bele akart szólni, mondván, hogy Tito ne utazzon Pekingbe, mivel a kínaiak és az oroszok közötti viszony igencsak elmérgesedett, akkor az Elnök feje lobot vetett, szeme szikrát szórt, nemes szája ezt üvöltötte:

– Takarodj az életemből!

Jovanka eltakarodott, de Josip élete ezzel – mintha kifűrészelték volna alóla az utolsó tartóoszlopot – leáldozó pályára tért. Tito 1980. május 4-én Ljubljanában bekövetkezett halála előtt – annak a napnak előtte, amelyen egy fekete galamb szállt Péterváradon az erődítmény óratornyára, és ott addig forgolódott, amíg a nagyobbik mutató és a számlap közé szorulva meg nem döglött – kórházi ágyához hívatta még egyszer az ő egykori kis nyájas és bájos „partizánkáját”.

Tudhatta tán, hogy utoljára látja.

Mit beszéltek, mit nem, a törvény színe előtt Jovanka Budisavljević, aki megmaradt kapitányi rangban, lett a nagy pompával, ország-világ színe előtt eltemetett marsall, jugoszláv elnök, nemzetközi tekintélyű államférfiu, híres vadász és állatgondozó, gyermekbarát és néphős stb. hivatalos utódja. Titóról joggal elmondható, hogy halálával meghatározó korszak zárult le. És hogy fogalmunk sincs, mi lenne, ha valamilyen isteni csodatevés által ma is élne. Sosem fogjuk megtudni, amint azt sem, hogy említett péterváradi éjszakán vajon melyik sze-

relmét siratta meg Ő. Vagy csak úgy általában, úgy *opšte* vagy *opće uzevši* sírt? Az is elképzelhető. Érdekes, a fenti történet lezárásához tartozik még, hogy Balázs Janika, a kiváló muzsikus emlékére ma egy szobor áll Péterváraddal szemben az újvidéki sétányon, Szilágyi László újvidéki szobrász műve. Tito szobra – az emberé, aki itt megteremtette a maga „Kis-Amerikáját” – meg sehol. Pedig Szilágyi, ha jól emlékszünk, olyat is készített.

A Tito-feliratot gondosan lepucolták a vár oldaláról. Úgy látszik, teljes neve is úgy lúgozódik ki a szerb történelemből, ahogy Damjanich János aradi vértanúé sosem is íródott be oda. Persze kettejük között csupán ennyi a rokonság.

& Akkor itt már nem sok mesélhivaló maradt még Péterváradról, vagy mondjuk így: Petrovaradinról a történelemben. A legújabb furcsa események eleinte észrevehetetlen, de akárha mégis határozott irányú sodrában mintha már nem is játszott volna, játszana ma sem komolyabb szerepet. Legalábbis nincs tudomásunk róla. Az a pár török turista meg, aki néha tájára vetődik nyugös, szürke napjainkban, már képtelen visszahozni történetünk „könnyed, kalandos” elejét. Netán azoknak a régi szép időknek az emlékét, amikor a törvényeket is még csak énekeltek, nem pedig lenn izzadva-görnyedve körmölték.

Hajjaj, kisangyalom!

A régi örömhöz egyébiránt az is kell még, hogy higgyünk benne erősen: bármit teszünk, a párhuzamosok nem csak a végtelenben találkoznak, hanem közben is. Például ténylegesen jól megszerkesztett hidak révén.

Hidak? Meddő, elvont elmefuttatást utoljára félre! Tito marsall hídja, amelyet negyvenhatban maga Tito nyitott meg, és amely a Popov őrnagyék felrobantotta „királyi híd” helyébe épült, jellegzetes rácsos szerkezetével és a péterváradai óratoronnyal Újvidék védjegyévé, egyben jelképévé vált az elkövetkező békebeli időkben. Az utolsó vonat hatvankettőben ment át rajta, ezt követően autós és gyalogosforgalom lebonyolítására szolgált. A másik két, ezen a központi képen kívül eső híd elkészültével aztán a közlekedés szempontjából lassacskán szerepét veszítette e háromszáz méternél is hosszabb, súlyos szerkezet, Európa első állandó, a második világháború befejezésével, német hadifoglyok szigorú „robotmunkára” fogásával felépült vashídja.

Ötvenhárom évig állta a sarat.

1999. április elseje, a hídépítő Adam Clark távoli leszármazottja, Wesley Clark amerikai tábornok és NATO-főparancsnok áprilisi tréfája előtt, amellyel elképzelhetően azt igyekezett derék, jó humorú katonánk megmutatni Belgrádnak, mi történhet meg vele is, amennyiben nem hallgat az intő szóra, az illetékesek Tito marsall hídjáról Varadini hídra keresztelték át ezt a gyorsan vénülő, színes muskátlijainak köszönhetően szívderítő relikviát, amelyet ismét és ugyancsak a sétáló párocskák vettek lassan birtokukba. Közben a vár békésen már rég a művészek kezébe került. Szobrászok és goblenezők, nem utolsósorban festők hada uralta ekkorra az erődítményt, amelyet első ízben legendás híró Huchtenburgh Jánosunk hozott összefüggésbe igazából a művészettel, illetve az ő béketűrő kezét irányító Savoyai Jenő. Műtermek nyíltak odafenn gombamód, másoké mellett Maurits Ferenc képzőművésze is, aki megfestette a Piros Frankenstein, amelyről e sorok szerény írója mindig is úgy vélte, egészen nyílt mó-

don gúnyolja ki a mindenkori kommunista pártvezéreket, s csodálkozott, hogy ezt ugyanezek nem veszik észre.

Homok kerülhetett a szerkezetbe, a nyugati szövetségesek gépezetébe viszont nem, így amikor Wesley Clark ajkát elhagyta az akció kezdetét jelentő, feltétebb leleményes jelszó, gyorsan beindultak a dolgok.

– Rock’n’roll! – mondta Wesley, mire részben magyarországi bázisaikról felszálltak a gépek.

Kilencvenkilenc április elsején, amikor a lenti légvédelem számára elérhetetlen magasságokban a maga zárt, számítógépes játékokkal megpakolt kis külön világában Archibald Duchowny őrnagy Újvidék légterébe érkezett, hirtelen maga sem tudta, honnan az a penetráns muskátliszag: pusztán az emlékeiből, anyja texasi verandájáról? Egyébként is korai még a muskátlinak áprilisban... Kielezve a monitort, perc töredékéig elmélázott a vár rendellenes toronyóráján, még a rágógumi is megállt a szájában, aztán dúdolt hozzá picit: *rock around the clock tonight*, majd hirtelen megjelent lelki szemei előtt kedvenc gyermekkori képregényének egyik különösképp kedves kockája, amelyben Wyatt Earp seriff jobbában fegyverével így szól a feje fölötti buborékban:

– A törvény nevében!

!

Ebben a pillanatban Archibald Duchowny őrnagy alászállva megnyomta a gombot (meghúzta a kart, bármit), ami a hajnali homályban – szemtanúi szerint – olyasféle látványt eredményezett, mintha Isten hegesztene, lézerezne fölülről, és az öreg, ócska híd megrázkódott, majd pontban négy óra ötvenöt perckor kiszuperált, óriási virágállványként, immár virágtalanul és világtalanul: a folyóba dőlt. És hogy közben a nálánál még ódonabb vár mit érezhetett, ha érzett valamit? Hát, a támadók fegyverzetéhez képest szinte csupa kimustrált mordállyal rendelkező lenti védőkkel együtt valami olyasmit, amit rég Alapi György várkapitány érezhetett reménytelen helyzetében a megszorodott török ellen: halálos dühöt és végtelen bánatot.

Kedvenc nürnbergi mesterdalnokunk szavaival élve, aki Bánk bán Péterváradunkkal összefüggő históriáját is – önmagát tükröztetve – versbe foglalta:

*Boldog lehet az az ország,
Melynek így intézik sorsát;
Üdvben, áldásban fogant az,
S példaként áll, mondja Hans Sachs.*

FÜGGETLEN SZELLEMI POZÍCIÓ

Ménesi Gábor beszélgetése

Ménesi Gábor: – *Professzor asszony Újvidéken élt, Debeljačán született. Hogyan emlékszik vissza gyermekkorára? Mennyiben járult hozzá az a családi milió, amelyben felnevelkedett, irodalmárrá válásához?*

Thomka Beáta: – Minden szempontból döntően: olyan gazdagsággal távoztam el a szülői házból tizennégy éves koromban, amellyel akkoriban nem is lehettem tisztában. Minthogy ez nemcsak a szüleimtől, hanem a szülőfalumtól való végleges eltávozást jelentette egyben, a visszatekintés ezt az életkort határkőnek minősíti.

Kivételes körülménynek tekinthetem Édesapám átfogó, európai human műveltségét, soknyelvű könyvtárát, intellektuális igényességét, valamint azt, hogy egy alföldi telepítésű, archaikus vonásokat átmentő református közösségben, egy négy-ötezerlelkes bánáti magyar faluban növekedhettem. Az anyai magyar-szerb és az apai kétnyelvűség, a magyar-német származás mellett apámnak a két világháború között Franciaországban, Berlinben, Budapesten töltött évei és tanulmányai meghatározták értelmiségi nevelődésem irányát. A falusi mikroközösség, az osztrák birodalom déli határörvidékére telepített maroknyi kis magyar szórvány által ápolt nyelvjárási, vallási, népi és művelődési tradíció eredetisége pedig minden tanulható tudástól gazdagabbá tett. Minthogy ebbe beleszülettem, pótolhatatlan kulturális, érzelmi és erkölcsi értékeit csak felnőtt fejjel és lényegében akkor mérhettem fel, amikor kiszakadtam e közösségből. Irodalmárrá válásom meggyőződéseim szerint mégsem a nevelődés, nem döntés, hanem a véletlen körülmények és szerkesztői, kollegiális ösztönzések következménye.

– *Egyetemi tanulmányait az Újvidéki Egyetem bölcsészkarán végezte. Hogyan gondol vissza az egyetemi évekre? Kik voltak a mesterei? Kiknek volt leginkább szerepe irodalomszemléletének kialakulásában?*

– Tanulóéveim különös szellemi szimbiózisban teltek, ugyanis oktatóim, a fiatal tanárságédek egyben folyóiratszerkesztők voltak, a tanszék és az *Új Symposion* között ekkoriban tényleges közelség és minden szempontból átjárhatóság volt. Ösztönző közegbe, intellektuális és művészi pezsgésbe kerültem. Az 1968-as évszám nemcsak személyes sorsomban jelentett fordulatot, bekapcsolódást a vajdasági intézmények tevékenységébe, hanem a közvetlen környezetemben, Jugoszláviában és Nyugat-Európában is. A francia forrongásokkal egyidejű, azoktól elválaszthatatlan elméleti és kritikai folyamatok, értékhangsúlyátrendeződések jelentős mértékben alakították akkori érdeklődésemet. A *Tel Quel* és a *Poétique* teoretikus inspirációi iránti affinitásom nyomai az *Új Symposion*-ban nyilvánulhattak meg.

– *Pályakezdését a hatvanas-hetvenes évek fordulóján mennyiben befolyásolta és határozta meg az indulás színtere? Gondolok itt egyfelől a kisebbségi, határon túli léthelyzetre, másrészt pedig arra az inspiráló szellemi közegre, amit az Új Symposion jelentett.*

– Bármilyen furcsa, helyzetünk, a minor kulturális adottságot befolyásoló körülmények a hatvanas-hetvenes években bizonyos előnyöket biztosítottak a magyarországi viszonyokkal szemben. Így vehették kezdetüket éppen arrafelé többek között a második világháború utáni magyar irodalomtörténeti revízió felettébb szükséges előmunkálatai. A

kortárs folyamatok méltányos kritikai értékelésében ugyancsak szabadabb mozgásterünk volt. A magyarországi irodalom mellett ez az elméleti gondolkodást is érintette, amelynek Jugoszlávia különféle kulturális központjaiban mindenkoron kiemelt figyelmet szenteltek. Irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségű magyar kezdemények olvashatók az újvidéki kiadványokban, melyeknek méltányolása mindmáig hézagos a szakmai tudatban Magyarországon.

– *Hogyan értékeli az Új Symposion szerepét 35-40 év távlatából, amely ma már óhatatlanul történeti táv? Hogyan értelmezhető ma az a hatás, amit akkoriban a Sympo-nemzedék fellépése kiváltott?*

– A hatvanas-hetvenes évekbeli *Symposion*-hatás a maga idejében közvetett lehetett csak. Esterházy Péter prózája mégis igen korán kölcsönviszonyt létesített a lap szellemiségétől elválaszthatatlan elbeszélő modorral. Végel László „jeans-prózájával” a *Függőben* kezdeményezett alkotói párbeszédet. Minthogy Magyarországról a közlési tilalom alá eső szerzők küldték hozzánk kézírataikat, az ellenkező menetirányra sokáig példa sem igen akadt. Kivételes, széleskörű érdeklődés övezte külföldön is a lapot és szerzőit, ám sok óvatos megfontolás alakította művészi és kritikai befolyásának elismerését. Kockázattal járt volna, amit a szakmabeliek közül is inkább pécsi és szegedi szerkesztő kollégáink vállaltak, a fővárosiak inkább csak az intézményközi, akadémiai együttműködések keretében, tehát jóval később. A jelenkori fiatalabb kutatók látókörébe azonban bekerült a déli régió e különös, sok szempontból egyedülálló, eredeti megnyilvánulása és korszaka.

– *A Sympóban 1968-tól folyamatosan jelentek meg publikációi. Ezekben már akkor elsősorban a legújabb irodalom alakulására összpontosított. Nem elégedett meg a jugoszláviai magyar irodalom vizsgálatával, figyelme azonnal az anyaország felé is fordult, hogy az irodalmat egységben látva fókuszáljon a paradigmaváltás fejleményeire. Járt-e előnyökkel, s ha igen, milyenekkel, hogy nem vett részt közvetlenül a magyarországi kritikai életben, hanem mintegy külső szemlélőként koncentrált az Önt leginkább foglalkoztató kérdésekre?*

– Ezt a viszonylag független szellemi pozíciót igyekeztem mindenkor fenntartani, amelyben nem játszik szerepet az, hogy valamikor három-négyszáz, ma pedig kétszáz kilométerrel délebbre élek a történetileg is hierarchikusan szerveződő kultúránk centrumától. Mégsem hiszem, hogy helyzeti, inkább mentalitásbeli adottságból következik az, hogy tevékenységemet a periódusonként váltakozó, hol különféle ideológiai, hol módszertani, ízlésbeli elveken vagy éppen érdekeken alapuló köröktől, irányoktól távol folytattam. Ez nem előnyt, hanem meggyőződésem szerint csupán elemi feltételt biztosít a kritikai működéshez és intellektuális gyakorlathoz.

– *Kritikáinak, tanulmányainak, elméleti megközelítéseinek kiindulópontja a francia strukturalizmus és narratológia, fokozatosan kiegészült a hermeneutika és a recepcióesztétika belátásaival. Pályakezdése, tájékozódása arra az időszakra esett, amikor a szakma, az irodalomértés válságos időszakot élt át, amely mindenképpen módszertani fordulatot tett szükségessé. Ez az európai irodalomtudományi módszerek integrálásával vált megvalósíthatóvá. Ebben Ön is döntő szerepet vállalt. Miért gyakoroltak Önre ilyen nagy hatást a francia posztstrukturalista iskola legjelentősebb képviselői, elsősorban Ricoeur? Hogyan építette be saját műértelmező és műelemző gyakorlatába az ily módon megszürt hatásokat? Melyek a francia filozófus által felvetett problémák közül a legfontosabbak, amelyek leginkább érintkeznek az Ön által vizsgált szempontokkal?*

– Utaltam már arra a döntő nemzedéki élményre, amit a tájékozódásom kezdetével egybeeső francia elméleti bumm nálam kiváltott. Angyalosi Gergely, A. Compagnon és mások is megerősíthetik, hogy a hatvanas-hetvenes évek fordulója mozgalmas, sodró francia szellemi eseményeinek hatása alól nehezen vonhatta ki magát az akkori teoretikus fogékonyság. A *Tel Quel* folyóirattal, a csoport *Théorie d'ensemble* kötetével és az útlevelemmel a hónom alatt nem a módszerek integrálására, hanem szakfordítók keresésére indultam Szegedre. Ottani kollégák segítségével jelenhetett meg például az a Kristeva-

szöveg '71-ben a *Symposion*ban, amit '96-ban publikált a *Helikon*. Közös érdeklődésünk viszonylag korán összehozott bennünket Angyalosival, aki a hazai közlés reménye nélkül fordította le Todorov *Poétikáját*: integrális formában nem, részletekben azonban be merem Újvidéken szerkeszteni. Ricoeurnek először a metaforaelmélete jutott el hozzám, majd megjelenésekor a *Temps et récit* első kötete: ekkor ugyancsak Angyalosi Gergelyt kértem egy részlet fordítására. Mindmáig csak ez olvasható magyar nyelven a 20. század második felének e kivételes munkájából.

A narratológiai és prózapoétikai érdeklődés egyidejű a '68-ban megkezdett prózakritikai munkássággal. Mindkettő szempontokat, fogalmakat kínált fel a regény, a novella, az alternatív elbeszélőformák megértéséhez. A magyar irodalomértelmezésben ez a kategóriarendszer történetileg is hiátust képezett: a 20. század elején jelentek meg az utolsó prózaretorikai munkák, amelyek a maguk idején bizonyos értelemben keretet nyújtottak az elbeszélő hagyomány feldolgozásához. Úgy éreztem, egy új regényről legfeljebb tartalmi beszámolót tudok írni, ha nem alapozom meg prózapoétikai ismereteimet. E tanulási folyamatot tettem nyilvánossá a műfajelméleti tanulmányokkal, az oktatással, szakfordításokkal, szerkesztett kiadványokkal.

Ricoeurre mint a század egyik legjelentősebb, integratív szellemére tekintek. A gondolkodásában együtt ható vallásbölcseleti, történet-, morál- és időfilozófiai perspektívák nélkül az irodalomértelmezés pilléreit képező kategóriákkal és elvekkel kapcsolatos álláspontja sem lehetne ily mértékben termékeny és vonzó számomra. Nem tudnám tehát reduktív módon kiemelni azt az összetevőt, amit ritka adottság folytán egyesít Ricoeur opusa. Tanulságok összegezhetőek, a példa azonban követhetetlenül sokrétű és ösztönző.

– *Az első évtized tapasztalatait fogja össze bemutatkozó kötete, a Narráció és reflexió (1980): a könyv az európai teoretikus megközelítésekre alapozva a magyar próza terén végbemenő változások első alapos szintézise, amely megkerülhetetlen regénypoétikai és narratológiai problémákkal foglalkozik. Érdemes hosszabban idézni Kulcsár Szabó Ernő gondolatait, aki a következőket emeli ki a kötet kapcsán: „Jól kivehető ugyanis az az irodalomtudományi háttér, amely a strukturális szemiotika és a modern narratológiai kutatások eredményeivel járult hozzá az elemzések sikeréhez. Itt legalább – s ez volna a természetes – van ilyen háttér. Minthogy a tudományos alapozású műbíráló magatartás alighanem sokáig ritka jelensége lesz még a szélesebb magyar kritikai nyilvánosságnak, az elméleti kompetencia adta tekintély kettős hozadékkal is járhat. Emlékeztethet arra a már-már feledett alapigazságra, hogy a hiteles kritika nem csinálja, hanem felismeri az értékes irodalmat (már ha van mit felismernie), s mindezt úgy képes megvalósítani, hogy az olvasó figyelmét a művek poétikumára, tényleges irodalmiságára irányítja. Bizonyosnak látszik tehát, hogy Thomka Beáta írásainak orientálóképessége e kritikaeszmény képviseletében fontos szolgálatot tesz a mai magyar epikának.” Milyen koncepció mentén született meg a Narráció és reflexió?*

– A kötet írásai a tájékozódási igény, a tapogatózás, a vélekedés, a kritikai érzék alakításának és az elméleti alapozás fárasztó munkájának eredményei. A saját kritikai és poétikai elvek érlelése eleinte talán tudatalatti célkitűzés volt. Arra emlékszem, hogy sokáig kerestem a teoretikus és a kritikai szempontok együttesének mintáját, minthogy eleinte nem találtam a szakterületen magyar ösztönzéseket. Lehetséges, hogy ez nyilvánul meg a véleménynyilvánítás spontaneitásában. A friss német, francia, orosz, horvát stb. prózaelméleti kutatásokon kívül azonban külön jelentősége lehetett annak, hogy írásaim egyidejűek a hatvanas-hetvenes évekbeli magyar elbeszélőirodalom megújulásával. Akkoriban felettébb szükséges volt egy új affinitás kialakítása. Mostanában jött el az ideje annak, hogy az új nemzedék immár történeti távlatból felmérje a prózai és a prózakritikai fordulat alakulását, amire már vannak kezdeményezések.

– *Kritikusai módszerére jellemzőnek látom a kánonok felett átnéző szemléletet. Vizsgálódásai során mindig a mű körül előtérbe. Teoretikus ismeretanyagát sohasem arra használja fel, hogy a*

kritikusi boncasztalra helyezett szövegre saját elméleti belátásai igazolásaként tekintsen, ehelyett a megértés, a művel való találkozás és dialógus válik hangsúlyossá.

– A két diszciplína, a poétika és az interpretáció, vagy a teória és a kritika egymásra utaltsága mellett mindkét vonatkozásban megkerülhetetlennek érzem a maximális rugalmasság elvárását. Sok jelentős elméleti javaslat merül fel, ír le remek pályát és tűnik el nyomtalanul anélkül, hogy bármikor is érintené vagy érdemi módon alakíthatná a munkánk lényegét képező feladat, a művek megértésének és értelmezésének folyamatát. Az elméletek és metateóriák ettől függetlenül is működnek, sőt kifejezetten izgalmasak lehetnek. Számomra azonban akkor a leghatásosabbak, ha kimozdítanak a szemléleti megrögzöttségekből, s olyan összefüggések felismeréséhez segítenek, amelyekre addig érzéketlen voltam. Akár a Ricoeur-hatásra is visszautalhatnak itt. Ahogyan különféle indíttatások alapján összefoglalta a *narratív azonosság* kérdéskörét, az számomra nem elvont elvként, hanem a prózaértelmezés egyik igen értékes szempontjaként vált ösztönzővé, alkalmazhatóvá és továbbgondolandóvá.

– *Könyvei sorában két monográfiát is találunk, mindkettő a Kalligram Kiadó „Tegnap és ma” című sorozatában jelent meg: az egyik Tolnai Ottóról, míg a másik Mészöly Miklósról szól. Két alakulóban lévő, nagy terjedelmű és sokfelé ágazó életmű feldolgozására vállalkozott tehát, ami nem csekély próbatétel elé állíthatta. Milyen koncepció alapján közelített a két oeuvre-höz? Melyek voltak a legnagyobb nehézségek monográfusi munkája során?*

– Elsősorban a két kortárs szerző addigi életművének gazdagsága, rétegezettsége és egyben az előmunkálatok hiánya. Mészöly művének publikus szakasza le is zárult könyvem megjelenésével, ám 2001-ben bekövetkezett halála után újabb feladat előtt álltam. Mostanában jelentek meg *Műhelynaplói*, melyeket kézírásos feljegyzéseiből szerkesztettem munkatársammal, Nagy Boglárkával. E ténylegesen nem létező, nem kiadásra szánt jegyzetfüzér más módon tett próbára, mint a megjelent műveken alapuló kommentár a kismonográfiában. Nem vagyok sem irodalomtörténész, sem filológus, így mindkét vállalkozás korlátainak és kockázatának tudatában vagyok.

A két kismonográfia talán az opusok rövid áttekintésével segítheti a kutatásokat. Tolnai Ottó műve tovább alakul, ismertsége, kritikai irodalma ugyancsak méltó módon gyarapodott az elmúlt évtizedben. Elmélyült kutatótól várható a saját nemzedéki élményemtől eltérő, más elvi alapozású összefoglalások megírása.

– *Irodalomértelmező tevékenysége során állandó viszonyítási pontként van jelen a Mészöly-életmű. (A Saulusról már 1969-ban írt recenziót.) Mészöly Miklós szövegei felől tekint a magyar próza újabb mozgásaira. Jó példa erre Próza-chronograph című írása, vagy korábról, éppen a monográfiából, az Átrendeződő magyar regénytérkép című tanulmánya.*

– Első tanulmányomat idézte fel, s nyilván e korai találkozás élménye is közrejátszott abban, hogy az életmű alakulását a későbbiekben is követtem. Talán az így felhalmozódott tapasztalat alakította úgy dolgaimat, hogy Mészöly műveire gyakran visszatértem. Jegyzeteinek feldolgozása újabb következtetésekhez vezetett a magyar próza belső viszonyrendszerét illetően. Ezeket tartalmazza a *Prózai archívum* című, mostanában megjelenő kis kötetem.

– *Balassa Péter írásai kapcsán gyakran beszélnek személytelen személyességről. Úgy vélem, az Ön szövegeitől sem áll távol a hasonló megközelítés, hiszen irodalomkritikái, tanulmányai mögött ott húzódik a személyesség lenyomata, a megértés (amely egyúttal önmegértés is) fontossága, és írásainak sorából egy rendkívül következetes, karakteres, egyéni hangvételű irodalomszemlélet olvasható ki, s összeállítható az elmúlt néhány évtized irodalomtörténetének sajátos elbeszélése, értékelése. Dobos István írta 1990-ben az Ön szövegei kapcsán a következőket: „...vallomásos esszéinek a mélyén, megnevezhetetlenül, egyetlen életprobléma húzódik meg, az elveszettség tragikus tudata. A végleteket együttlátó, de a mélyebb összetartozás érzését is felébresztő, szigorú architektúrájú, dísztelen, tárgyias, mégis lefojtottan izzó esszéiből olyan létbölcseleti szomorúság árad,*

amely Thomka szellemi helyzetére irányíthatja figyelmünket.” Mit gondol erről? Egyáltalán milyen szerepet tölt be, tölthet be a személyesség az irodalomtudományban?

– Nem tudom, rászolgáltam-e az idézett megtisztelő véleményekre. Ha az elmúlt majd’ négy évtizedben körvonalazódott munkáimban egy követhető szemléletmód, annak örülök, minthogy az értekező előtt rendszerint az éppen időszerű, energiáit lekötő feladat megoldása áll. A személyességhez mint hangvételhez, beszéd-, látás- és szemléletmódhoz tudok viszonyulni. Meggyőződésem, hogy e minőségek nélkül az irodalmi stúdiumok egyetlen műfaji változata sem művelhető. A látszólag személytelenül megszólaló értekezők szövegei is magukon viselik az alkati és szemléleti meghatározókat. Stílárís, kategóriális és diszkurzív vonásaik a személy hiteles szellemi karakterjegyei egyben. Zavar csak akkor keletkezik, amikor a megszólalás az egyéni látásmód és az eredetiség helyett kimerül a mintának kijelölt hanghordozás mímelésében. Kultúránkban szerencsére mégis az előbbire s nem az utóbbira akad több példa.

– Az elmúlt években (*de akár évtizedről is beszélhetünk*) egyre inkább megfigyelhető az a tendencia, hogy kiváló elméleti szakemberek hagyynak fel a recenzíóírással, a rendszeres irodalomkritika gyakorlatával. Különösen igaz ez az úgynevezett középgeneráció irodalomtörténészei esetében. Öntől is meglehetősen ritkán olvashatunk ilyen típusú szövegeket, munkáiban hangsúlyosabbá vált az esszéisztikus beszédmód jelenléte. Mi ennek az oka? Milyennek látja napjainkban az irodalomkritika színvonalát és helyzetét?

– A kritikusi nemzedékváltás nemcsak ezeknek az éveknek, hanem minden korábbi korszeletnek is velejárója. Azt hiszem, abban is felismerhető egy természetes ritmus, hogy a műfaj fiatalabb korban nemcsak vonzóbb, hanem élesebb, hatásosabb tud lenni. Engem mindenkoron a fiatalok vélekedése érdekelt, s a jelenkori magyar kritikairodalmat illetően az a meggyőződésem, hogy színvonalasabb, felkészültebb, sokszínűbb, mint valaha. Újvidéki pályaszakaszom elején részben szerkesztőim és a folyóiratok igényeinek megfelelően műveltem a műfajt. Az akkori elevenségnek a másik oka az a belátás volt, hogy ha a Magyarországról vagy külföldről hozzám elérkezett kiadványra reflektáltam, akkor azokat is tájékoztattam, akik nem voltak ebben a helyzetben. Erre a közvetítésként felfogott szerepre a mostani közegben szerencsére nincs szükség, értékelő, összegező tevékenységre annál inkább.

– „A fragmentáris írás, a XX. század átfogó kulturális tapasztalatának szerves része. Megértésének és értelmezésének nem feltétele a kihátrálás a poétikából. A most felütött két könyvborító ideiglenes keretet képez, melybe elbeszélő folyamatokkal, regényekkel, rövidprózával foglalkozó írások kerülnek. A lapokat tovább a tapasztalat töredezett formái, kivágások, idézetek, hivatkozások töltik meg. Ehhez a halmazállapothoz illeszkednek a tárgyak, a tagolás, a tördelés, a címek, alcímek, aláhúzások is. A töredékesség és a szabálytalan alakzatok a rendszeres vizsgálat helyett e pillanatban egy glosszárium-parafrazis alakjában fogják a jegyzetek készítőjét elvégzendő feladataira emlékeztetni” – írja a Glosszárium bevezetőjében. Már A pillanat formái (1986) című kötetében, műfaj-elméleti kismonográfiájában is a rövidtörténet, a kisebb elbeszélő formák problémáira fókuszál. Mi az, ami ezen formák tanulmányozására ösztönözte?

– Egyéni érdeklődésemem és fogékonyságomon kívül az a meggyőződés, hogy a nem kanonikus, gyakran még csak nem is irodalmi kisformák, alakzatok, alternatív műfajváltozatok kimeríthetetlen művészi potenciált képviselnek. Ha az elmúlt jó száz esztendő magyar irodalmát, publicisztikáját vagy a legnagyobb elbeszélők műhelyét szemléljük, felmérhető a töredékes beszédmód és narráció jelenléte, változatossága, valamint jelentősége. A novellaműfaj történeti kutatása valamivel árnyaltabb, a rövidtörténet és a 20. századvégre is jellemző egyéb fragmentáris formák azonban jóval több figyelmet érdemelnek – önmagukban, kulturális jelentőségük, illetve a posztmodernitás regényfogalmában betöltött szerepük okán is.

– Az erőteljesen jelenlévő fragmentarizáltság nyilvánvalóan az irodalmártól is olyan szöveg-

forma és beszédmód kidolgozását követelte, amely megfelel gondolkodói alapkérdéseinek és visszautkrözi a vizsgált műfajok természetét. Szép példája ennek a Glosszárrium című kötet. Hogyan született meg ez az esszesorozat?

– Talán kissé játékosan, talán kissé kockázatosan. Az önálló tanulmányok külön szerepelnek a kötetben, a kisebb írásokból azonban kiemeltem egy szöveglistát, amelyet kiegészítettem a számomra jelentős poétikai kategóriák, jelenségek listájával. A hatvan-nyolcvan fogalomból álló készlethez mint egy nyitott leltárhoz viszonyulok, azóta is felütöm, bővítem, példákkal gazdagítom a készletet. Vagy gazdagítják olvasmányaim, a szakszövegek és az újabb tapasztalatok. A kockázat abban állt, hogy olyan sorozatba kértek tőlem kéziratot debreceni szerkesztőim, amelynek arculatát irodalomtudós kollégáim munkáinak komolysága alakította.

– *Hamvas Béla az esszét az elmélyülés műfajának tekintette. Ön egyik írásában hanyatlástörténetként határozza meg a magyar esszéírás legutóbbi évtizedeit a századelő és a két világháború közötti időszak termékeny, európai mércével mérhető esszéahagyománya után. Rámutat azonban, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek folyamán minőségi változások zajlottak a magyar esszé terén. Esszéterek, regényterek című könyvében pedig Kosztolányi esszéírói módszerét vizsgálva Rilke kapcsán így fogalmaz: „A Rilke-versekben létrejövő bensőségesség tere olyan érték, melyet az esszé magába fogad, saját terévé tesz, s az esszé bensőségességének terével bővíti. A szellemnek s a léleknek nemcsak állapota, hanem formája is van. A megérzés és megértés pillanatát követően a forma keresi kifejeződését.” Úgy látom, ez a gondolat Thomka Beáta esszéírói ars poeticájaként is értelmezhető. Milyennek látja a műfaj jelenlegi helyzetét, szerepét? Mit jelent az Ön számára az esszé mint megszólalási forma?*

– Elérhetetlen minőséget. Szemlélet, tudás, tapasztalat és érzékiség olyan együttesét, amelyhez csak az alkotó és a gondolkodó alkatát egyesítő elmék tudnak felérni. Az írók, művészek, filozófusok kivételes képességei sem mindenkoron elegendőek, tehát feltétele a bölcsesség, az alkotói adottság és az önszemléleti nyitottság különös aránya.

Hamvas invenciózus esszéirodalma mögött kemény munka és olyan szellemi falánkság áll, ami a két háború közötti értelmiség élvonalbeli képviselőire is jellemző volt. Nem tudom, hogy az elmélyülés igénye vagy a nyitottság, a világban zajló szellemi folyamatok iránti érdektelenség az, ami a régi nemzedékektől megkülönbözteti a maiakat. A remek magyar esszéahagyomány látószögéből úgy tűnik, a szellemileg gúzsba kötött korok lehetetlenné teszik érvényesülését. Ma több levegője lehetne, van is világszerte, ám mifelénk a szaknyelvi puritanizmus eszménye száműzte az irodalmi megszólalásmódok köréből. Kiváló írók és esztéták művelik ebben az átmeneti időszakban, míg tetszhalott állapota után vissza nem szerzi méltó helyét a fogalmi, narratív és metaforikus beszédmódok kereszteződésében születő formák között.

– *Elemzéseiben, esszéiben mindig jelen van az interdiszciplináris megközelítés, a kultúra, a művészetek és az irodalom együttlátása. Számomra ebből a szempontból az egyik legizgalmasabb esszéje a Beszél egy hang harmadik fejezete, amelyben a képzőművészeti alkotások narrativitását vizsgálja Van Eyck Keresztrevitel című festménye alapján. Hogyan „olvashatunk” történeteket a képzőművészetben? Milyen szerkezeti hasonlóság fedezhető fel a vizuális és a verbális műalkotások között?*

– Régi narratológiai érdeklődésem ellenére is meglepett, amikor szembesültem azzal, hogy Gadamer az épületek és képek olvashatóságáról, más művészet- és képteoretikusok pedig az üvegablakok és freskók elbeszélésmódjáról értekeznek. Néhány elbeszélés-kutató példája bátorított a kalandra, akiket az európai közeg nem térített el attól, hogy más média terepén is érvényesítsék szempontjaikat. A narratívum és a vizualitás egyes közös vonásai mellett legalább annyi munka érvel, ahány kutató alapjaiban elutasítja a két kifejezési rendszer bármiféle egymásra vonatkoztatásának lehetőségét. Amellett, hogy ez körületekintésre készíti az interpretációt, az is tény, hogy a figyelem mind több

transzdiszciplináris jelenségre irányul világszerte. Ebből pedig nem vonható ki sem a kép, sem a történet fogalma. A médiaközi vizsgálatok indokoltsága mellett az irodalom- és képzelméleti problémák sajátosságai változatlanul a speciális szakterületekre tartoznak. Feltett kérdésének nemrégiben konferenciát szerveztünk Finnországban: ottani téziseimet felvettem most megjelent kötetembe is.

– *Évtizedek óta tanít, előbb Újvidéken, majd Pécsen, vendégtanárként Budapesten. Angyalosi Gergely így ír: „Ma már az egész országban találkozhatunk Thomka-tanítványokkal, akiket arról lehet felismerni, hogy rendkívül tájékozottak elméletileg, ugyanakkor távol áll tőlük, hogy az irodalmat a teoretikus felismerések 'visszaigazolására' használják csupán. Őrzik a műélménnyel való eleven, szerves és mindig mélységesen individuális kapcsolatot. Ez azt mutatja, hogy a Thomka-iskolából nem 'klónok', hanem szabadon és egyénien gondolkodó fiatal irodalmárok kerülnek ki, akik minden szükséges szakmai eszköz birtokában építik fel saját stratégiájukat.” Mit jelent a tanítás az Ön számára?*

– Változatlanul, mint pályám kezdetén, kölcsönösséget, közös tanulási alkalmat, közösen megoldandó feladatok kijelölését, közös tapasztalatok megszerzését és megosztását, a megélt gondolkodás megbecsülését. Mindebben a kis intellektuális közösségek megteremtésének eszméje motivál, még ha ez a közösség átmeneti is, hisz eddig éppen harminckét új nemzedék indulásánál asszisztáltam. Nem tudom, érzékelhető-e mindez abban a kis időben, amit munkatársaim, a hallgatók, doktorandusok a közelemben eltöltenek. Megfigyeltem, hogy felkapom a fejem, amikor hirtelen ötödévesek lesznek, pre-doktori státusba kerülnek, végeznek, védenek. A dolgok rendjének megfelelően valamennyien a pálya kezdetén állnak, amelyre ha mással nem is, legfeljebb a saját, szabad, önálló gondolkodás vállalására buzdító szóval bocsátom el őket.

Pécs, 2007 februárja

VÉGLEGES VÁLTOZATOK A HAGYATÉKBÓL

Mészöly Miklós: *Műhelynaplók*;
Thomka Beáta: *Próza* archívum. Szövegközi műveletek

A Mészöly Miklós halála óta eltelt néhány évben számos kiváló, Mészöly munkásságát tárgyaló kötet, tanulmány és cikk jelent meg. Polcz Alaine támogatásával folyik a Mészöly-hagyaték feldolgozása. Napvilágot láttak, folyóiratban és kötetben egyaránt, a hagyaték, a levelezés fontos részei, nagyrészt a tárgyalt kötet szerkesztőinek, Thomka Beátának és Nagy Boglárkának köszönhetően. A Jelenkor Kiadó folyamatosan adja ki az életműsorozat darabjait – legutóbb a *Pille magánya* című vaskos esszékötetet –, a Kalligram Kiadó pedig a *Műhelynaplókat* megelőzően Mészölyről szóló tanulmányköteteket jelentetett meg az utóbbi években. A szakmai publikációk mellett napvilágot láttak népszerűsítő munkák is, sőt a kétes értékű dicséret sajátos példajaként még „Korjellemző magyar próza” címszó alatt is adtak ki kötetet Mészölytől.

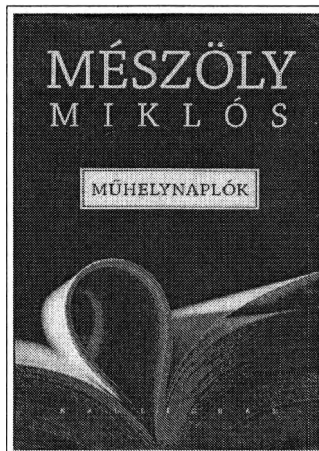
A Mészöly művei körüli újabb szakmai diszkurzus azonban kevésbé vitázó kedvű, és ritkán meri elhagyni azokat a pályákat, amelyeket a prózafordulat néhány jelentős kritikus vázolt fel annak idején a Mészöly-interpretációban. Anélkül, hogy a magyar irodalom történetéből ismerős másodgeneráció-szindróma csalóka díszleteit akarnám felállítani, annyi azért konstatálható, hogy míg két évtizeddel ezelőtt a kritikugeneráció legjobbainak kezén alakult a Mészöly-fogadtatás sorsa, addig ma ez az igazán kiváló teljesítmények ellenére sem mondható el. Az igazsághoz persze hozzátartozik az is, hogy a később érkezetteknek már nehéz az előző, az áttörést hozó csapat egyik legfőbb mesterének a teljesítményét pontosabban megmérni.

A *Műhelynaplók* (a továbbiakban: *Mn.*) véleményem szerint a posztumusz Mészöly-recepció eddigi legjelentősebb eseménye, vagy legalábbis minden adottsága megvan hozzá, hogy azzá váljon. A kötet a Mészöly-újraolvasás nagy lehetősége, és a lehető legjobbkor jött. A szövegkeletkezés, a szövegalkulás megismerése egyrészt filológiai fogja elmélyíteni a Mészöly-értelmezést, másrészt belső látószöveget biztosít, és ezzel arra készítet, hogy újragondoljuk a Mészöly-életmű egyes vonatkozásait.

Narratológus filológiai terepen.

Thomka Beáta néhány fontos tanulságra már fel is hívta a figyelmet. *Próza archívum* (a továbbiakban: *Pr.A.*) című kötete legnagyobb részben a sajtó alá rendezés, a szöveggondozás munkája során felmerülő teoretikus kérdések kifejté-

A szöveget gondozta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta
Thomka Beáta és Nagy Boglárka
Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
930 oldal, 3990 Ft

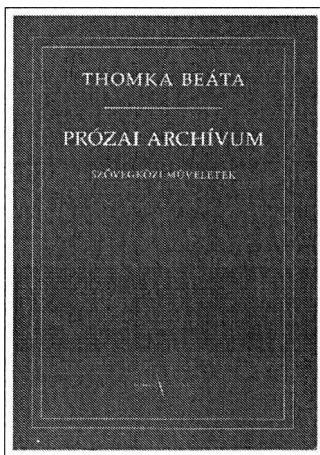

se. A tanulmánykötet – ritka konstelláció – a filológiai tapasztalat poetológiai átgondolása. Mészöly monográfiája és szöveggondozója sajátos módon nem elsősorban az (egyébként homályos foltokban bővelkedő) Mészöly-életút, még csak nem is a (majdani) Mészöly-szövegkritika szempontjából értelmezte a hagyatékban talált anyagot, hanem poétikai szempontból. Thomka a variációképződés textológiai jelenségét például olvasói tapasztalatként ragadja meg (*Pr.A.*, 87.), az önéletrajzi vonatkozásokat pedig a Mészöly-szövegek szerzőalakzatának, szerző-metalepszisének szempontjából vizsgálja, azok szokásos biográfiai redukciója helyett. Az *Anyasírató* című novella elemzésében a biotextualitás fogalmának segítségével nyeri vissza a poétikai elemzés számára ezt a gyakran szövegen kívülként kezelt és ezért nagyvonalúan figyelmen kívül hagyott vonatkozásrendszert.

Érthető ezek után, hogy Thomka számára a kézirat sem feltétlenül a szerzői intenció dokumentuma: a *Műhelynaplók* amúgy is leginkább a szerzői intenció szétszóródásáról tanúskodnak. A szöveg Mészölynél (és persze még számos más írónál) folyamatos átírásban, változásban, variációban létezik. A *mű* voltaképp a nyomdába adáskor keletkezik, a variációképződés folyamatának ideiglenes felfüggesztésekor. Azért csak ideiglenes, mert ismert jelenség (és Thomka ennek is újabb vonatkozásait tárja fel), hogy Mészöly előszeretettel válogatta, szerkesztette és írta újra a már megjelent műveit is. Az volt az álláspontja, hogy az író addig formálja a műveit, amíg él (*Pr.A.*, 91.). Ahogyan Thomka írja, „Mészölyt, Valéryhez hasonlóan, zavarta a lezárt mű gondolata”. (*Pr.A.*, 64.) Ilyen szövegalakító gyakorlat mellett az *ultima manus* elve nyilvánvalóan meggyengül, a szerzői intenció esetlegessé, időben szétfolyóvá válik, ugyanakkor felértékelődnek a nem közölt szövegvariánsok. Elképzelhető olyan idegenkedő álláspont, amelyik a szakmai szokásrend felrúgásának, elhamarkodott lépésnek, esetleg aránytévesztésnek tartja egy most lezárt életmű háttéranyagainak ilyen hamari kiadását, hiszen – mondhatnánk – háború előtti modern klasszikusaink szövegkritikai feldolgozottsága is nagyon rosszul áll, kevés a filológia iránt érdeklődő fiatal kutató, kevés a pályázat stb. Csakhogy: komoly érvek szólnak amellett, hogy a folyamatos újírás gyakorlatát úzó író kiadatlan variációinak státusza, értéke nem sokban különbözik a kiadott művekéttől. Mészöly *Műhelynaplói* ugyan nem tekinthetők posztumusz műveknek, de az is nyilvánvaló, hogy ezeknek a szövegeknek a kiadása nem pusztán szakmai érdekű. Egy nagyformátumú intellektus, a világra érzékenyen figyelő író eszmélkedésének négy évtizedes történeteként is olvasható a kötet. Így a *Műhelynaplók* nemcsak az életműhöz mellékelt nagyszabású jegyzetapparátusként értékelhető, bár ha csak az volna, az sem volna éppen kevés.

A variációképződés szempontjából meglepőnek is tűnhet, hogy Thomka megtartja a mű és a szöveg (valamint az előszöveg) fogalmának különbségét, és Laurent Jennyvel egyetértve megteszi a szövegtől a műhöz vezető visszautat. A szövegelőttesnek, a piszkozatnak csak korlátozott műértelmezési képességet tulajdonít. Eszerint egy-egy szövegértelmezési kérdésnél végső soron mégiscsak a szerző által jóváhagyott, életében megjelent változat a döntő (ám ha nem interpretációról, hanem szövegkiadásról van szó, akkor, ezúttal Kelevéz Ágnessel egyetértve, a változatokat bemutató közlést tartja a megfelelőnek).

A *mű* fogalmának részleges rehabilitálása a tanulmánykötet posztmodern-kritikus okfejtéseinek és megjegyzéseinek a láncolatába illeszkedik. A rehabilitálás azonban nem restaurálás: a mű itt természetesen nem az atyaként elkép-

Kijárat Kiadó
Budapest, 2007
168 oldal, 2000 Ft

zelt szerző-figura emanációja, és nem is az irodalomtörténetileg konzervált, kanonikusan jól rögzített, antidemokratikus, elitista és paternalista élvezeti termék. A mű Thomka felfogásában sajátos olvasói tapasztalat, amely különbözik a szöveg (az előszöveg, a vázlat, az olvasónapló, a jegyzetfüzet, a *cahier*, a *carnet*, a *Tagebuch*) olvasói tapasztalatától. Ez utóbbiak valóban a rögzíthetőségnek, a töredékességnek, a szövegköziségnek abba a hipertextualitásra emlékeztető világába vezetnek be az olvasót, ahol az utalások, az átvételek a végtelen könyvtár potencialitásával kecsegtetnek. Ám ez nem azonos a mű világával, legyen a mű bármennyire is nyitott vagy szövegszerű. Számomra roppant szimpatikus az a gondolatmenet, amely a mű és a szöveg értékhierarchikus barthes-i ellenfogalmait különböző, de egyaránt legitim olvasói gyakorlatokat leíró fogalompárrá alakítja. A *szövegnek* nevezett disszeminatív olvasói aktivitásnak és teoretikus kifejtésének elvitathatatlanok a kritikai érdemei, de éppúgy nem állt a műélvezet helyébe, mint ahogy a film nem számolta fel a színházat, mint ahogy az elektronikus adathordozók nem számolták fel a papírkönyvet stb. Még *A szöveghatár és a mű fogalma* című esszé ennél messzemenőbb (szintén Jennyt idéző) következtetése is megfontolandó. Eszerint elsősorban művek olvasói vagyunk, és szövegolvasói tapasztalatunk bizony függ mű-élményünktől: szövegek akkor válnak számunkra jelentőssé, jelentéssé, ha művekhez tudjuk társítani őket. (*Pr.A*, 82.)

A kérdés újratárgyalásának időszerűsége éppoly nyilvánvaló, mint amennyire sokatmondó az, hogy a probléma textológiai munka során merült fel. Mindennek ellenére szerintem továbbgondolásra érdemes a szöveg és a mű közötti átmenet kérdése. Thomka kitér arra a Mészölyre igen jellemző gesztusra, amely művet csinál a szövegből, véglegesíti a vázlatot: „Végleges változatok a hagyatékból” – ezzel az alcímmel jelent meg a *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról* 1991-ben, a *Bolond utazás* mottója szerint pedig „Végleges vázlat Gogol emlékének”. A műhelynaplók, a jegyzetfüzetek sokszor többszöri átmásolás után, de jelentős változtatás, további kifejtés nélkül kerülnek be elbeszélések, esszék szövegébe vagy az *Érintések* töredékei közé. A *Műhelynaplók*ból kiderül, hogy vannak olyan Mészöly-mondatok, amelyek negyven évvel a megjelenésük előtt már elkészültek. (pl.: 15., 83–84.) A lejegyzett fragmentumok és ötletek sokszor persze megtalálják a maguk műbeli kiteljesedését, nem egyszer azonban mintha épp valamilyen lemondó gesztus következtében kerülnének át az egyes szövegrészek a kézírásos naplóból a nyomtatás nyilvánosságába. Mintha közlés által szűnne meg az adott szövegrész potencialitása. Közölni a végül úgy maradt vázlatot: Mészöly végleges változataiban a műről, a tervről való lemondás gesztusa hozza létre a művet.

Valóban termékeny olvasói tapasztalat a szövegeket egyszer potencialitásukban, a lezáratlanság stádiumában olvasni, majd befejezett művek részeként, még akkor is, ha ez a befejezettség viszonylagos, hiszen a Mészöly-művek átíródnak, idéztetnek stb. Van azonban példa arra is, amikor az autorizált, konvencionális műfaji biztosítókkal ellátott és minden tekintetben műszerű változat nyitja meg és teszi többretegűvé az előszöveg változatát. Ez történik például a *Családáradásban* (1995), ahol az elbeszélő így jellemzi az egyik központi szereplőt: „Júlia a jelen idő vérszerű és állhatatos membránja volt.”¹ Ez a sugallatos, erősen retorikus mondat jól illik a szecessziósan túlstilizált, egyszerre érzéki és bizarr nőalak regénybeli alakjához. Sőt a nőiség, a naplóírás, a megfigyelés és az önmegfigyelés, továbbá a vér, a szülés és a vetélés kibogozhatatlan regénybeli motívumrendszerének, szimbolikájának egyik jellegzetes gyűjtőhelye a diszkurzív egyébként csaknem érthetetlen mondat. Segíthet valamennyit a „vérszerű membrán” szókapcsolat értelmezésében az *Érintések* (1980) egyik kis írása, ahol egy békebeli színésznő emlékiratai kapcsán olvashatjuk, hogy „Cserei Irma nemcsak nagy ledér lehetett, de időnként meglepően jó megfigyelő, *érzékeny membrán is*”.² A kifejezés forrása azonban mégis az egyik leg-

¹ Mészöly Miklós: *Családáradás*, Kalligram, Pozsony, 1995. 71.

² *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 1989. 217., kiemelés tőlem – Sz. D.

korábbi (1948–1955) műhelynaplóban lelhető fel, itt még egészen prózai szövegkörnyezetben: „Telefon. Az *érzékeny membrán* a legkisebb sóhajt, csettintést, fújást is közvetíti...” (Mn., 47. – kiemelés tőlem, Sz. D.) A *Műhelynapló* háttéranyagainak köszönhetően a Mészöly-stílus alakulásának rejtett folyamatait is nyomon követhetjük, tetten érve például az efféle összetett metaforák rétegződésének, sűrűsödésének több évtizedes történeteit.

Tervek.

Milyen műveket tervezett Mészöly? Ismertek Mészöly nagyepikai ambíciói és a kritika hajdani elvárásai, esetenkénti csalódottsága. Most az is vizsgálhatóvá vált, hogy mi és hogyan valósult meg Mészöly terveiből – bár érdekesebb talán a hajdani elvárásokat félretéve arra figyelni, hogy milyen poétikai tanulságokat tartogat a tervek és a művek összevetése. Mit jelenthet az életmű értelmezése szempontjából a *Műhelynaplók* szövegének említett potencialitása?

A kötet körülbelül első száz oldalát kitevő jegyzetanyag családtörténeti és gyerekkori emlékek többé-kevésbé összefüggő felidézése. Ezek a jegyzetek a negyvenes és az ötvenes évek fordulóján keletkeztek, mégis, a nyersanyagnak a legnagyobb része csak a kései novellákban bukkan fel újra. Nemcsak kész (megírt vagy máshonnan átvett) mondatok lapultak évtizedeken keresztül a naplók lapjain, hanem nevek, történetek, felvázolt jelenetsorok, művek „forgatókönyvei”³ is.

Tanulságos megvizsgálni például a 82–83. oldalon található, harmincnégy jelenetet címszószerűen felsoroló forgatókönyvet, amely az első, 1948–1955 közötti naplóból (pontosabban egy a naplóba valamivel később beragasztott lapról) került elő. A vázlatpontok a naplóban többnyire kifejtettebb formában elbeszélte történetekre utalnak. Egy-két kivételtől eltekintve mindegyik itt felsorolt jelenet felbukkan, szétszóródva persze, a hetvenes-kilencvenes évek műveiben. A forgatókönyv tükrözi a tervezett, de meg nem írt regény (vagy novella?) jelenetezésének módját is, és tanúskodik Mészöly korai formakereséseiről. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a forgatókönyv történeti linearitást lazító, kontrasztív vágástechnikája a *Nyomozás 1–4.*, az *Alakulások* vagy a *Film* idő-montázsait és az *Anno*, a *Térkép Aliscáról* mozaikos történelmi elbeszélésmódját előlegezi.

„Elmegyógyintézet	Pécs, hadbíróóság, front;
Fördösök, Vilma	Pasaréti buli (háború után, új „Vilma”)
Ábrahám-tanya	Vuicsics Antónia, kém,
Menstruáció, tűz	A kitelepítésnél (sváb, csángó)
Apával beszélgetés (tenger, Zenta)	Kolera Felvidéken (egyik Fördös-ös, kis Wesselényi)
Elmegyógyintézet, láger (Péccsett)	Jakobinus, Pest (és Bécs)
800-as Pécs (Zeneiskola)	45-ös Pest (feketetés)
Ábrahám-tanya (bőrök, öklelős játék, tél)	Gréti motívum (zsidókérdés)
Pécsi színházban (raktár, öltözők)	Sztálini idők (zsidó feleség, funkci)
Muslincák, Szekszárd	Boszniai okkupáció (Szarajevó)
Wachter Karcsi	56 – (álhatár)
Pécsi pap	Vico Equense; (éjszakai tenger, fürdés, menyegző)
Bunkó (St. Paoló)	Báta (orvos házaspár; lányuk! – (?) vadászok)
Stargard, és visszavonulás	Cigánylány-úrfi motívum (öngyilkosság)
Pozen és Krakko	Háború után, Tengelic, orvos, patikus felesége
Szökés Erdélyből Lengyelbe (800-as évek)	Pásztori játékok a Lipovszky-kocsmában
Háborús évek (Pest, 40)	Orosz jóvátétel, Alejnyik”
Ábrahám-tanya (gyilkosság; nők)	
Wachter Karcsi (háború után, öngyilkosság)	(Mn, 82–83. – az 1. Naplóból, 1948–55)

³ Pierre-Marc de Biasi nevezi így Flaubert szövegvezetéseit. Lásd: Mihályi Patrícia: „Beszélgetés Pierre-Marc de Biasival”, *Kalligram*, 2007 / május, 41–46., 45.

A Mészöly noteszeiben évtizedekig lappangó életrajzi töredékeknek ugyanakkor mégis jót tett a szokatlanul hosszú parkoltatás. A dél-dunántúli kisvárosi milió háború előtti emlékképeiből, a társadalmi mikrovilág finom rajzából kiváló, de konvencionális, anekdotázó vagy kritikai dzsentriregény is keletkezhetett volna, ha írtak volna ilyet a Rákosi-korszakban. A jegyzetekből a kisvárosi notabilitás és a borvirágos jurátusok világa bontakozik ki. Férfinak az számít, aki tagja a Muslinca-vadásztársaságnak, a vadászkutya pedig kötelező attribútum. Az urak bricseszben, szarvasbőr zekében járnak, vadászkeszél vágják a körműket, és tervezgetik, hogy „jól befűtenek” végre a vármegeyének. A nagy döntések a Hamistanú söntésénél születnek, ez a kocsma a „muslincaság előszobája”. A rendőrfőnök a bárcájával nála jelentkező ifjú prostituálton a *jus primae noctist* gyakorolja irodájában, Horthy Miklós kormányzói arcképe alatt. Pechjére közös a gyóntatójuk, a kis Zsizel apró templomi indiszkréciját pedig később úgy értelmezi, hogy „úri belügyébe kurválkodtak bele”.⁴

Persze Mészöly nem írt dzsentriregényt, ehelyett az évtizedek során egyre jobban sűrűsödött és önsúlya alatt tovább töredezett az anyag, és kialakult belőle a *kései Pannon-próza* jobb híján önéletrajzinak nevezhető, a kilencvenes években a Mészöly-recepció középpontjába került rétege (*Magyar novella, Zsilip, Megbocsátás, Családaráadás*). Ezzel együtt kialakult a történelmi próza merőben új poétikája, ami minden, csak nem a lekerekített kedélyesség. Pedig az anekdotikus tempó és elbeszélés mód, pontosabban az anekdotikus társasági szituáció iránti nosztalgia mindvégig erős maradt Mészölynél, ahogyan erről az *Anekdota halála* című kisesszéje is tanúskodik.

Nádas Péter így ír minderről: „Miközben a magyar elbeszélést kivezette a kedélyességből, s elbeszéléseinek és regényeinek nyelvi anyagában, szerkesztési módjában a lehető legrigorózusabban mondott nemet a magyar próza anekdotikus hajlamának, kis szerkezeteiben és a szókincsében egyenesen erre épített. Azt a kedélyt mutatta be, mely konvencionális anekdoták keretében szeretné előadni az életet, csak hogy az általa felidézett rettenettel ne kelljen szembenéznie.”⁵

Az anekdotikus elbeszélés mód intimitása, közösségisége és, mondjuk így, társadalomtörténeti emlékezete megmaradt Mészöly prózájában, de tény, hogy semmi nem maradt meg a kerek és zárt anekdotikus forma összekacsintós ideológiájából. A késői próza az anekdotikus ismerősség és a békebeliség hangulatát minduntalan a legtragikusabb történelmi tapasztalatok, a legfájóbb közösségi emlékek felidezésével vagy épp a sajátnak hitt múlt idegenségének felmutatásával „rontja el”.

A második műhelynapló is előmunkálat, „gimnasztika” egy regényhez, amelyet „Szent Johanna parafrázis” munkacímen említ egy későbbi jegyzetben Mészöly (*Mn.*, 261.). Az ötvenes években keletkezett füzet elsősorban történelmi, művelődéstörténeti, néprajzi szakmunkák kivonata: Jeanne d’Arcra, boszorkány-babonákra, boszorkányperekre, valamint középkori, kora újkori vallásosságra vonatkozó könyvek és tanulmányok jegyzeteit tartalmazza. A jegyzetek között van egy kétoldalas regényötlet is, amelyből kiderül, hogy Mészöly egy középkori és egy mai történetes párhuzamba állításával mondta volna el egy (fiktív?) európai város történetét. A *Filmbeli Vérmezőhöz* és *Városmajor-környékhez* vagy a *Térkép Aliscához* Szekszárdjához hasonlóan itt is az azonos helyszín egymásra redőzött történeti rétegei között mozgott volna az elbeszélés. Csakhogy, úgy tűnik, itt a történeti múlt és a jelenkor összekapcsolása nem jelentett volna különösebb poétikai feladatot, hiszen az már a témában eleve megoldottként adódott. Egy olyan kisvárosról van ugyanis szó a vázlatban, amelyik a saját hajdani boszorkányperének karneválszerű, turisztikailag

⁴ A *Zsizel* című elbeszélés terveit lásd: *Mn.*, 13, 78, 638, 867. Itt az elbeszélésvázlat megjelent változatából idéztem: *A pille magánya*, 157. Egy újabb változat beépült a *Zsilip* szövegébe is. (Lásd: Mészöly Miklós: *Wimbledoni jácint*, Szépirodalmi, Budapest, 1990. 74.)

⁵ Nádas Péter: „Mészöly Miklós halálára”, in: uő.: *Hátország napló*, Jelenkor, Pécs, 2006. 176.

kamatoztatott újrarájárából él. Az elbeszélőnek ezek után nem nehéz felállítania a századokat átívelő analógiákat, például: „A máglyagyújtó leszármazottja; anyjának bizsuüzlete a forgalmas téren. Öngyújtók a szent arcképevel.” (Mn., 104.)

A *Műhelynapló* kétoldalas részlete, a *Szent Johanna-parafraízis* első szövegcsírája novel-laszerű kisesszévé bővült, és az *Érintések*-kötetben jelent meg 1960-as dátummal.⁶ Ez a to-vábbírt, kikerekített változat azonban még mindig csak terv: tudósít egy lehetséges re-gényről, egy regény műhelymunkájáról, ám érthető, hogy a regény nyilvánvalóan nem fog már létrejönni ezek után. A szöveg szép példája az úgy maradt és művé vált vázlat említett gyakorlatának. Ebből a kidolgozottabb és lekerekített változathoz kiderül az is, hogy az alapötlet szellemessége ellenére a múltreprezentáció eltervezett narratív formája meglehetősen egyszerű, konzervatív ideológiát közvetített volna. Eszerint a mai város-la-kók ezeröttszázas évekbeli őseikhez képest kiüresedett, szellemtelen, merkantil emberek, akik méltatlanok a gondosan ápoltt, de meg nem értett hagyományaikhoz. A motívum né-mileg módosulva (ám még felismerhetően) az 1983-as *Megbocsátásban* mégis visszatér: Pándzso sírvárosának és a pestismajálisoknak a többszörösen keretezett epizódjában lát-juk viszont. Ez a változat azonban már mentes a korszakos dörgedelem egyszerű szemlé-lététől, a motívum a múlt és jelen közötti metaforikus átjárók finomszerkezetének egyik elemeként épült be a kisregénybe.

Mészöly legtöbb előmunkálattal járó terve valószínűleg az *Anno* nevű vállalkozás volt. A *Műhelynaplók* tanúsága szerint a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek második feléig időről időre visszatért az *Annó*hoz, gyűjtötte hozzá a történeti, mentalitástörténeti anyagot, a nyelvi archaikumokat, a régies, egzotikus hangzású neveket. Itt érdemes köz-bevetni, hogy Mészölynél a történeti források bűvárlata nemcsak elhúzódtott, hanem ál-landósult és gyakran meg is szabadult a bűvárlat céljától. A kutatás láthatóan öröme-lvű tevékenységgé vált. A jegyzeteket olvasva nemegyszer az lehet a benyomásunk, hogy a nagyszabású regényterv voltaképpen csak alibi az újabb és újabb művelődéstörténeti cse-megék: a századfordulós divatlapok, törökfürdő-történeti vagy serfőzés-történeti szak-munkák elolvasásához. Thomka is kitér erre a kérdésre, és idézi – megint egy terv – a *Ma-gyar történeti sarok* meszőlyi elképzelését: a 18–19. századi szerzőknél talált gondolatok, reflexiók kapcsos könyvét. A *Műhelynaplók* sem pusztán csak előmunkálatok és stúdiu-mok dokumentumgyűjteménye. Igaz ugyan, hogy ezek a naplók úgyszólván semmi sze-mélyeset, magánéletit nem tartalmaznak, de az olvasmányok mégiscsak a személyesség közeléből jellemzik az intellektust, az olvasmányok széljegyzetei, reflexiói pedig a brevi-ariumok intimitását idézik – azok szentimentalizmusa nélkül.

Persze az *Anno* mégsem csak az olvasás alibije volt, hanem Mészöly egyik vagy talán a legnagyobb szabású terve. A mű csaknem három évszázadot átfogó, sok szereplős közép-európai regényfolyam lehetett volna. Egyes címváltozatok, mint például a *Vér Ambrus hosszú élete* (Mn., 482.), de még inkább a *Bod András hányatott élete és hátrahagyott írásai 1698–1974* (Mn., 695.) elárulják, hogy Mészöly egy központi szereplőt léptetett volna fel különböző történelmi síkok színpadjain. A lehetséges formai előképek között feltételez-hetjük a Mészöly által különösen kedvelt Madách tragédiáját, de sokatmondó az egy he-lyütt elejtett Virginia Woolf-párhuzam is: „Anno (magyar Orlando)” (Mn., 874.).

A (tervezett formájában) meg nem írt mű elemzése nyilvánvalóan spekulációba tor-kollna. Az *Anno* dokumentumai azonban mégiscsak árulkodnak Mészöly történeti prózá-jának poétikai alakulásáról. Az *Anno* mint regény vagy elbeszélésciklus, úgy látszik, szin-tetizálta volna az ötvenes évek terveit. Benne van a család-történeti-önéletrajzi anyag regionalitása, (de már nem dél-dunántúli, hanem általánosabb, közép-európai látószög-

⁶ „(Regény: az ünnepi per hete)” In: Mészöly Miklós: *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980. 176–180.

gel), és benne van a *Szent Johanna parafrázis*ból ismert nagyepikai koncepció is: távoli történeti rétegek szoros elbeszélői összezárása, szembesítése. A két korábbi vállalkozás poétikai problémaegyüttese is felismerhető az *Anno* körüli jegyzetekben: a töredékes, felejtéssel telített történelmi emlékezet elbeszélhetőségének ismeretelméleti kérdései, a többszázados léptékű múltfelidőzés formakérdései.

Az *Anno* véglegesített vázlata az *Anno (Albumkép a régi időkől)* című, *ötoldalas* elbeszélés lett. Ha szigorúan vesszük, ezt a néhány csepp próza-esszenciát párolta le Mészöly a sokszáz oldalnyi előtanulmányból és jegyzetből. Valójában persze nem erről van szó, hanem inkább arról, hogy a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című elbeszéléskötetet (1989) tekinthetjük annak az epikai kompozíciónak, amelyik a legtöbbet valósította meg az *Anno*-tervből. A Buda visszafoglalása után tizenkét évvel, 1698-ban játszódó rövid elbeszélés a *Térkép Aliscáról* mellett a kötetkompozíció introitusának tekinthető. (És ha figyelembe vesszük a *Bod András hányatott élete és hátrahagyott írásai 1698–1974* címváltozat nyitó évszámát, akkor gyanítható, hogy a megjelent *Anno* a nagy mű bevezető fejezetének készült.) A *Volt egyszer*-kötet mottója is ugyanaz, mint amit még az *Annónak* szánt Mészöly a *Műhelynaplók*ban. Figyelemreméltó a kötetkompozíció szilárdsága is. Számos korábban, még nem az *Anno*-terv jegyében írt elbeszélés is beleilleszkedik a kötetbe a *műalkotó* szerzői-szerkesztői koncepciónak köszönhetően.

A mészölyi nagyepikai koncepció, módosulva persze, de tovább él Darvasi László, Márton László regényeiben, talán Láng Zsoltnál is. Ez a koncepció még Nádas *Párhuzamos történeteivel* is rokonítható. Mindkettő sok szereplős nagyepikai formát tervez, miközben keresi a nagyepikai formák álságos koherenciájának alternatíváját. A Mészöly-terv és a Nádas-mű is erős motivikus, metaforikus kapcsolatokkal fogja össze, és mozaikos, mellérendelő szerkezetekbe rendezi a széttartó történeti rétegeket, de nem biztosítja a nagyepikának hagyományosan kijáró átfogó elbeszélői magyarázat nézőpontját. Ebből egyrészt az következik, hogy mindkét formakísérletnek szerves része az elvi befejezhetetlenség, másrészt az, hogy a hiányzó elbeszélői szuperpozíció motívumkereső, ide-oda lapozgató, utalásérzékeny, textualista, sőt hipertextualista olvasói aktivitást vált ki. Ugyanakkor egyik koncepció sem mond le a regény mint kritikai önértelmezés modernista feladatáról. Ez pedig mégiscsak biztató hír akkor, amikor egyre inkább a felolvasósti jópofizás szintjére jut a textualizmus híguló irodalma, amikor egyre leplezetlenebbül térnek vissza a polgári és posztkádári nosztalgiai nagyelbeszélései, amikor az emlékezést gyakran a retrózás kliséi helyettesítik, és amikor az elbeszélők teherbíró képességét néha már az is kimeríti, hogy a szinglipróza lányregényes kacatjaiból felépítsék magukat.

Szövegköziség

Számos további kötettervvel, elbeszélés-ötlettel és esszé-vázlattal találkozhatunk a *Műhelynaplók* lapjain. A későbbi olvasatok talán kiderítenek valamit a „Jób könyve” (*Mn.*, 261, 438, 866), a „Halálraitéltek kézikönyve” (*Mn.*, 438., 482.), a „Doktor Árgirus” (*Mn.*, 486.) című tervekről vagy a „Paralitikus beszélgetések” címmel tervezett ál-émlékiratról (*Érintések*, 175; *Mn.*, 433., 455., 482). Fontosabb ezek további részletezése helyett megemlíteni azt, hogy a *Műhelynaplók* nemcsak a prózaíró, hanem az esszéíró Mészöly műhelyéről is sok mindent elárulnak. A gondolkodói karakter alakulása szempontjából tanulságos lesz Mészöly tájékozódásának irányait az itt közölt kivonatok, bibliográfiai adatok és kommentárok nyomán áttanulmányozni. A Camus-, Sartre-, Heidegger- és Jaspers-jegyzetek például új fényt vethetnek Mészöly egzisztencializmusának kérdésére.

Thomka Beáta tanulmánykötetében több szempontból is elemzi a hagyatékkiadás által újabb réteggel gazdagodott Mészöly-életmű szövegközi műveleteit. Elkülöníti a szövegköziség egyes eseteinek markáns vagy épp árnyalatnyi különbségeit. Ezt az elemző munkát az a felismerés motiválja, hogy – a *Műhelynaplók* tanúsága szerint – Mészöly

poétikájában sokkal erőteljesebb az intertextuális szövegalakító gyakorlatok jelenléte, mint ezt eddig gondoltuk, sőt, Mészöly „[a] posztmodern korszakban újonnan elterjedt szövegek műveletek írói gyakorlatát jóval korábban érvényesítette, mint a magyarországi alkotók”. (*Mn.*, „Utószó”, 899.)

Igazán meglepő például nyomon követni Mészöly száz könyvoldalnyi Jókai-szöszedetének, kifejezés-gyűjteményének (*Mn.*, 301–407.) beépülését Mészöly szövegeibe, különösen a *Sutting ezredes tündöklése* (1986) szövegébe. Jankovics József és Lukácsy Sándor forrásfeltáró munkái⁷ korántsem kivételes, egyedi esetekre mutattak rá. A *Műhelynaplók* dokumentálják (a szerkesztők jegyzetei és Thomka elemzései pedig segítenek felismerni) az *Anyasírató* című elbeszélés (1983) szövegébe szőtt Jeszenyin-parafrázist, a *Legyek, legyek, avagy az elmondhatóság határai* (1985) átvételeit Krmann Dániel 1708-as *Itineráriumából*, a *Bolond utazás* (1987) és a többi korabeli elbeszélés intertextusait. A nyolcvanas évek intertextuális szövegalakítása persze nem okoz igazán nagy meglepetést, hiszen kortárs tendenciát tükröz. Ám Mészölynél ez a tendencia már a *Filmben, az Alakulásokban* megkezdődött, s mint tudjuk, a *Pontos történetek útközben* (1970) Polcz Alaine útijegyzeteinek átirata. A mészölyi intertextuális poétika szempontjait Thomka a *Saulus* újraolvasása során is érvényesíti.

A Mészöly-művekre jellemző szövegeköttség egy igen karakteres vonásában eltér attól a paradigmától, amely a magyar prózában Esterházy Péter műveihez köthető. Esterházy szövegeiben az idézet, a másolás, az átvétel jellemzően utalás is abban az értelemben, hogy a szöveg idézetei feltétlenül számítanak az olvasóra, közösséget teremtenek vele, folyamatosan olvasói szerepeket konstruálnak és dekonstruálnak. Utalások az önreferencialitás értelmében is, hiszen rámutatnak a csináltságra, a szövegszerűsége, továbbá poétikai kapcsolatokat létesítenek például Joyce, Flaubert vagy Ottlik prózájával stb. Az Esterházy-idézet gesztus is, a tisztelgés értelmében, hiszen a felsoroltak mellett a Danilo Kiš-, a Mikszáth- vagy éppen a Mészöly-idézetek és másolatok hommage-ok is egyben. Továbbá gesztus a láthatóvá tett alkotói gesztus értelmében is, amely azonban az alkotó szubjektum helyett a nyelv anyagságára utal. Végül (a sokat tárgyalt kérdést persze épp csak futólag érintve) az Esterházy-idézetnek igen gyakran politikai értéke is van, ami ráadásul nemcsak helyiérték, mint például a június 16-i utalás (Leopold Bloomra és Nagy Imrére egyaránt vonatkozó) kétértelműsége. Az intertextualitás programja az irodalmi autonómia kiterjesztése is, például a konzervatív módon felfogott szerzői jog korlátozásai vagy áttételesen az irodalom politikai számonkérhetősége ellenében.

Talán nem elhamarkodott azt állítani, hogy a Mészöly-szövegek (persze sokféle és változékony) intertextuális gyakorlata általában azért más irányba mutat. A Mészöly-szövegek idézetei látensek, rejtőzködőbbek, sajátos stilisztikai mimikrirel beolvadnak a befogadó szöveg környezetébe. Ahogy Nádas írja, „nem látszanak a varratok, még a vendégszövegek vagy a rejtett idézetek is a sajátjai”. (idézi: *Pr.A.*, 7.) Thomka ezt a sajátosságot az utóélet szempontjából is vizsgálja: más szerzők Mészöly-idézetei, adott esetben már a Mészöly-forrásműben is vendégszövegek voltak.

Jócskán vannak persze a Mészöly-írásokban jelölt, kiemelt, hangsúlyozott és célzatos idézetek és utalások is. Sőt a *Film* vagy az *Alakulások* éppen olyan művek, amelyek az elbeszélőt mint történeti dokumentumok másolóját és kutatóját, vagy éppen mint szövegeket ollózó, montázst készítő szerkesztőt mutatják be. Természetesen az sem véletlen, hogy az *Alakulások* került Kulcsár-Szabó Ernő irodalomtörténetében a posztmodern paradigma és

⁷ Jankovics József: „Sanyarú világ. Wesselényi István vendégszövegei egy Mészöly-novellában”, in: Alexa Károly-Szőrényi László (szerk.): *„Tagjai vagyunk egymásnak” A Tarzusi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*, Szépirodalmi–Európa Alapítvány, Budapest, 1991. 156–165. Lukácsy Sándor: „Merre a hasonlat jár?”, in: uo., 166–172.

az intertextuális alkotásmód történetének szimbolikus kezdőpontjára.⁸ A nyomós ellenérvek dacára a *Műhelynaplók* által biztosított nézőpontból mégiscsak jellemzőbbnek, de legalábbis értékes alternatívának tűnik a Mészöly-próza egyes szövegoltványainak nyelvi-stiláris mimikrije: az elsajátítás, a kisajátítás műveletei, az álcázott gesztus, az elbizonytalanító retusálás, a szöveghatárok megnyitása.

A szöveghatárok és a mű kérdése megint csak olyan kérdés, amelyet a *Prózaí archívum* is felvet. Talán nem idegen teljességgel Thomka Beáta gondolatmenetétől sem, ha azt a következtetést vonjuk le az eddigiekből, hogy a mészölyi szövegközi műveletek nemegyszer a mű helyreállítását célozzák, a műhöz vezetnek vissza. A szöveghatárok eltüntetésének képessége, az eldolgozás, a bemélyítés művet hoz létre a szövegből, a vendégszövegből, az előszövegből, a naplójegyzetből, a fragmentumokból stb. Erre a törekvésre mutat például Mészölynek az az ötlete is, hogy Csehov-novellákat címük elhagyásával folytonos, regényként olvasható szöveggé szerkesszen, vagy a *Hamisregény* új művet létrehozó önkompilációja. (*Pr. A.*, 52.)

A *Műhelynaplók* megjelenése lehetőséget nyújt arra, hogy a Mészöly-poétika alakulását a tervek, a kísérletek, az ötletek felől is áttekinthessük. Erre a feladatra persze nem vállalkozhattam, de a fenti néhány momentum vázlatos áttekintéséből látszik talán valamiféle, a Mészöly-pályaképet módosítani képes hangsúlyeltolódás lehetősége. A szövegek keletkezése felől nézve ugyanis nem tűnik fordulatnak sem a *Film*, sem az *Alakulások* Mészöly pályáján. A Balassa Péter, illetve a Kulcsár Szabó Ernő által kiemelt műveknek ezzel sem a rangját, sem a magyar prózatörténeti folyamatokban elfoglalt helyét nem szeretném kétségbe vonni. Képtelen és felesleges vállalkozás volna nagyhatású recepciótörténeti folyamatokkal utólag szembenenni. A Mészöly-életmű alakulástörténetébe ezek a művek ugyanakkor mégiscsak meglehetősen szervességgel illeszkednek be. Legalábbis ez a benyomásunk alakulhat ki, ha végigkísérjük a poétikai kísérletek, a műhelymunka több évtizedes folyamatát. A *Film* vagy az *Alakulások* lehet mérföldkő vagy fordulópont a kortárs magyar próza történetében, ezt kár is volna vitatni, a Mészöly-életmű alakulásának narratívájában azonban nincs ilyen kiemelkedő szerepük ezeknek a műveknek. A történelmi elbeszélés formakérdéseinek vagy a szövegköziség gyakorlatainak a szempontjából eléggé kiegyenlített, már az ötvenes-hatvanas években kibontakozó folyamatot láthatunk, amelyben nem igazán releváns *Film* előtti és *Film* utáni, vagy *Alakulások* előtti és utáni pályaszakaszról beszélni. Ezek az irodalomtörténeti nagyfolyamatokat tagolni hivatott és kanonikus választásokat jelző döntések valójában régóta akadályozzák a Mészöly-életmű áttekintését, átfogó tanulmányozását. A *Műhelynaplók* kiadása az életmű szakaszolásának finomítását, átgondolását is segítheti. A „*Film* vagy *Alakulások?*” kérdése pedig lassan átkerülhet a kritikátörténeti tanulmányok asztalára.

Nem szabad persze túlértelmezni sem a *Műhelynaplók*at. Az előkészületek nagysága természetesen nem tükrözi a művek rangját, értékét. Például alig van az *Atléta halálára*, a *Magasiskolára*, az *Ablakmosóra* vagy a *Jelentés öt egérrőlre* vonatkozó utalás, miközben az *Anno* előmunkálatai több száz oldalt tesznek ki. Ezek a különbségek a műhelymunka esetlegességeinek tudhatóak be, és optikai csalódáshoz is vezethetnek az életmű áttekintésekor. Nem zárható ki teljességgel az sem, hogy egyes műhelynaplók elvesztek, hiszen feltűnő a hatvanas évek nagy regényeit előkészítő szövegek hiánya.

Látható tehát, hogy a *Műhelynaplók*at éppúgy nem tekinthetjük az életmű valamiféle nagy megoldókulcsának, mint ahogy a szerzői szándék letéteményesének sem válna be feltétlenül. Mindennek ellenére ez a roppant gazdag hagyatéki anyag megkerülhetetlen, a kutatás irányait is módosítani képes tényezője lesz a Mészöly-értelmezésnek.

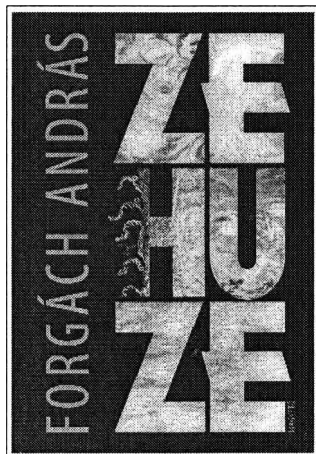
⁸ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, [1993] 1994. 121.

C' EST LA VIE

Forgách András: Zehuze

Bárki, aki kézbe veszi e vaskos, 630 oldalas könyvet, melyet még több oldalnyi „idegen szavak” jegyzéke is kiegészít, első pillantásra is meg fogja állapítani magában, hogy a *Zehuze* nem lesz könnyű olvasmány. A mű elolvasása után pedig igazolva is láthatja az előérzetet, de bizonyára már nem pusztán külsőleges okokból. A *Zehuze* ugyanis leginkább azzal hozza zavarba olvasóját, hogy látszólag olyan tradicionális formai megoldásokat kínál fel, melyek a regénnyel szembeni előzetes befogadói várakozásokat felerősítik s bizonyos irányokba terelik, ám e várakozásokat a későbbiek során vagy nem teljesíti, vagy e várakozások irányától eltérően teljesíti csak. Mivel befogadói magatartásunkat, célképzeteinket időről időre módosítanunk, revideálnunk kell, ez az olvasást, a könyvben való előrehaladást nem könnyíti meg, de feltehetően ez nem is állt a szerző szándékában. Ugyanakkor az alkalmankénti befogadói „átállások” arról is tanúskodnak, hogy a regény többretegű; meglehetősen sejtelmes jelentéseit nehéz ugyan felfejteni, de a beléfkettett munka mintegy megtérül akkor, amikor a megszokott helyett másféle, eddig nem vagy csak részben ismert és változatosan szép „epikai tájra” érkezünk.

A *Zehuze* első megközelítésben családregény, a klasszikus „felállást” mutatja, különösen a generációs tagolódás tekintetében, amennyiben a nagyszülők, szülők és a gyerekek nemzedéke alkotja meg a történetet, az Apfelbaum illetve a Rozsda család történetét. Már nem a klasszikus forma jellemzője viszont, hogy a három generáció által átfogott időintervallum – elvileg fél évszázad, gyakorlatilag a huszadik század a hetvenes évek közepéig – egészen sajátos módon nem tartalmaz időbeli irányultságot. A három nemzedék életében, sorsában sem „progresszió”, sem „regresszió” nincsen (mint ahogy van a klasszikus polgári családregényekben), tehát a családtörténetnek mint olyannak sincs valamiféle teleológiája. Talán egyetlen szemszögből találhatnánk viszonyítási pontot a család életének epikus alakításában: akkor, ha a nagyszülők generációjának, Apfelbaum Henriknek és (a regényben névtelen elbeszélőként szereplő) feleségének a történetével részletesebben megismerkedhetnénk. Az ő történetük, azaz egy magyar zsidó házaspár története, különösen a Magyarországról való kivándorlásuk előtti időszak (tehát mintegy az előtörténetük) a regényben éppen hogy, vagy még úgy sem említődik. Azt, hogy Forgách András lényegében saját családjá, nagymamája történetében miért nem nyúlt vissza arra az időszakra is, amikor a házaspár „eszmélkedik”, nem tudhatjuk, illetve elbeszélő formai okokból tudjuk, rá is térünk majd, de az azért más típusú kérdés. Ezért kell most röviden érintenünk a regény cselekmény-

Magvető Kiadó
Budapest, 2007
640 oldal, 3990 Ft

szerkezetét. Tehát: nem teljesen bizonyítható ugyan, hogy az Apfelbaum házaspár pontosan mikor hagyja el Magyarországot, de a 22. oldalon ezt olvashatjuk: „mi már assimilálódtunk Palestinába egyszer harminc éve”, s mivel a nagymama levele, amiben a mondat olvasható, 1947-ből való, 1917-re tehető az emigráció; más helyütt, bár nem egyértelműsíthető, azt láthatjuk, hogy a nagymama így ír: „és láttuk a Horthyt a fehér lovon”, „a Tanácsköztársaságot leverték” (188. o.), ez az emlék viszont csak 1919. november 16-ról származhat, Horthy Budapestre való bevonulásáról a „nemzeti hadsereg” élén. Nem szörszálhasogatás ez, s nem is teljesen jelentéktelen kérdést feszeget. Ha az Apfelbaum házaspár, úgy is mint családalapító, 1919-ben vagy esetleg 1920-ban vándorol ki az országból, akkor – bár a regény mindezt sajnálatosan nem érinti – egy olyan történetzsalat nem gombolyít fel az elbeszélő, amelyről már fiatal zsidó lányként is sok mindent tudnia kellene. 1919 őszétől és 1920-tól számítható annak az időszaknak a kezdete, melyben a magyarországi hatalom felmondja az emancipációs szerződéseket, törvényeket. Mivel Apfelbaum Henrik és felesége – mint utóbbi leveleiből, melyek maguk alkotják a *Zehuze* című regényt, kiderül – kommunisták, a férj pedig értelmiségi, író, műfordító, szerkesztő, alighanem a Tanácsköztársaságban valamilyen módon érintett (is lehet). Alakjában egyébként az a széles látókörű, nagy műveltségű, filozofikus kultúráltságú magyar zsidó polgár körvonalazódik, aki akár éppen a Vasárnapi Kör, Jászi Oszkárék, Balázs Béláék „szalonjának” is tagja lehetne, noha talán fiatalabb náluk. Azt tehát, hogy miért emigrálnak Magyarországról, nagyjából sejtethetjük, arról viszont semmit vagy alig valamit tudhatunk meg, hogyan éltek addig (legfeljebb néhány békés, „monarchiás” emlékkép villan föl a szövegben erről). Azért tartom fontosnak mindezt megjegyezni, mert nem teljesen mindegy, honnan és hogyan indul lényegében a családtörténet, amely – ennyit megelőlegezhetünk – a boldogtalanságról, a szétszóratásról, az állandó vándorlásról és valóságos otthonra nem lelésről tudósít valójában. Ha ugyanis a vándorlás kezdetének oka egy úgy-ahogy felépített, de otthonosnak tűnő magyar zsidó polgári lét összeomlása vagy összeomlásának kezdete, akkor az otthontalanság történeti meghatározottságú, s ha így van, akkor a regény, bármennyire próbáljuk magyarázatait adni a hiánynak, adós egy történeti és epikus szállal, réteggel. Szerintem ez a hiány valós, ám az elbeszélő személynének megválasztása indokolhatja a regény világán belül. Ha viszont eltekintünk ettől a viszonyítási ponttól (tehát egy „boldog” előtörténettől), s az elbeszélő alakja és működése erre kényszeríti az olvasót, akkor jóval általánosabb emberi családtörténetet kapunk, melyben a család életébe a történelem nem vagy kevésbé szól bele, vagy még inkább alig alakítja azt. A legfeltűnőbb e tekintetben, hogy nemcsak az első világháború és következményei, de a második világháború és a holokauszt is kimarad a történetből, ami szintén magyarázható, hiszen a regény (a nagymama levéláradata) 1947-ben indul. Ám szinte lehetetlenség, hogy a levelekben, akár csak utólagos reflexiókként, ez ne említődjék hangsúlyosan. A magyar történelem felől nézve meg az az érdekes, hogy '56 alig van ábrázolva, igaz, s ez még meglepőbb, hogy Izrael hatnapos „dicsőséges háborúja” is viszonylag kevés szót kap a nagymama leveleiben ahhoz képest, hogy a helyszínen él, közelről „érintett” benne. Említést nyer viszont nagyon sok partikuláris dolog a család életéből – mert hiszen a levél mint forma a legnagyobb problémája a regénynek elbeszéléstechnikailag.

De maradjunk még mindig csak a családtörténet és a cselekményszerkezet mellett, melyet a regény levélformája indokol. Apfelbaum Henriknek és (névtelen) feleségének Palesztinában három gyermeke születik, a regény szövegéből kikövetkeztethetően 1922-ben az a lány, akinek szintén nincs neve a műben, édesanyja (a levélíró, aki a gyerekek nemzedéke szempontjából nagymama) csak „jácirátinak” szólítja. Ők ketten, a két névtelen a *Zehuze*, a családtörténet tulajdonképpeni főszereplői, ha az elbeszélés folyamát lazán értelmezzük, mert szigorúbb és közvetlenebb értelmezésben csak a levélíró anya-

nagymama tűnik fel főhősként. Ők pedig azért leveleznek (bár ez a regényben egyirányú, csak az anya leveleit olvashatjuk), mert „jákiráti” 1947-ben, Izrael alapításának évében, talán valamelyes kommunista „furor” jegyében is úgy dönt, hogy huszonöt évesen, magyar nyelvtudás nélkül (vagy legalábbis alig-tudással), férjével visszatér a szülői gyökerekhez: kivándorol, áttelepül Magyarországra. A regény valójában e befejezett tény után kezdődik – az anya ír lányának folyamatosan, megállíthatatlanul leveleket, e levelekből kell (kellene) rekonstruálni a valóságos családtörténetet, azon belül pedig a családból kiszakadó magyarországi, mint majd szembesülhet vele az olvasó, „magyarosított” nevű Rozsda család történetét. Forgách András először ezen a ponton „nem teljesíti”, amit formálisan és „előzetesen” bemutatott: először is nyilvánvaló, hogy tradicionális családregeényt ma már nem lehet írni, amit másodjára azzal is nyomatékosít, hogy a regény elbeszélőjének nem egyszerűen „én-elbeszélőt” választ, hanem a narrátort belehelyezi a családregeény mellett egy másik nagy epikai tradícióba, a levélregényébe, ráadásul az általános formán belül egy olyan levél formakonstrukcióba, amelyben csak az elküldött leveleket ismerheti meg a befogadó, a rájuk adott válaszok nem jelennek meg eredeti szövegezésben, csak az anya rekapitulációjából tudhatjuk meg: mi történik lányával és családjával Magyarországon (az ötvenes, a hatvanas és hetvenes években). A narrációs lehetőségeknek ez mindenképpen nagyfokú redukciója, innét eredeztethető epikai értelemben, hogy a korábban említett nagy történelmi események, kataklizmák miért nem valóságos súlyuk, befolyásuk szerint ábrázolódnak (vagy nem is kapnak teret a regény világában). A redukciós folyamat, mert lényegében erről van szó, a nagy elbeszélések lehetősége, illetve lehetetlensége felől indulva egyre szűkebb narratív irányokba mozdul el az én-elbeszéléseken belül, ami igen tágas spektrumot foghat ugyan át, de mégiscsak korlátozott narrátort takar, a levélforma, s különösen egyirányúsított változata, még szűkebb elbeszélői fókuszáltságot eredményez. A családregeényt mint tradicionális forma felől ettől fogva már valóban el lehet felejteni, s legfeljebb posztmodern változatát szemlélhetjük a *Zehuzében*. Ezzel együtt pedig a levélformát is csak nagyon óvatosan kezelhetjük; egyrészt azért, mert a regény szövege formálisan egyáltalán nem „levélszerű”, amennyiben sem megszólítás, sem keltezés, sem aláírás nem foglalja keretbe a szinte végtelenített írást. (A szöveget tagoló évszámok 1947-től 1976-ig az elbeszélés időtartamában pusztán sajátos „fejzetcímként” szolgálnak az olvasást megkönnyítendő, mert egyébként általában kikövetkeztethető a történelmi idő az említett eseményekből.) Mivel az anya leveleire kapott válaszokat csak az ő szövegeiből ismerhetjük meg, nyilvánvaló, hogy lányának „hangja” e szövegben nem jelenhet meg (még ha pár sajátosan „beépített” apró részletben mégis), mindez együtt a szöveg megképzését a családregeénytől, a levélregénytől (még posztmodern átírásaiktól is) erőteljesen elcsúsztatja a monologikus forma felé, a tudatregény irányába. Ezt a megállapítást alátámasztja a végig azonos fekvésű narrációs hangvétel, a belső monológra hasonlító beszédmód, melynek egyik jellegzetes formai megjelenése az ismétlődés, s ha bizonyos korlátok között ugyan, de a belső beszédre jellemző asszociativitás, melyben az anya beszédében általában szinte szimultán jelennek meg a fenséges és alantas, a nagy emberi és a kis hétköznapi dolgok. Ez utóbbi egyébként a regényben gyakran működik ellenállhatatlan humorforrásként (a szelíd ironia, a verbális humor, ami sokszor az anya rossz magyar nyelvtudásából is származik, nagy erőssége a műnek, gyakran segíti továbblendülni a szöveget és az olvasói figyelmet). Úgy foglalható ez össze, hogy a regényben felrajzolt világ egyetlen elbeszélői szűrőn át, egyetlen nézőpontból jelenik meg, ami aztán sok minden más narratív elemet is meghatároz, de meghatározza azt is, milyen is legyen az a regény, amelynek az a címe: *Zehuze*. Azaz regényformailag az elbeszélésmódot illetően nem is olyan nagyon elbújtatva a szöveg újra és újra visszatérően reflektál erre, ha nem közvetlenül, akkor metaforikusan.

Közvetlen és eléggé kézenfekvő utalásnak számítható a regény elején és végén hang-

súlyosan említett *Ulysses*, Joyce regénye; a 66. oldalon ráadásul így módon: „de hogy a Das Kapitalt unalmába kiolvasta, vagy az *Ulysses*t, hiszi a piszi, azt még senki emberfia el nem olvasta, azt nem azért írták, belső monológ, lófütyi, meg Molly Bloom”, a 622. oldalon pedig az unoka, Gabó Joyce-mániájáról ír, az író itt is gúnyosan emlegetve. Az anyanagymama által kifigurázott mű azonban még e negatív lenyomatában is bizonyosan epikai modellje, valamiféle előképe a *Zehuze*nek, de legalábbis inspiratív mintája. A Joyce- és a Molly Bloom-párhuzam, bár jogos, de túlzottan egyszerű is. Az elbeszélétekben azonban ennél sokkal bonyolultabb, szerteágazóbb és finoman kidolgozott motívumok találhatók ugyanerre a témára. Ebből a szempontból a legfontosabb a lényegében az egész művet behálózó nagy motívum, a nagyapa, Apfelbaum Henrik és az ő megírandó regénye az ő nagymamájáról, akiről azt állítja vagy az a tévhite, hogy cigány volt. A nagypapa meg nem írt regénye valójában a *Zehuze* nagy metaforája, nagyképpően azt mondhatnám, metaregénye, s ebben a nagyapa elképzelései az ő megírandó regényéről lényegében Forgách András regényében reinkarnálódnak, jutnak el a tényleges megvalósuláshoz. S hogy ezek az elképzelések mik voltak, arról a mű pontosan számol be (természetesen a nagymama narrációjában). Íme: a Droste Cacao dobozából indul a metafora, „be szép a piros doboz, avval a nagy fehér főköttős apácánóvel, aki tálcán egy piros dobozt hoz, rajta apáca, a tálcán egy csésze forró csokoládé, rajta egy még kisebb apáca, aki dobozt tart, és abba egy másik, mondtam Apusnak, aki ezt kitalálta, az ismeri a gyermeki és női lélek titkát (...) Apus kezébe vette a dobozt, nézte, nézte, és aztán mondta, hogy ő *épp ilyen könyvet akar írni*, mondtam, hogy *könyvbe az nem nagyon jó, mert az lehetetlenség*”, s a beszéd még tovább szövődik az írás és a magyarázata értelméről illetve értelmetlenségéről. A kakaósdoboz metaforáját azonban megelőzi egy jóval konkrétabb, földhözragadtabb utalás, mely már az unoka (Gabó) és a nagyapa írását kapcsolja össze: „ez a fogalmazási házi feladat, amit Gabi 12 oldalon át nem tudott abbahagyni, köszönjük, hogy elküldted, különösen Apus: különös írás (...) ez a végtelenített írás, mintha Apust látnám, ez az önnomaga farkába harapó *kigyó*, és a sok-sok wiederholung, sajnos Apus se tud zöldágra vergődni a regényével, mindig körbe forog, azt mondtam neki, konzultáljon az unokájával”. Egyik idézetnek sem csak az pusztán a jelentősége, hogy a regényen belül mintegy modellezi az éppen születő, íródó, vagy a befogadó oldaláról nézve, olvasódó regényt, hanem az is fontos bennük, hogy lényegében az elbeszélésmódját részletekbe menően is „elemzi”. A legfontosabb azonban mégiscsak az, hogy a nagyapa regényét, mely mint említettem, a nagymamájáról szólt volna, s amely (a *Zehuze*ből úgy tűnik föl) valószínűleg soha nem készült el, az unoka fogja megírni – az idézetek sejtetése szerint. Az már csak referencialitás és fikció egymásba sűrítése, a kettő poétikai összejátszatása, hogy bár nem a regény világából, hanem kívülről tudható, hogy a *Zehuze* egész története Forgách András családjáról, végső soron önmagáról (is) beszél, s így azt mondhatjuk: az unoka nem csak meg *fogja* írni, hanem lám, meg is *írta* azt a művet, s ez által valamit – elképzelést, vágyat, egy homályosan kirajzolódó sorsot – beteljesít, és egyúttal talán le is zár, de ez már túl van a racionális interpretáció határain, noha talán nem tévedek, ha megkockázatom, a *Zehuze*ben körvonalazódó világképtől a generációkon átívelő sorsok ilyen összekapcsolási lehetősége nem idegen. A regénynek ezt a részben irodalmias, de részben nagyon is életszerű történetrétegét ugyan első pillantásra elnyomja az anya-nagymama hihetetlen szóáradata, alakjának az elbeszélés kizárólagos centrumába való helyezése, s persze vérbő megjelenítése, mégis igen fontosnak tartom, hogy végig mintegy ellensúlyt képez az alaptörténettel szemben. Valahogy úgy, hogy bár „Apust” és feleségét láthatóan végtelen szeretet fűzi össze, ám a világról nagyon erősen másként gondolkodnak; két magatartásmintát – durván és leegyszerűsítve az értelmiségi és a (kis)polgár – attitűdjét jelenítik meg.

Az idézett „végtelenített írást” a regény szövege – a nagymama végeláthatatlan „leve-

le” – azzal is leképezi szerkezetileg, hogy lényegében *in medias res* kezdődik, bár ez sem teljesen pontos, és valójában nem ér véget, csak megszakad, ami nyilvánvalóan a levélíró-elbeszélő halálát jelenti egyben. E kettő között pedig majdnem strukturálatlanul árad a beszéd vagy az írás, magam inkább hajlanék a beszédre, mert bár a szöveg a rossz helyesírással (hiszen az anya-nagymama nem tud rendesen magyarul, a lánya meg soha nem tanul meg tökéletesen) hangsúlyozza az írottágot, mégis inkább közelebb áll a beszélt nyelvhez. Azt már láttuk, hogy a közbeiktatott évszámok csak formálisan tagolják a szöveget; ami igazán belső, poétikai és vilásképi szinten is strukturáló tényező a regény szövegében, az a „wiederholung”, az állandó ismétlődés, ami lehet nagy motivikus ismétlődés, mint a nagypapa regénye, vagy olyan, mint a „fehér ló” kisebb motívuma, s persze a „zehuze” nem túl sűrű, de mindig nyomatékos felbukkanása. A „fehér ló” konkrétan Ferenc József lovát, valamint Horthy fehér lovát jelöli, jelentősége abban áll, ahogy az elbeszélő a motívumot ugyan humorosan, mégis komolyan tárja fel: „Apus halkan a fülembe sügött, *ez ugyanaz a ló*, mondta, *megismerem*”. Kettős jelentése is lehetséges ennek: egyrészt értelmezhető „politikailag”, a hatalom „fehér lova”, mely a zsidóság szempontjából mindig ugyanaz, bárki üljön is rajta. Ezt az interpretációt az engedi meg, hogy mindkét eseménynél hangsúlyozódik „Apus”, illetve az elbeszélő zsidósága („*hát ez a kis zsidógyerek kié?*”, másodjára pedig: „*de csak halkan tréfálóztunk, nehogy valaki megint mondja, itt ez a zsidó*”). De ez a „mindig ugyanaz” általánosan is uralkodik a regény egész terében, világában. A „zehuze” szót – ami nagyjából azt jelenti „ez van”, „ezt kell szeretni”, vagy ami a mű szemszögéből talán megközelítően a legpontosabb, „ilyen az élet” – azért lehetett teljes joggal a regény címébe emelni, mert tökéletesen fejezi ki mind az elbeszélő nagymama világvilágát, mind magának a szövegnek az ismétlődéseken alapuló szerkezetét. E világvilágban kitüntetett fontossággal bír a család, az élet fenntartásának legalábbis a vágya és erős kötelezettsége, már csak azért is, mert az Apfelbaum család éppen szétesőben, széthullóban van, amikor a regény terébe belépünk. A nagymama nagyra nevelt, hol tragikus, jobbára azonban inkább komikus, ám szeretetteljes alakjában egy nem mindennapi, de mégiscsak kisember figurája körvonalazódik. Aki értelmiségi férje mellett, kommunistaként persze sok minden iránt érdeklődik a művészetektől a világpolitikáig, de azért alapjában véve csak lányának, „jákirátinak”, és később az unokáinak a boldogságával-boldogtalanságával foglalkozik folyamatosan, ami persze nem akadályozza meg abban, hogy mindenről véleményt formáljon. Ez a két dolog együttesen magyarázza az elbeszélés fókuszának visszatérően ismétlődő szűkítését, illetve tágítását. A szemszög alapvetően szűk, hiszen az a nagymamáé, tehát elbeszélésében tanú-narrátorként csak azt elevenítheti meg, amiről ő maga tud, látta, hallotta és a többi. Az elbeszélői szemszög azonban ennél szélesebbre is tágul, s ekkor kerülnek be az elbeszélés menetébe azok a történelmi, világpolitikai, de gyakran „jákiráti” és családja életének is azon elemei, melyeket a nagymama nem ismerhet vagy csak nagyon korlátozottan ismerhet. A történelmi események elbeszéltségével alapjában nincs baj, legfeljebb annyi, hogy kissé képeslapszerű, néha iskolás – de ez kétféleképpen is indokolható. Az egyik: a nagymama világvilága lényegében ilyen (látja-olvassa, de elsuhanak mellette a képek); a másik: ha az ismétlődésekből arra következtethetünk, hogy minden mindig ugyanaz, akkor a lényegyet illetően semmi nem változik, csak a történelem díszletei, külsőségei, az idő telik, de nem múlik. A szűkítés és a tágítás folyamatos pulzálása, úgy fejezhetném ki, szimultán működtetése a magánéletet és a „történelmi létet” ugyan nem hozza közelebb, de kétségkívül szórakoztató, humoros nyelvi közeget teremt. Egy komoly elbeszéléstechnikai probléma azonban még ilyen értelmezés mellett is megmarad: a választott és beígért levélforma (amit persze nem egészen „vállal” a szerző, mint ezt láttuk korábban) az elbeszélésen nagy teher marad alkalmanként. Mivel az elbeszélés, a „levelezés” nem dialógusformában szerveződött meg, a nagymama monológjának igen sok olyan elemet kell tartalmaznia, ami egyszerű-

en a gyakorlatban nem lehetséges. Egyetlen példa: a Honvéd és a Partizán 1955-ös Népstadion-beli focimeccséről szóló tudósítás a Szabad Népből „beidézve” (172. o.) a nagymama (!) levelében – komikus hatást kelt, s nem azért, mert a szövegnek ez „szándékában” állt volna. A regényben ilyen típusú „nehézség” többször is előfordul, világossá téve, hogy a forma egyszerűen nem bír el ennyi terhet. Az is kétségtelen azonban – s itt akármennyire nem akarom is, bizonyos szerzői szándékokról is szót kell ejtenem –, hogy a másik oldalról tekintve: ha Forgách András következetesen érvényesíti a nagymama nézőpontját, és csak azt láthatjuk, amit ő látott, akkor a regény teljes mértékben enigmatikussá, s talán olvashatatlanná is vált volna, ami feltehetően visszatartó erővel bírt. Bár a *Zehuze* még jelenlegi formájában is eléggé radikális regénykísérlet. Persze az egészet meg is fordíthatjuk: olyan változat is elképzelhető, amelyben a szerkezet és az elbeszélői nézőpont korántsem ennyire radikális, közelít egy valóságosabb levélregényhez, s azon keresztül egy családregényhez, s akkor talán pontosabban rajzolódik ki az anya alakja is, meg a majd' egy évszázadot átívelő történelmi magyar zsidó sors is. A regény *létező* változata, nekem úgy tűnik, félúton áll.

Az említett problémától ha eltekintünk, egy rettenetesen gazdag, epikai anyagbőséggel bíró művel szembesülünk, talán néha még a túlzúsúfoltság érzetét is előhívhatja befogadójából. Ezzel a gazdagsággal pedig – a dramaturgiában jártas drámaíró, Forgách András, nem meglepő módon – tökéletes érzékkel vette körül a nagymama zseniálisan megalkotott, monodráma illő figuráját. Kedély- és érzelemhullámzásai, egyszerű, élettapasztalatból leszűrűt bölcsességei, komikus, „pártos” filozofálgatásai, tudása és tájékozatlansága az élet és a művészetek, a politika és egyebek világában, életszeretete s legfőképpen originális beszédmódja, a magyar nyelv szépségeit felvillantó, más helyütt kerékbe törő stílusa – mindez együtt felejthetetlen „jiddische mámeként” állítja elénk. A legszebb az alakjában azonban talán az, ahogy a szóáradatból kiviláglik néha egy-egy bölcs, tulajdonképpen értékítéleteiben semleges, se nem vádló, se nem pártoló, csak az élet szempontját figyelembe vevő észrevétele az emigránslétről, a vándorlásról, az otthonkeresésről és az otthonra nem lelésről. „Az élet olyan rövid, és ha egy része vándorlással telik, még rövidebb” (222. o.), írja „jákirátinak”, s itt a „vándorlás” egyszerre szó szerinti és képletes értelemben is szerepel, szerintem. Nemcsak a zsidó hazakereső bolyongásról, hanem a nyughatatlanságról, a megnyugvásra nem találásról; igaz, mindkettő a teljes életet befolyásolja. A nagymama szavaiból – bár azt is leírja, hogy Izraelben, azaz „nálunk sosincs ősz, és nekem az ősz a haza” (350. o.) – és így valamilyen formában a regényből is a megbékélés sugárzik, ha másért nem, azért legalább, mert – ahogy írtam korábban – a nagypapa vágya a regényére végül beteljesült.

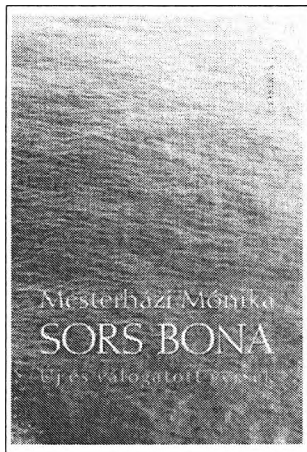
MAGÁNY VELENCÉBEN

Mesterházi Mónika: Sors bona. Új és válogatott versek

Mesterházi Mónika neve érdekes sorsú költészet fölött olvasható. Vagy inkább típust, jelleget kellene mondanom? Talán igen. Vannak olyan költők, akiknek a jelentősége kétségtelen, de időnként „leülnek”, nem írnak semmi olyasmit, amit csak ők írhattak volna meg; aztán a feszültség, a sodrás, az örvény, az erő összesűrűsödik, gomolyog, és *egyetlen* nagy versben kicsap, ez a vers visszahat az egész életműre, és a szkeptikusabbakat vagy a könnyen csalódókat is meggyőzi. *Hogy elérjek a napsütötte sávig* – amikor megjelent a *Holmi* 1992. márciusi számában, Petri réges-rég túl volt már az elismerés mindenféle fokozatain, és csak szélsőséges rosszindulattal vagy totális dilettantizmussal lehetett feltenni a kérdést, *vajon jó költő-e tényleg*. Ez a vers azonban *ismét* megteremtette a nagy költészet légkörét, az egész hatalmas volt és könyörtelen, és az idő nem fosztotta meg erejétől: a *Korunk* 2001-es ankétján, amely arra kért száznál is több irodalmárt, nevezze meg a huszadik század tíz legjobb magyar versét, Petri műve előkelő helyezést kapott, s be is került *A teremtmények arca* című, a körkérdés eredményeit összefoglaló kötetbe.

Vannak aztán olyan költők, akik jó verseket írnak, figyel rájuk az ember, feltétlenül elolvassa a műveiket, ha folyóiratokban találkozunk velük, *egyértelműen* mégis a köteteikkel győzik meg az olvasót. Ezekben a könyvekben úgy lehet sétálgatni, mint egy idegen városban, ahol olykor megdöbbenünk vagy elszomorodunk, esetleg éppenséggel megijedünk, a sétát mégsem akarjuk abbahagyni, mert a városnak van valami állandó vonzása, és ezért nem lehet elszakadni tőle.

Mesterházi Mónika világában nem nagyon lehet megijedni – a gesztusok nem harsányak, nem provokatívak, nem hirtelenek. *Megdöbenni* annál inkább lehet, s ha az előbb azt írtam, „elszorodunk”, most ki kell javítanom magamat: ebben a világban szomorúan vagy legalábbis csöndesen illik járni.

Valahogy úgy képzelem ezt a várost, mint a velencés, melankolikus Zrínyi és a depressziós Virginia Woolf kedvenc helyét. Érdekes, egyenesen felkavaró társítás, de ugyan mire való a költészet, ha nem arra, hogy felkavarjon, megbolygasson, ne hagyjon könnyen elaludni?! Olyan város ez, ahol sok a víz (*Velence...*), ahol kormoránok hussannak és vijjognak, ahol minden *annyira* végtelen, a határok mégis olyan közel vannak és oly kétségbeejtően leküzdhetetlenek. Új versei fölé a költő *A folyó beszéde* címet írta, de amúgy is sok a „vizes” cím, s ez nyilván azt a küzdelmet, vagy inkább, mert egy csendes világról beszélünk, azt a kínlódo töprengést jelzi, amelyet a beszélő az idővel vív,

Osiris Kiadó
Budapest, 2007
224 oldal, 2680 Ft

amellyel az időt próbálja megközelíteni. Mint a *Vízpartban*, a kötet egyik legszebb versében, ahol „ugyanaz a partsáv”, ugyanúgy, de „azelőtt” talán más nézte, és ettől más lett, még ha ugyanaz is. Vagy tán a víz is más volt?

Nem tudni, és ebből a *nemtudniságból* származik ennek a költészetnek a szépsége. Nincsenek megfogalmazható vagy elősejlt tanulságok, mint Babits és Rakovszky Zsuzsa költészetében, nincsenek dallamosan gyönyörű képek, mint Tóth Krisztinánál, csak valami furcsa köd, amelyet az ember nem ért és nem is érthet – szép csupán, akár a szintén nagyon „vizes” borító.

Köd, víz, tükör, idő – a *hiány*, a *bizonytalanság* trópusai. Nem véletlen, hogy Mesterházi többek között Alice Munro avatott fordítója: „Én már annyi trágadombot megismertem életemben, hogy azt hinnéd, mostanra a patkányok lerágták az orromat. – Az ujjával végigtapogatta az orrát. A körme ugyanolyan színű volt, mint a szemhéja. – Még megvan – mondta kételkedve.” A részlet a kanadai író *Vétkek* című novellájából való, mely a *Holmi* 2007. márciusi számában jelent meg. Munro szövegei éppen azért jók, mert elliptikusak, a kihagyás az egyik legfontosabb szervezőelvük. És mert az ellipszis nem pusztán „művészi eszköz”: az orr, amely megfogható ugyan, de ebben éppen az nem biztos, „akínél” van, a szereplők életét jellemzi, az ő meglévő nincseikre vonatkozik, amelyek ezért teljességgel minősíthetetlenek, abban az értelemben, hogy képtelenség őket megítélni, jónak vagy rossznak tartani. Mint Munrónál, a felkavaró sejtelmesség és a sejtelmesség igazsága Mesterházinál is abból származik, hogy megközelít egy folyton ködben úszó, bizonytalan körvonalakkal rendelkező világot, amelynek létezését folyamatosan kételkedve fogadjuk, de ha jobban belegondolunk, s már nem egy kamasz fejével, akkor szomorúan meg kell állapítanunk, hogy *ilyen* az élet és a világ. Ugyan milyen?

„Az arcomtól nem vártam / semmi jót. Fáradt tanárarc, / ráadásul benne kell még / hazamenni. De amikor / tükörbe néztem, és nem volt / se a mosdó fölött / tükör, se benne arc, / azért az meglepett, mint hirtelen / halálhír. A szemem fókuszát / félútra vontam, a semmire.” (58.) Ez az *Arc* című vers, és bár kétségtelenül sokat beszél az arcról, azon a homályos és mégis konkrét célzáson kívül, hogy „fáradt tanárarc”, tulajdonképpen mégsem látunk semmit. Egy sor *nincsen* (elvárás, tükör, arc, semmi), amely azonban éppen azért fontos, éppen azért kerül szóba, mert nincs, mert hiányzik. Nincs és mégis van – olyan, akár az annyit emlegetett víz: „Vakond a földben, fent a levegőben / fúrja magát a repülő, rohangál / a tűzben, vajat, a parázs, / én – úgy látszik, ezért jó így nekem – / a vízben tudok előre haladni. / A közeg, ahol jól érzem magam.” (*A nyár*, 62.) Amikor megjelenik valami, akkor leírható, de a leírás is hordozza tárgya és önnön, Munróval rokon bizonytalanságát, prizmásságát, lebegését, mint ahogy a száraz, tárgyilagossá, sok *elhajlással* (!) működő mondatritmusból is látszik.

A *hiány*, a *bizonytalanság* trópusai végigkövethetők ezen a költészetben. Hiszen a *Sors bona* „új és válogatott versek”-et tartalmaz, s ha elolvassuk őket (előbb az újak, aztán az első kötet, a második stb.), akkor olykor érezhető a gyengülés, a bizonytalanság fokozódása, de e motívumok eltűnése semmiképpen. A *tavas*, a *Hol nem volt* című 1995-ös kötetben megjelent vers lelki forrása és hangulata ugyanaz, mint az eddig idézetekké, s a program vagy jobb szóval az érzékenység iránya is: „A fénytörést nézem, el nem szalasztom.” Milyen abszurd, milyen kétségbeesett, milyen irreális és mégis valóságos kívánság ez! Mindannyian láttunk fénytörést, de nehezen tudnánk megfogalmazni, mi is az, vagy csak a fizika fogalmaival, amelyekkel itt semmit nem érünk. A költészet, tehát az ember szempontjából a fénytörés üres, mondhatni csodátlan csoda. Valami olyan meghatározhatatlan fontosság, mint egy tejespohár, amit életünk egy nehéz pillanatában a karfára kell tenni, holott törékenyebbek vagyunk, mint ő (*Tejespohár*, 171., a *Nem hittem volna* című, 1999-es válogatásból): „Olyan sok dolgot lehet alig egy / pontján alátámasztani.”

Aki ebben a világban sétál, annak egyébként is úgy tűnik, az érzelmek azért olyan

meghatározhatatlanok és ellebbenők, mert olyanok, mint a tárgyak, mint a fogalmak, mint minden, amit látunk: „Leoltsuk a villanyt? kérdezte, / mikor az este odaért. Nem értettem, / minek kéne leoltani, de értettem, / hogy ez valaki mással közös / hívómondat, és értettem, mire. / Értettem, mért volt az a más, / értettem, mért nem érdekel, / értem most is, nagyon egyszerű. / És mégis szabadság volt újra együtt, / mikor mindenki úgy tudta, vége, / végül is ismerte egymást az a / két test, és szabadság volt, / mikor megtalálta végre, akivel / azóta is él, és többé nem keresett.” (43.) *Nem őt*, mondja a cím, és megint nem mondja, ki az az ő, és miért nem őt. Az első, triviálisabb kérdésre a vers közepe táján kapunk választ (*újra együtt*), a másodikra azonban soha nem érkezik. Valaki, akit a beszélő szeretett, aki elhagyta őt, akivel most is jó volt, de jó, hogy már nem lehet jó – hányan megéltük ezt, ugyan, miért ne értenénk? De talán nem is arról van szó, hogy nem értjük, hanem arról, hogy nem segítenek a megértésben, nem könnyítik meg a dolgunkat. Ítéleteket alkothatunk, hiszen az olvasót senki nem foszthatja meg a szabadságától, de kizárólag a magunk felelősségére. A kötetben nincsenek nagy szavak sem a boldogságról, sem a szakításról. Szabadság az „újra együtt” is, meg a „megtalálta végre” is, és hogy mennyire más szabadság ez a kettő, arról saját tapasztalatainkat kell beszéltetnünk egy ismeretlen tapasztalata révén.

Egy ismeretlen után sétálunk a *Sors bona* városában, de nem úgy, hogy követjük őt, figyeljük a mozdulatait, hallgatjuk a magyarázatát, hanem inkább úgy, hogy lábunkkal az ő lába nyomába lépünk, próbáljuk kitalálni, mi történt vele, miért járt éppen erre, kivel jött ide. Egy érzékeny ismeretlen körvonalait látjuk homályosan, akiről a nyomait olvasva találjuk ki, hogy érzékeny, akinek mintha inkább a boldogtalansághoz, a magányhoz, a merüléshez volna köze, mint a boldogsághoz, a mással levéshez, a napba íveléshez. És mindezt úgy mondjuk, egyre mélyebben magunknak, hogy nem tudjuk elkerülni a fájdalmas kérdést: és ha *nekem* is a magány az igazi világom? És ha *minden* szerelemről csak annyit lehet elmondani, hogy két jó között volt egy „valami”? A kérdéseknek a kérdezőre visszaháramlása, az, hogy óhatatlanul beleköltözünk a versek bizonytalanságába – talán ez Mesterházi Mónika költészetének legköltőibb, legemberibb, legszerethetőbb tulajdonsága. Az a bizonytalan biztonság, magabiztos bizonytalanság, amely a *Tegyük föl?* című verset is élte (212., *Nem hittem volna*): „Az életemet nem teszem föl / semmire. Először is, lehet, hogy / nem elég súlyos, akkor mi van? / De lehet, hogy mégis súlya van, / fölteszem, és az egész mindenség / fölborul, áldozatostul. Azt hiszem, / az életem súlyát nem fogom / sem emelgetni, sem emlegetni többet.”

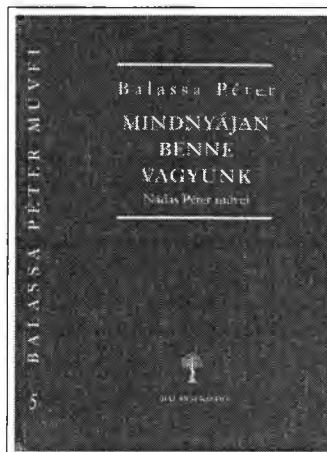
AZ ÉRTELMEZÉS LEZÁRHATATLANSÁGA

Balassa Péter: Mindnyájan benne vagyunk. Nádas Péter művei

Ritkán fordul elő, hogy egy kortárs magyar íróról szóló monográfia két kiadást is megél. De az is ritkaságszámba megy, hogy irodalomtudományi műnek olyan alapos recepcióban van része, mint Balassa Péter egy évtizeddel ezelőtt megjelent *Nádas Péter* című könyvének. A Nádas-monográfia első kiadását értelmező mintegy tíz írás (köztük rövid recenzió, kritika, tanulmány) is azt mutatja, hogy a terjedelmében és szándékában nagyszabású mű megjelenése jelentős eseménye volt a magyar irodalomtudománynak. A kilencvenes évek végén a könyv közvetlen kritikai fogadtatását olyan alapvető kérdések határozták meg, hogy miképpen lehet és érdemes összefoglalóan beszélni egy kortárs írói életműről; mit jelent az adott életmű értelmezői közösségéhez tartozni, illetve hogyan lehet ennek az értelmezői közösségnek heterogén műolvasatait egységként felmutatni. Balassa Péter kritikusként és esszéíróként több mint húsz éven keresztül kísérte figyelemmel Nádas Péter életművének alakulását. A *Mindnyájan benne vagyunk* című, a Balassa-életműsorozat ötödik darabjaként a Balassi Kiadónál megjelent kötet ennek a jelentős értelmezői munkának szinte az egészét magában foglalja. A monográfiát ugyanis mintegy keretbe foglalja a két legkorábbi (1978-ból és 1980-ból származó), az addigi életmű (elsősorban az *Egy családregény vége*) értelmezését és korszakolását megkísérlő esszé, és egy kései (2001-ből való), a monográfia *Emlékiratok könyve*-olvasatát részben felülvizsgáló tanulmány. A szövegeknek ez az egyben-láttatása nemcsak a hatvan éve született Balassa Péternek állít emléket (aki tíz éve, ötvenévesen jelentette meg utolsó szintéziskísérletét az akkor ötvenöt éves Nádas Péter munkásságáról), hanem megmutat egy olyan értelmezői-kritikusi magatartást is, mely befejezettségében is megújulásra képes, kiforrottságában sem merev. Nemcsak az újraolvasás és az újraértelmezés lezárhatatlan folyamatában látja az irodalomértés működését, hanem – elsősorban a monográfia recepciótörténeti részében és a kései Balassa-írás esetében – a más értelmezésekkel folytatott dialógusban. Így a kötet olvasója a hetvenes évek végétől az új évezred első évéig figyelemmel kísérheti azoknak a műértelmezői elveknek és módszereknek a finom változásait, melyek Balassa Nádas-olvasatát meghatározzák.

Megfordítva az előbb mondottakat: azért is tartom szerencsésnek, hogy az új kiadásban helyet kapott Balassa két korai Nádas-tanulmánya, mert így jobban láthatóvá válik, hogy már ezekben az írásokban is megvoltak azok a kérdések, amelyek a későbbi monográfia értelme-

*Balassa Péter művei sorozat 5.
Balassi Kiadó
Budapest, 2007
548 oldal, 3800 Ft*

zói pozíciójának is alappilléreivé váltak. Érdemes felfigyelni arra is, hogy Balassa kritikus-i vizsgálódásainak kezdetétől fogva – tehát még az *Emlékiratok könyvének* megjelenése előtt – az addigi Nadas-életművet olyan belső határokkal tagolható, sőt korszakolható egységben látta, amely a mégoly jelentősnek mutatkozó, de korántsem lezárt alkotói pályakép vizsgálatánál legalábbis meglepő. Az 1980-ból származó *Hangfekvések* című írásban megmutatózó korszakolási igény korai dokumentuma annak, hogy a Nadas-életmű Balassa szemében kezdettől fogva magában hordozta a klasszikussá válás lehetőségét: „Klasszikusnak pedig azért mondható ez a pályáiv, mert, legalábbis számomra, két, higgadtan és világosan egymásra következő korszakot mutat.” (27.) A klasszikus fogalma a monográfiában kiterjesztődik, a nádasi alkat ismérvévé válik. Nem független ettől, hogy Balassa a klasszikus modernség keretein belül helyezi el Nadas életművét, és – talán nem is olyan leplezetten – saját értelmezői magatartását. Többen megjegyezték már, joggal: író és kritikus a ritkán talál annyira egymásra, mint Nadas Péter és Balassa Péter.¹

De térjünk vissza a korszakolás kérdéséhez. A monográfus a megjelenésük rendjében tárgyalja a műveket, amit a következőképpen indokol: „Ez a külső logika nem kényelmességből adódott, hanem abból, hogy ez felel meg az életmű természetes alakulásának, mely lehetővé teszi a művek közötti kapcsolatok belső kialakulásának, végül is egyáltalán nem lineáris logikájának a feltárását.” (38.) A lineáris tárgyalásmód tehát nem jelenti azt, hogy Balassa a linearitás logikája szerint képzelne el az életmű belső rendjét. Az egyes Nadas-művek közötti szoros összefüggések, az egymást értelmező szövegek kapcsolatainak feltárása miatt az értelmezésekre a visszatérések, a körkörösség jellemző. Az *Emlékiratok könyve* megjelenésének köszönhető az a fontos elmozdulás a *Hangfekvések* felfogásához képest, hogy Balassa a monográfiában a Nadas-életmű szokatlanul erős, szerves hagyományba ágyazottsága miatt a tradíciók elvét jobban érvényesíti a tagolásban. Eszerint az *Egy családregény vége* lezárja és összefoglalja az író biblikus korszakát, egyúttal egy új – az antik görög gondolkodás felé közelítő – szakasz kezdetét is jelzi, melynek eleinte a színdarabok, később az *Emlékiratok...* (és a későbbi esszék világa) lesz a reprezentáns darabja.

Ami a Nadas-oeuvre belső összefüggéseit illeti, a monográfia egyik fő állítása az életmű egységességére vonatkozik. Ez az egységesség jól láthatóvá válik a motívumháló feltérképezésre koncentráló, izgalmas és termékeny szövegolvasás során, melyet Balassa a hetvenes évek legvégétől következetesen alkalmazott. Szolláth Dávid, aki talán a leginkább lényeglátó kritikát írta a monográfiáról, nagyon fontos észrevételeket tett ezzel kapcsolatban.² Igen erős túlzásnak érzem azonban azt a megjegyzését, melyben Balassának helyenként a francia szimbolistákra emlékeztető olvasásfelfogásáról beszél, melyben „az olvasás folyamatszerűsége nem más, mint »alapszavak« és korrespondenciák regisztrálásának sorozata, »begyűjtés« és várokozás egy kiváltságos pillanatra, amikor az olvasói tudatban »összeáll« a mű hiánytalan jelentésegysége.” (Kiemelés az eredetiben.) Még ha igaz is, hogy Balassa a szövegek gazdagságát, sűrűségét érzékeltetendő olykor a „begyűjtés” gesztusával közelít azokhoz, a motívumok olvasása nála mindig értelmezés, nem egyszerű lajstromba vétel. Amiképpen nem értek egyet azzal sem, amit Szolláth – rímelve az előző megjegyzésére – a motívumelemzés „halmozó” gyakorlatáról ír, mondván, a műegész jelentésegységének megteremtése érdekében Balassa meg akarná szüntetni a jelek kontextusából adódó jelentései közötti különbségeket. Említhetném akár azokat a részeket, melyekben a szerző az állat-szimbólumokat, a vér, a név motívumait vizsgálja *A bárány jegyében* című írásban (1978), akár azokat, melyekben a gát, a lép, az erdő vagy a csiga szimbó-

¹ Dérczy Péter: „Magamtól is kérdezem”, *Élet és Irodalom* 1997/22. 15.; Sükösd Mihály: „Esterházy, Nadas és monográfusai”, *Mozgó Világ* 1997/7. 119.

² Szolláth Dávid: „Halász a hálóban”, *Kalligram* 2002/10. 109–127., különösen: 118–120.

lumokká váló képeit értelmezi az *Erdő sűrűjében* című monográfiafejezetben. Utóbbi elején olvashatjuk a következőket: „...stilisztikai csúcspont ez, a tükrök »végső« tükre, mely tartalmazza az összes többit, ugyanakkor sajátos dadogás, melyet nagyfokú jelentésszóródás jellemez.” (381.; kiemelés tőlem, L. E.) És valóban: Balassa olvasatában a jelentések egy irányba tartó mozgása nem jelenti azt, hogy különbségeik fölszámolódnának. Elemzésében ugyanis kimondja, hogy mást jelent a faliképnek teret adó fal, mást a *Takarítás* és a *Klára asszony háza fala*, és mást a berlini fal, még ha az olvasó tudatában – ahogy Balassa írja – össze is kapcsolódnak (bevallom, én soha sem gondoltam erre a kapcsolatra). És megint más jelentése van a berlini fal ledőlésének, melyről Nádas kilencvenes évekbeli publicisztikájában beszél. (383.) Mondok még egy példát, ugyanebből a fejezetből. Nem ugyanaz a szerepe „a szagos asszony” szagának (382.), mint a fejezet végén újra felbukkanó szagnak (391–392.); a maguk helyén, saját kontextusukban is megvan a jelentésük, de egymásra vonatkoztatjuk (és vonatkoztatjuk), egymás kontextusaiként is olvashatjuk őket. Ez bizony teljesen világos Balassa Péter szövegéből. Abban viszont tökéletesen igaza van Szolláth Dávidnak, hogy a monográfiában „a motívumelemzés a történetfilozófiai értelmezés kontrolljaként is funkcionál”. (Ez azonban, mint látni fogjuk, árnyalódik Balassa utolsó Nádas-tanulmányának fényében.) Részben jogos az az észrevétele is, mely szerint a szövegek hagyományértelmezését vizsgáló motívumelemzések egyik tehertétele, hogy olykor felszámolódnak a motívumok közötti kulturális különbségek.

A monográfia egyik legtöbbet elemzett és leginkább bírált része a kétszáz oldalas *Egy emlék-mű és interpretációs közössége* című fejezet *Az interpretációs közösség* alfejezete, mely az *Emlékiratok könyve* kritikai fogadtatásának bemutatásából, vagyis a nagyregény szakirodalmának legfontosabb darabjaiból készített kompendiumokból és az ezekhez fűzött szerzői kommentárokból („közbevetésekből”) áll. A fejezet, mely egyrészt azzal keltette fel kritikusainak figyelmét, hogy a tudományos írásmód logikáját mintegy kifordítva megszokott rendjéből, felcserélte fő- és mellékszöveg beosztását (jegyzetbe helyezve a főszöveggént álló szakirodalomhoz fűzött szerzői megjegyzéseket), másrészt azzal, hogy a sokszor gyökeresen eltérő megközelítésmódokat egy értelmezői közösség dialóguson alapuló egységében látatja, a mai napig merész és aligha követhető, újító vállalkozásnak tűnik. Balassa a következők miatt tartja érvényes tárgyalási módnak a választott formát: „Ez a technika mintegy ironikusan jelezni szeretné: nem lehetséges »őseredeti«, »egyedülálló« értelmezés mint a műobjektum kisajátítása és birtoklása. Azért választottam ezt a formát, mert kirajzolódik egy csakugyan létrejött és megvalósult beszélgetés az egyes értelmezések között. A magyar kritika folyamatosan elvégzett egy munkát, s itt a gazdagság nem végigvitelt jelent (ez lehetetlen volna); amit mások feltártak, azt a maguk eredetijében kívánom közreadni. Kibontakozik továbbá az egyes szövegek közötti különbségek, ellentétek és felfogásbeli közeli-távoli viszonylatok világa, amely a könyvet eleve a recepció felől mutatja be, és amely megfelel a mű énésségen áttörő, objektív személyességének, nagyepikai távlatainak.” (227.; kiemelés tőlem, L. E.) A fejezet tárgyalásmódját még a monográfiát alapvetően dicsérlő kritikuskok közül sem fogadta mindenki lelkesedéssel. Dérczy Péter szerint Balassa eljárása bizonyos szempontból megkerülése a regény részletes, aprólékos elemzésének. A „megkerülés” fordulat két okból sem túlságosan szerencsés. Egyrészt a könyvnek ezt a részét Balassa mintegy keretbe foglalta egy tízoldalas, a nagyregény egészének felépítését és módszertani kérdéseket tisztázó bevezető résszel és két, együtt nagyjából szintén száz oldalas kitévő, a regény kultúrtörténeti beágyazódását és az *Egy antik faliképre* című fejezet zárlatát értelmező tanulmánnyal, mely azonban jóval túlmutat egy fejezetelemzés határain. Másrészt Balassa ezt a kifordított módszert olyan ironikus jelzésnek nevezi, mely lerombolja a kisajátítás, a birtoklás megfellebbezhetetlenségét. (Úgy gondolom, Balassa szövegeiben az ironikus nézőpontnak viszonylag kevés figyelmet szenteltek eddig, pedig írásainak önkomentáló részei nagyon sokszor azt a be-

nyomást keltik, hogy a kritikusok egyes kijelentéseit, értelmezői-módszertani gesztusait sokkal komolyabban vélik érteni, mint azt ő maga valójában gondolta, gondolhatta. Minden bizonnyal meglepő, de nem véletlen például, hogy utolsó Nádas-tanulmányában az *Emlékiratok*... éppen azon helyeit tekinti a legelevenebbnek, esztétikailag legsikerültebbeknek, ahol a fenséges és szörnyű váratlanul neveltségbe, parodisztikusba fordul. [530.] Jellemző, hogy az egyetlen kritika, Szolláth Dávidé, mely felfigyel az értelmezői reflexivitás egy helyütt megmutatkozó önironikus voltára, ezt a magatartást bíráló tárgyává teszi.) Az *interpretációs közösség* című alfejezet tehát – szándéka ellenére – inkább provokatív, mint „emlékállító” gesztusként értelmeződött. A fejezet kapcsán értelmezői alázat és önkény kettősségére mutatnék rá. Balassa nagyon komolyan véve, hogy az értelmezést megelőzi mások értelmezése, alázattal kivonatolja a kritikákat, tanulmányokat. Másrészt viszont eljárása önkényes, amennyiben szétszabdálja a beidézett műveket: három ponttal jelzi ugyan, hogy hol „vágott”, az azonban nem derül ki, hogy milyen hosszú részt hagyott ki az egyes szövegekből.

Hogy Balassa mennyire nem tekintette lezárhatónak Nádas szövegének értelmezését, világosan mutatja a 2001-ből származó tanulmány, a *Sors- és bűnértelmezés az Emlékiratok könyvében*. Balassa e kései szövegében irodalmiság és filozofikum közösségét különbözőségükben ragadja meg, és a fikcióban mint narratív formában a filozófiai narratíva újjáteremtődését, ironikussá válását látja. Minthogy értelmezése szerint a fikcióba, történetbe kerülve a filozófia maga is történetmondássá (fikcióvá) válik, eljut annak kimondásáig, hogy a monográfia *Emlékiratok*...-fejezetében felvetett problematika, minthogy maga is egy bonyolult történetmondás része, felszámolhatóvá válhat. „Ilyen értelemben az *Emlékiratok könyvének* bűn- és sorsfelfogása vagy értelmezése maga is pontatlan megfogalmazás: nincs efféle »felfogás«, illetve »értelmezés« a könyvben, hanem a mű egészében, mint poetizált narratív sorozatban, bűn- és sorsesemények történnek meg, amennyiben (újra)értelmezhetőnek, újragondolhatónak, újraterezhetőnek tekintjük azokat az újraolvasás folyamatában, azaz saját bűnkérdéssé, saját sorskérdéssé válnak.” (530.) Ez a radikálisnak tűnő szakítás, mely azonban semmiképpen sem értelmezhető a visszavonás gesztusaként, arra hívja fel a figyelmet, hogy az *Emlékiratok könyvének* filozófiai (és teológiai) transztextusokat felidéző szövegösszefüggései olyan művészi hatásmechanizmus keretében értelmezhetők, mely folyamatosan megkérdőjelezi a regénynek „az önismeret elérhetőségébe és megtartó erejébe vetett bizalmat”. Ez a gondolat nemcsak a monográfia ötödik részét záró fejezet újraértelmezésének tekinthető, hanem az egész kötet megközelítésmódjához fűzött kései kommentárnak, sőt Balassa saját értelmezői magatartása felülvizsgálatának. Nagyon fontosnak tartom, hogy ezzel a tanulmánnyal együtt adják ki újra a monográfiát, hiszen ez megmutatja, hogyan nyitott meg a szerző egy lezárt hitt kérdéskört. Ugyanezen szempontból nem lett volna érdektelen egy másik szöveget is felvenni a kötetbe, melyben Balassa Péter a nagydoktori értekezéséről (vagyis a monográfiáról) írt egyik opponensi véleményre válaszolva a Nádas-könyv és az önéletrajziság kérdéséről ír.³ Folytatva a hiányok listáját: most is, mint az első kiadásból, nagyon hiányzik a névmutató, és, bár igen terjedelmes volna, Balassa visszatérésekkel, utalásokkal teli írásmódja miatt – vagyis azért, mert egy-egy műről nem csak a neki szentelt fejezetben olvashatunk – nem lett volna haszontalan egy címmutató összeállítás sem. De ezek csak apróságok a lényeg mellett: Balassa nagyszabású Nádas-olvasata újra kiadva, monumentalitásával és – mégis – lezáratlanságával újraolvasásra hív.

³ Dávidházi Péter–Balassa Péter: „Beszélgetés az életrajzi műértelmezés tabujáról”, *Holmi* 2000/8. 972–977.

KÖZELEBB A JELENKORHOZ

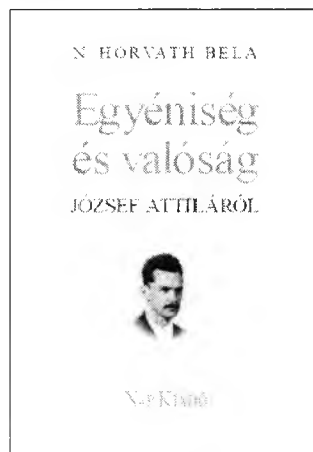
N. Horváth Béla: *Egyéniség és valóság. Tanulmányok József Attiláról*

Vajon miért csak a közelmúltban kerültek a középpontba József Attila prózai írásai? Talán problematikusságuk miatt? Vagy mert némelyik értekezés már az első megjelenéskor felháborodást váltott ki? Esetleg a költőt övező kultusz szabott gátat az ez irányú vizsgálódásoknak? Mindenesetre az bizonyos, hogy a politikai rendszer megváltozása hozzájárult az egyoldalú József Attila-kép átalakulásához: a korábban tabunak számító művek közismertté váltak (elsősorban a *Szabad-ötletek jegyzéke* említhető), a kutatók nem áhítatos rajongással közelítettek a költő életművéhez, sokkal inkább kritikusan és a rendelkezésre álló teljes szövegkorpuszt vizsgálva.

Az 1980-as évek végétől szerepel tanulmányokban, tudományos munkákban az értekező József Attila – elsősorban Lengyel András és Tverdota György publikációinak köszönhetően. A Balassi Kiadónál 2003-ban jelent meg a *Testet öltött érv. Az értekező József Attila* című tanulmánykötet (szerkesztette Tverdota György és Veres András), amelyben részben a *Mi, József Attila-kutatók* című, 2003-ban rendezett konferencián, részben pedig korábbi tanácskozásokon elhangzott előadások szerepelnek. A kötet abba a vitahelyzetbe szökött bele, amelyet Kulcsár Szabó Ernő igen éles bírálata váltott ki. Kulcsár Szabó ugyanis kifejtette, hogy József Attila „küszöbhelyzetben” van az általa fölállított, úgynevezett „késő modern költői paradigma” koncepciója szerint. Véleménye szerint a késő modern lírai műveket értelmezőknek meg kell maradniuk a „nyelvi-irodalmi jelentésképzés” körében. A mélylélektani megközelítésű tudományos munkákat „a József Attila-lírában élősködő pszichoanalitikus reflexiók” minősítéssel intézte el. Tverdota György a *Testet öltött érv* függelékében közölt írásában idézi a bírálat főbb pontjait, és a kritikával szembeni ellenérveinek hangot adva szintén élesen fogalmaz: „Az írással [ti. Kulcsár Szabóéval – G. Á.] szemben az első kifogásom az, hogy a szerzőt láthatóan nemigen érdekli a költői teljesítmény, hanem – mivel a műveket csupán illusztrációnak szánja – csak arra figyel, ami azokban az ő líraelméleti koncepcióját és költészettörténeti vízióját látszik igazolni. Mivel csak illusztrációról van szó, nem riad vissza az erőszakos, torzító »értelmező« műveletektől. József Attila értekező prózájából, szövegösszefüggésükből például önkényesen kiemel olyan mondatokat, amelyekkel igazolhatja egy-egy kijelentését, holott saját kontextusukban szemlélve egészen másról beszélnek.”

E kemény hangú vita és a József Attila-émlékév egyaránt ösztönzően hatott a kutatókra. Az elmúlt két évben nagyon sok új, József Attila életművével foglalkozó dolgozat jelent meg folyóiratokban és könyv alakban. Többek között Lengyel András önálló kötete, a „...gondja két a gon-

Nap Kiadó
Budapest, 2006
250 oldal, 2520 Ft

dolatban". Az értekező József Attila (Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2005), melynek előszavában a szerző arra hívja föl a figyelmet, hogy a József Attila-i életmű e fontos rétege csonkult vagy lappang. Nem könnyű feladatra vállalkozik tehát az, aki József Attila munkásságának ezen darabjaival foglalkozik.

*

A Nap Kiadó „Magyar esszék” sorozatában jelent meg N. Horváth Béla tanulmánykötete, melynek címét József Attilától kölcsönözte. A szerző elsősorban József Attila prózai műveivel foglalkozik, s kutatásai nagy mértékben hozzájárulnak a költő eddig kevésbé vizsgált írásainak feltárásához, megértéséhez. Az *Egyéniség és valóság* című cikk a költő által szerkesztett folyóirat, a *Valóság* első és egyetlen számában jelent meg 1932 júniusában. Már a kortársak is József Attila egyik legérthetlenebb írásának tartották a marxizmus és freudizmus egyesítésére tett kísérletet, s valóban, az olvasót inkább riasztja, mint vonzza a bonyolult mondatfűzés.

Mindez egyáltalán nem jellemző N. Horváth Béla kötetére. Tanulmányai világosan érthetőek, számos érdekességgel szolgálnak. Három nagy fejezetben vizsgálja József Attila egyéniségét és figyelmeztet valóságára: *Népiek és urbánusok között; Egyéniség és valóság; Rejtelmek, ha zengenek*. A kötet végén az írások első megjelenésének helye és ideje, valamint irodalomjegyzék található.

Nem könnyű témákat választott a szerző, hiszen a népi–urbánus vita napjainkban is fel-fellángol, ha nem is annyira szembetűnően, mint a harmincas években. N. Horváth – mondhatjuk: természetesen – nem vállalkozik a vita recepciójának részletes feldolgozására, ám röviden áttekinti a vitás kérdéseket és a főbb csomópontokat (például az *Iffjú szívekben élek* című röpirat; Új Szellemi Front; zsidókérdés; a „különítményes” pör), és a vita utóéletéről is szól: „A rendszerváltozást jogilag is lezáró 1990-es választásokon a két fő szembenálló erőként – az egykori népi-urbánus vitát reinkarnáló – MDF és SZDSZ lépett fel, s a választások az MDF győzelmét hozták. A két párt, a két mozgalom azonban már régen elvesztette szociológiai státusát, társadalmi preferenciái jelentősen változtak.” (43.)

A dolgozat következő két nagyobb egysége a *Népiek között és az Urbánusok között* címet kapta, bár N. Horváth szerint a kettő nem is választható el élesen egymástól, ugyanis „a költő népi korszaka egybeesik első urbánus korszakával is”. (72.) E megállapítással egyetértünk, hiszen József Attila egyszerre publikált a „fajvédőnek” tekintett *Előőrsben* (Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában) és a Zsolt Béla-féle *A Tollban* is (itt jelent meg 1929-ben az *Ady-vízió*, majd egy évvel később, 1930-ban *Az Istenek halnak, az Ember él* című, tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről.) N. Horváth rámutat arra, hogy a költő a liberális eszmékkel már Makón megismerkedhetett, de azok a Vágó Márta-szerelem idején, a Vágó család baráti köréhez tartozó írkkal, filozófusokkal, szociológusokkal való beszélgetések, viták révén hatottak rá erőteljesen.

Ha kapcsolata meg is romlott egy időre például Ignótus Pállal, a *Szép Szót* már együtt szerkesztették. N. Horváth Béla úgy fogalmaz, hogy „az Új Szellemi Front kapcsán elhelyült népi-urbánus ellentét is szerepet játszott a *Szép Szó* megszületésében, s a költő liberális (újra) befogadásában”. (90.) Utolsó menedék volt számára a lapszerkesztés, ám sajátos, egyéni rend- és szabadságértelmezését nem tudta és nem is akarta titkolni: ez megmutatkozik már az előfizetési felhívás előtt keletkezett *Május és Levegőt!* című verseiben, de később a *Szerkesztői üzenetben* is. A *Szép Szó* második számában megjelent gondolatsor feltehetően, ám nem bizonyosan a Barta Istvánnal folytatott polémia lenyomata, s nemcsak a lap célkitűzésének igen markáns kifejtése okán fontos dokumentum, hanem többek között azért is, mert ebben fogalmazza meg bűnfelfogását és veszi védelmébe a

lap sokak által kifogásolt címét, valamint „cáfolja a Szép Szóval kapcsolatos – és a liberalizmust is gyakran hírbe hozó – vádat, hogy hitetlenséget terjesztene”. (99.)

József Attila 1937 nyarán összegzi a népi írőkkel való kapcsolatát („legfeljebb csak fegyverbarátjuk lehetek az új népieseknek, s az is csak addig, míg valóban demokratikus és szociális, ha nem is szocialista követeléseikkel megérdemlik a rokonszenvet”), ám ekkor már – miként N. Horváth is írja – kérlelhetetlen ideológiai ellenfele hajdani fegyvertársainak, barátainak.

Az *Egyéniség és valóság* kötet második nagy fejezetében kapott helyet a *Marxtól Reichig. József Attila emberképe 1932-ben* című írás. A freudomarxizmusra József Attila kapcsán elsőként Erős Ferenc hívta fel a figyelmet a *Miért fáj ma is?* című kötetben 1986-ban megjelent tanulmányában („Freudomarxista” volt-e József Attila?), majd könyvében (*Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986). N. Horváth Béla az ő nyomdokain halad, amikor e kérdéskört, valamint a költő és Reich szellemi kapcsolatát kutatja.

E tanulmányban olyan költeményekről esik szó, amelyek 1932-ben keletkeztek. A szerző határozott véleménye, hogy „sem József Attila életéből, sem az életműből nem kifejezhető ez a korszak, a benne foglalt alkotásokkal”. (127.) A *Munkások* például mára teljesen kiszorult az irodalmi emlékezetből, holott nem olyan régen kötelező tananyagként szerepelt az általános iskolai nyolcadik osztályos irodalomkönyvben. N. Horváth Béla véleménye szerint e vers „mind a történelmi tablót, mind az ebből levezetett társadalomértelmezést a Rapaport-terápia melléktermékeiből építi fel. A történelmi víziót az evés, emésztés igencsak valóságos és közönséges részletei alkotják meg”. (129.) Itt már tetten érhető a költő szándéka a marxizmus és a freudizmus összekapcsolására, amely gondolatot aztán a hírhedt *Egyéniség és valóság* című tanulmányában fejt ki. N. Horváth úgy véli – s egyetértünk vele –, hogy e szintéziskísérlet az 1932-es alkotásokban csak a prózai művekben figyelhető meg.

A tanulmány kitér két, a lélekelemzésről, a lélekről szóló versre, az *Ordas* és *A hetedik* címűre, majd az *Invokációról* és a [*Hová forduljon az ember*] kezdetűről ír. Összegzőképpen a szerző az 1932-es műveket a költői világkép változásának dokumentumaiként értelmezi: „A megismerés egyre kevésbé a történeti kontextusra, mindinkább az egyénre, annak individualisztikus teljességére irányul.” (140.)

József Attila és Gyömrői Edit szellemi kapcsolatáról nyújt számos információt az *Egy pszichoanalitikusnőről* című írás. N. Horváth részletesen bemutatja a Gelb Edit néven született, majd Rényi Edit néven verseskötetet publikáló, ám jó ideig Glück Editként ismert analitikusnő fordulatokban bővelkedő életútját. Kapcsolatba került a kor számos jelentős alkotójával, gondolkodójával, találkozott Lukács Györggyel, Mannheim Károlyval, élethosszig tartó barátság fűzte Lesznai Annához. A Tanácsköztársaság idején a közoktatásügyi népbiztosságon dolgozott, a bukás után emigrált. Bécsben volt könyvesbolti eladó, varrónő, esernyőgyárban is dolgozott. Berlini tartózkodása idején megismerte Bertolt Brechtet, Hans Eisler, Egon Erwin Kisch, Johannes Bechert, Ilja Ehrenburgot. Szoros barátság fűzte Otto Fenichelhez és Wilhelm Reichhez. A három évig tartó analitikusi képzés után Gyömrői Edit kérte felvételét a Német Pszichoanalitikai Társaságba. A felvételi beszélgetésen Karen Horney megállapította: „Nem értem, hogy egy ilyen tehetséges nő, mint Ön, analitikus akar lenni.” (163.)

N. Horváth Béla a tanulmány végén arra hívja föl a figyelmet, hogy Gyömrői Edit hagyatéka nagyrészt feldolgozatlan, írásai nincsenek számon tartva, pedig „személyének, tevékenységének, világképének ismerete (...) a pszichoanalízisben »romlott kölkökre« lelt József Attilához is közelebb vinne.” (168.)

További kutatást igényel a sok-sok vitát és kétséget felvető pszichoanalitikus napló is, melyről máig megoszlanak a kutatói vélemények. N. Horváth Béla kísérletet tesz annak

tisztázására, hogy kinek is írta valójában József Attila a *Szabad-ötleteket*. Kiindulópontnak természetesen a Vezér Erzsébet Gyömrői Edittel készült interjújában elhangzottakat tekintti, bár homályos és korántsem meggyőző mondatokkal szembesül. Gyömrői először kijelenti, hogy nem is tudott a naplóról, majd azt mondja: „Nekem írta, de nem adta oda.” (170.)

Az csak feltételezés, hogy egyszerre írta önmagának és az analitikusnőnek, ám igen meggyőző N. Horváth fejtegetése, mely szerint József Attila arra készült, hogy megmutatja írását Gyömrői Editnek, hiszen a szöveg állandó diskurzust folytat vele, megidézi alakját, mondatait, magatartását, szakmaiságát. Az „éjjel elképzelttem, hogy 1-én, amikor határidőt szabott a Gyömrői számba / veszem a gázcsövet, nagyot szippantok, húzok belőle aztán vége lesz” sorokat idézve a szövegből írását végül mégis gondolkodásra készítő kérdéssel zárja: „Milyen határidő lehetett, amit Gyömrői Edit 1936. június 1-jében adott meg? Kilenc nappal későbbre, mint amikor József Attila elkezdte írni a *Szabad-ötleteket*? Úgy, hogy eközben nem volt ideje, ereje írni a másik »penzumot«, a megrendelt verset, *A Dunánált*.” (182.)

A harmadik nagy fejezet rövidebb tanulmányaiból az 1937-es töredékekkel foglalkozót emelném ki, amelyben az a textológiai probléma is felmerül, hogy minden töredék töredék-e, illetve, hogy a kritikai kiadásban a főszövegben jelennek meg olyan versek, amelyeket a költő is befejezetlennek tartott, míg más darabok a töredékek közé soroltatnak. N. Horváth Béla kiemeli az *Ős patkány terjeszt kórt...* kezdetű verset, amely Szabolcsi Miklós szerint befejezetlen, Stoll Béla szerint töredék. E költeményt a szerző a *Thomas Mann üdvözlésével* állítja párhuzamba, minthogy egy időben keletkeztek és szorosan összetartoznak: „Mindkettő egyszerre korrajz és kórrajz: a történeti valóság analízise és a személyiség diagnózisa.” (215.) Ugyanitt hívja fel a figyelmet arra, hogy az utolsó időszak töredékeire jellemző „az aforizmatikus tömörségű szövegalkotás”. (223.) E gondolattal mélyen egyetérthetünk, mint ahogy azzal is, hogy teljes értékű vers a következő kétsoros: „Nincs közöm senkihez, szavam szálló penész. / Vagyok, mint a hideg, világos és nehéz.” Talán a *Két hexameter*hez hasonlatos leginkább.

Az *Egyéniség és valóság* jól felépített kötet, izgalmas témákat körüljáró, értelmező tanulmányok gyűjteménye. Nemcsak a József Attila-kutatóknak ajánlható, hanem a költő életműve iránt érdeklődőknek, felvételre készülő diákoknak is. N. Horváth Béla legfőbb érdeme azonban az, hogy József Attila egyéniségét és valóságát nem eltávolítja, hanem közelebb hozza a jelenkorhoz, a zajos és nyüzsgő huszonegyedik századhoz.

AVANTGÁRD ÉS SZÍNHÁZ

Jákfalvi Magdolna: Avantgárd – Színház – Politika

A színháztudomány mai helyzetében minden magas színvonalú színházelméleti írás megjelenése hiánypótló kísérletnek számít. Ez mondható el Jákfalvi Magdolna előző könyvéről, az *Alak – figura – perszonázs*ról is, melyben a szerző a színházolvasás metodikájának nélkülözhetetlen elméleteit foglalja össze, alapos és kritikus szemlélettel. Új könyve, az *Avantgárd – Színház – Politika* olyan területtel foglalkozik, mely napjainkig feltérképezetlen maradt; mindezt fontos külföldi szakirodalmak feldolgozásával teszi, így mindenképpen nagy segítség lehet a további kutatás számára.

Az elméleti alapok tisztázását a könyv első, *Avantgárd – szerep – identitás* című fejezete végzi el. Itt a szerző színházelméleti, -történeti szakirodalom mellett az irodalomelmélet tárgykorét is érinti. A színházi esztétikai tapasztalat kérdéseit vizsgálva hivatkozik Jauszra: két kulcsfogalmat emel ki, a gyönyörködtetést (*volupas*) és a kíváncsiságot (*curiositas*). Jákfalvi állítása szerint a színházi szemlélet során mindkettő megvalósul, így az elemzés legfőbb célja az, hogy e jelenségek műfajspecifikumát vizsgálja. Véleménye szerint a befogadói magatartás napjainkban is érvényes hagyományait Arisztotelész, illetve annak interpretátorai, elsősorban, Boileau határozták meg. Eszerint a *volupast* az erényesség és szépség bemutatása, a *curiositast* pedig a negatív jegyekkel rendelkező figura neveltségessége vagy bukásának megfigyelése válhatja ki. Ennek következtében alakul ki a test értelmezésének és bemutatásának azon módja, mely a külső szépséget összekapcsolja a lelki nemességgel, jósággal, ugyanakkor a testi hiba lelki deficitet, morális szempontból negatívumot, visszamaradottságot jelöl.

A szerep-test azonosítása a valóságos, színészi testtel hasonlóan íratlan szabály; a néző a színházba történő belépés után – Coleridge szavaival – „felfüggeszti hitetlenségét”, további magatartása ennek megfelelően alakul. Ezzel összefüggésben jön létre az illem, mely meghatározza a test megmutatásának módjait, vagyis, hogy mely testrészek mutathatóak meg, illetve rejtendők el. Jákfalvi szerint az avantgárd színházat leginkább az a kérdés izgatja, hogy mi történik akkor, ha ezeket a paktumokat, elvárásokat megszegi az előadás.

A fentiekből következően a szerző az avantgárd színházi események fő célját és gyakorlatát a testhez, illetve annak nézéséhez való viszony megváltoztatásában látja. Az elméleti szempontból megkerülhetetlen Artaud rendszeréből így elsősorban a „valamivé válás” gondolatát emeli ki. A játészó test átalakulásáról, valószínűtlenné válásáról van itt szó, mely természetesen először nem Artaudnál, hanem – mint arra a szerző helyesen rámutat – a tánc-

Balassi Kiadó
Budapest, 2006
256 oldal, 2300 Ft

színháznál jelenik meg. Ugyanakkor itt a test deformálásának folyamatait nem láthatja a néző (a szerző szerint ez az élmény felelne meg a *curiositas*nak), csak a tökéletes és az emberi képességeket meghazudtoló mozdulatoknak lehet tanúja. Az avantgárd ezzel szemben „felszabadította a testet a játék előtti képzés gyötrelmei alól, és a test gyöttrésének folyamataát a színpadra helyezte. Míg a nézés *curiositas*-jellegű öröme a klasszikus balett befogadásakor látens mozzanatként definiálódott, addig az avantgárd a test fájdalmas és gyöttrő átalakítását előadásként értelmezve a *curiositas*-jelleg örökös meglétére, sőt túlsúlyára hívja fel a figyelmet”. (15–16. o.) Ez alapján Jákfalvi három pontban foglalja össze az avantgárd színház koncepcióját: 1. Az előadás bemutatja a test átalakításának fájdalmát, így egybekapcsolja a játék idejét annak előidejűségével. 2. Az avantgárd színpadi test önreflektálttá válik. 3. Mindez leginkább a *curiositas*t erősíti. Látható, hogy ezek az előadók nem kínálják fel az azonosulás lehetőségét a néző számára, vagyis olyan testeket reprezentálnak, melyek hitetlenkedést vagy elutasítást, esetleg undort válthatnak ki. Jákfalvi példákkal támasztja alá ezen kijelentését, ugyanakkor leszögezi: könyvének célja nem elsősorban a test avantgárd módszerekkel történő átalakításának vizsgálata, sokkal inkább a befogadó „testérzékelési technikáit”, illetve annak hagyományát veszi célba. A szerző koncepciójának így fontos pontjává válik Elisabeth Grosz *fizikai korporalitás*-fogalma, melyet a magyar szerző elsősorban a nézőre terjeszt ki. A fogalom Jákfalvi elméleti rendszerében Peter Szondi *jelenbeli interperszonális történet* – a szerző szerint szemérmes – kifejezését hivatott helyettesíteni. Azért indokolt az új terminus bevezetése, mivel az előző csupán a színházi történet közönségbeli aspektusára utal, míg „a *korporalitás* a vágy pszichoanalitikus kategóriáját alkalmazva annak irányultságát definiálja”. (26. o.) Színházantropológiai kutatásokra hivatkozva rámutat, hogy a színházi látás egyben korporális látás is, vagyis az előadás fizikai reakciókat vált ki a megfigyelőből. További kihívást jelenthet tehát az elmélet számára, hogy ezeket a fizikai ingereket definiálja és rögzítse.

A „szerep”, illetve „identitás” szavak kulcsfontosságúak a színháztörténeti és -elméleti munkák esetében, s ez igaz Jákfalvi könyvére is. A szerző arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja a magyar avantgárd szerepfelvételének módszerét. Különös fontossággal bír számára a táncművészet, így részletesen elemzi Dienes Valéria elméleti munkásságát. Rámutat arra, hogy Dienes rendszere nemcsak a színpadi tréning alapjait fektette le, hanem „a nem létező magyar női testkultúra és testtudat, és rajtuk keresztül a női önkifejezés szabadságának megteremtését célozta [...] meg.” (30. o.) Ezt a vonalat továbbvezetve idézi Török Sophie írásait, melyek szintén párhuzamot teremtenek a „táncművészet perifériális jellege és annak női specifikuma között”. (32. o.) Jákfalvi korabeli kritikákból idézve mutatja be a táncművészetet ért támadásokat, egyben az avantgárd formanyelv kibontakozásával való szembenállásként értelmezve azokat. Dienes életművének elemzése után kitér a színház-történet-írás, illetve a vidéki és fővárosi színházak helyzetére is.

Az identitás avantgárd koncepcióját a szerző Palasovszky Ödön életművén keresztül mutatja be. Hevesy Ivánnal közösen szerzett, 1922-es kiáltványukat elemezve mutat rá arra a próféta szerepvállalásra, mellyel a művészet újradefiniálását kísérelték meg. Jákfalvi helyesen veszi észre, hogy a szöveget gesztussal, mimikával felváltó koncepció sokkal inkább a némafilmnek, semmint a színháznak felel meg. Az avantgárd magyarországi vonulatát markánsan meghatározó elméleti keretet később, színházi gyakorlatuk során alkották meg. A szerző részletesen bemutatja Palasovszky életművét, társulatai történetét, elemzi előadásaikat és elméleti munkásságukat. A könyv címéhez híven rámutat a politikai vonatkozásokra, vagyis a munkásmozgalmi retorika és a Palasovszky-féle színházi nyelv összevegyülésére.

A kötet második, *Test – Szöveg* című nagyobb fejezete szintén elméleti bevezetéssel indul. Jákfalvi a színházi emlékezet problematikáját vizsgálja, kérdésfeltevéseinek centrumában ismét a Test áll; mivel a színházi emlékezet, az arról való beszéd a test, illetve annak megfigyelése köré összpontosul, érdemes e folyamat, e „látványhelyzet” leírhatóságának feltételeit kutatni. Ugyanakkor a nézésnek való alávetettséget feminista elméletekkel kap-

csolja össze, melyek szerint a színházi hagyományokkal ellentétben (az ókorban és a reneszánszban női szerepeket is férfiak játszottak) a test a színházi befogadás során mindenképp nőivé válik. A szerepjátszás ugyanis e koncepcióban alapvetően a nőiséghez kapcsolható: „[a] női test a férfi hatalmi diskurzusban az álcázás, a maszkviselés, a másjtátszás mechanizmusát választotta. A női test a férfi tekintet tárgyaként annak elvárásai rendszerébe öltözött, metonimikus viszonyba léptetve saját Testét a róla kialakított és elvárt képpel.” (90. o.) A színész hasonló módon a nézés tárgyává válik, valamint a jelmez viselése, a sminkelés, a természetes test deformálása mind a „férfi-lét elvesztéséhez vezet”. (91. o.)

A fejezet további részében Jákfalvi avantgárd és magyar posztmodern drámák elemzésére, kritikai bemutatására tesz kísérletet úgy, hogy röviden összefoglalja a legjelentősebb drámaelméleti irányzatokat is. Jacques Scherer, Manfred Pfister és Bécsy Tamás teóriáinak összefoglalása kétségtelenül hasznossá válhat az oktatás számára, mivel a szerző az elméletek gyakorlati applikációját is prezentálja. További pozitívum, hogy olyan jelentős műveken teszi ezt, melyekről ritkán folyik diskurzus a magyar irodalomtudományi életben. Sajnos igaznak tűnik Jákfalvi meglátása, miszerint a hazai kultúrnyilvánosságban „azok a szerzők járnak jól, akik regényíróként indulnak (Garaczi mindenképpen, Kárpáti talán), s írói munkásságuk egészenek feldolgozásakor drámáikra is sor kerül, így a narratológia közelítési metódusai esetleg a dramatikusszövegeket is megkísérlik rendszerezni”. (132. o.) A drámákat tehát egyfajta „kiruccanásként” kezeli a kritika, éppen ezért válik szükségessé a kortárs színpadi művek kritikai bemutatása. Hamvai Kornél, Egressy Zoltán, Kárpáti Péter, Tasnádi István és Garaczi László legismertebb és legsikeresebb drámáinak elemzését végzi el a szerző, kétségtelenül pótolva ezzel a hazai irodalomtudományos diskurzus hiányosságait.

A színház- és drámaelméleti viták szempontjából különösen fontosak a fejezet végén olvasható kijelentések: „[d]e ha változik (talán éppen megfordul) is a szöveg és előadás dependenciája, a kritika reflexiója a drámára semmiképpen nem kerülhető meg. Egyrészt, mert a szöveg önálló létmódját, sajátos rögzítettségét az előadás önkényessége sem számolja fel. Másrészt, mert megfelelő drámaolvasási metódus nélkül az előadáskritika számára sem maradhat más, mint a tetszés vagy nemtetszés impresszionisztikus kinyilvánítása”. (136. o.) Talán nem hiba, ha ezeket a mondatokat Bécsy Tamás rosszkedvű kijelentésére adott válaszaként kezelem, miszerint „[az] írott dráma, az európai művelődés és szellemi hagyomány egyik kimagasló értéke eltűnt, elnyelte a színház”. (Bécsy Tamás: *Színház és/vagy dráma*, Dialóg-Campus Kiadó, Pécs, 2004. 75. o.) A dráma irodalmi vizsgálatának, jelentőségének hangsúlyozásából látható, hogy bár Jákfalvi Magdolna eltérő elméleti pozíciókat képvisel, mindezt úgy teszi, hogy közben nem tagadja meg elődei és mentorai életművét.

A „hiánypótló” jelző, melyet a recenzens kénytelen a könyv kapcsán sűrűn használni, fokozottan érvényes a mű zárófejezetére. Itt ugyanis Kassák, Mácza, Moholy-Nagy színházi életművéről, Palasovszky utolsó munkáiról, társulatairól olvashatunk. Színház és politika viszonyát végigkövetve elemzi a szerző a 60-as, 70-es évek mozgalmait, jelentőségét. A legnagyobb hangsúly Halász Péterre esik, részletes beszámolót kapunk a Kassák Stúdió működéséről. A kötetet két, a magyar színháztörténet szempontjából különösen fontos előadás, Jeles András *A mosoly birodalma*, illetve Gaál Erzsébet *Danton* című művének elemzése zárja. Nehéz feladatot old meg itt a szerző, hiszen minden interpretáció megértésének elvi előfeltétele az, hogy az olvasó ismerje a vizsgált művet. A színházi előadás-elemzés esetében ez problematikus, hiszen csak azok számítanak ideális befogadónak, akik látták a produkciót, vagyis jelen voltak az eseményen. Az elemzőnek tehát vállalnia kell azt a feladatot, hogy a vizualitást verbálisan rögzítse; Jákfalvi szemléletes leírásai a lehetőségekhez képest kiválóan teljesítik ezt, maradéktalanul megfelelően az előadás-elemzés műfaji kritériumainak. Pontos érveléseinek és meglátásainak köszönhetően könyve nem csak az avantgárd kutatói, hanem a színházelmélet, illetve annak gyakorlati applikációja iránt komolyabban érdeklődők számára is megkerülhetetlen olvasmány.

Kipróbálni és belehalni

*Stanisław Ignacy Witkiewicz:
Telhetetlenség*

Igen nagy dolog, hogy Witkiewicz két legnagyobb regénye már magyarul is olvasható. A magyar irodalomtörténészek közép-európai szekciója már régebben is hírt adott a *Telhetetlenség*ről, erről a szűk körben ismert irodalmi legendáról: Balogh Magdolna az avantgárd dal joggal szembeállított katasztrófizmus képviselőjeként mutatta be e művével együtt „a katasztrófizmus pápáját” (*Kiúttalan utakon*, 1993), Berkes Tamás pedig a hatvanas évek groteszk irányzatának előzményei között tárgyalta a regényt, amelyet történetfilozófiai groteszkként határozott meg (*Senki sem fog nevetni*, 1990). Aztán Magyarországra is eljutott a rendszerváltás kötelező olvasmánya, Miłosz *A rabul ejtett értelem* (1992) című esszékötete, melyben a nyugati közönségnek próbálta magyarázni totalitarizmusról szerzett közvetlen tapasztalatait, főként irodalmi példák alapján. *A Murti-Bingpirula* című esszében az antiutópia korai képviselőjeként mutatta be Witkiewiczet e regénye alapján.

Mindennek ellenére a politikai cenzúra elmúltával mint ha még távolabb került volna a mű a magyar olvasóktól. Akit érdekelt, sok mindent megtudhatott róla, elkönnyvelhette, hogy Lengyelországban is írtak antitotalitárius negatív utópiát, amely a következőképpen mutatja be a személyiséget és az országot felforgató új hit felvé-

telét: közvetlen erőszakkal és valamiféle sajátos ázsiai narkós pedagógiával még a legnagyobb szellemekbe is beleszuggeralják a sárga próféta mindenkire nézve kötelező tanait. Bár a diagnózist itt is sokan nagy empátiával olvasták volna, a műhöz nem kínáltak hazai irodalmi párhuzamok, talán még Jókai *A jövő század regénye* című utópiája áll a legközelebb hozzá, legalábbis a témaválasztását tekintve. Kár, hogy Witkiewicz nem viszonzta Jókai lengyelbarát gesztusát, és nem tartóztatta fel a

lengyelek segítségére siető magyar huszárokkal a mechanizált és narkotizált modern tájárjárást. Persze ahhoz ifjúsági regényt kellett volna írnia.

Márpedig mi állna távolabb az ifjúsági irodalomtól, mint a legtöményebb dekadencia? Az az állapot, amelyből nincs más kiút, csak a halál vagy a „baromlét”. Witkiewicz hősei valami egészen rendkívülit akarnak átélni, ehhez van szükségük a legextrább drogokra, a legkifinomultabb szexuális perverziókra és a legelementárisabb esztétikai élményekre. Csak így kapcsolható ki az önkontroll és a dekadensekre jellemző állandó önmegfigyelés, csak a legfelfokozottabb állapotban válik a személyiség bálványyszerű monolitá, amelyet azonnali megsemmisítés fenyeget. Aki nem ezt az utat járja, aki nem próbál az ingerküszöb és a dózis folya-

matos emelésével lépést tartani a művészet végvonaglásával, az már most is a kialakulóban lévő hangyatársadalom ideális állampolgára, képtelen átélni „a létezés különösségét”, és nem méltó arra, hogy emberszámba vegyék, sokkal inkább illik rá a „barom” szó. Rájuk vár a rovarlét, a metafizikai felelőtlenség boldog állapota, amelyben semmivé válik az individuum.

Witkiewicz kiváló monográfusa, a krakkói Jan Błoński professzor a következőképpen vázolja a dekadens regényhősök személyiségfejlődését: kilépnek a gazdasági élet körforgásából, és az elmélkedésnek szentelik magukat, keresik a helyüket a világban. A hétköznapi létet esetlegesnek, az egyéni sorsot szánalmasnak találják. Mivel a külvilág esélyt sem ad az önmegvalósításra, belső élményeiknek tulajdonítják a legnagyobb jelentőséget. De reménytelenül ambivalensnek tartják ingatag érzelmeiket, nehezen tudják elviselni azt, hogy állandó megfigyelés alatt tartja őket az intellektusuk (terhükre van az egójuk). Nekik nem tud elég élményt kínálni a természet, a tapasztalatok tárháza szegényes, az ellentétes lelkiállapotok összehangolásával és a mesterséges paradicsomok kínálásával kell a végletekig fokozni az élmény intenzitását. Így jutnak az örület vagy a megsemmisülés küszöbére, miközben a társadalom, „mint egy távoli csillag, vörös óriássá változik a forradalmi robbanástól, majd halott mozdulatlanúságba dermed”.

Ha művészi pályára lépnek ezek a rendkívüli egók, olyan műveket hoznak létre, amelyek kapcsolatba hozhatók a tiszta forma witkiewiczzi elméletével. A hatásuk hipnotikus, különleges eszközeikkel, az intenzitás fokozásával nagy nehezen képesek elérni azt, ami a régi művészet számára még magától értetődő volt: metafizikai élményt adnak. A drámaíró és festő Witkiewicz is erre törekedett, alkalmasnak tartotta erre a célra még a zenét és a költészetet is, de a regényt már kizárta ebből a körből (bár bizonyos prózaírókat, Bruno Schulzcal az élen, alkalmasnak tartott arra, hogy létrehozzák a tiszta for-

mát). „Zsákregényben” gondolkodott, amibe nem szépirodalmi elemek is beleférnek, így kiválóan alkalmas a szellemi tájékozódásra.

A *Telhetetlenség* kompozíciós alapelve az egyéni pálya és a társadalomtörténet hasonló alakulása. Mint Błoński megállapítja, a hős és Lengyelország (vagy az európai civilizáció) a halál küszöbén tapasztalja meg a létezés teljességét, ez kínálja az utolsó esélyt a metafizikai élményre. Ha az egyéni szintet vizsgáljuk, sajátos nevelődési regényt láthatunk: a hős felnőtte válik, szerelmi, erkölcsi és szellemi tapasztalatokat szerezve méltó lesz a férfiszerepekre. Ugyanakkor a jövőbe vetített társadalomfejlődésről is képet kapunk, a nevelődési regényből egy társadalmi utópia is kibontakozik. Csak hogy a hős érlelődése nem felelősségteljes élethez, hanem dekadens beavatásokhoz vezet, az elképzelt társadalom pedig nem aranykori egyensúlyi állapotba kerül, hanem baromlétbe süllyed. Vagyis mindkét regénytípus negatív változatával van dolgunk.

Az utópia és a pedagógia poétikailag nehezen egyeztethető össze. A nevelődés történetét a hőshöz közel álló elbeszélő tudja jól elmondani, aki majd hogyanem behelyezkedik a nézőpontjába; az utópia viszont távolságtartást követel, a nézőpont időben és térben is kívül áll az ábrázolt világon, a magaslest pedig egy mindentudó elbeszélő foglalja el. Ennek szellemében a regényben megkettőződik a narráció: az elbeszélő gyakran lemond kiváltságos helyzetéről, szinte azonosul a hősével, máskor viszont beéri a szereplők lelkiállapotáról készített tömör beszámolókkal, vagy szenvtelenül összefoglalja a világpolitikai helyzetet (miután Európa annak idején nem tudta megoldani a „keleti kérdést”, Kína most megoldja a maga módján a nyugati kérdést – a harcosok „három óra alatt »kínaizálták« a belorusz köztársaságot”, és ezzel el is jutottak Lengyelország határára).

De ez a két eljárás nem egyeztethető össze teljesen, az antiutópia és az anti-pedagógia kölcsönösen lejáratja egymást, erősen kétségbe vonva ezzel a regény rémisztő komolyságát. Innen a groteszk

hangvétel. Nemcsak az ábrázolt világ az, ahol Łomposiewicz főszállásmester „az Al-másderese farába” kívánja az egész civil bagázst, hanem a komolyságát veszített román és a tragikumtól megfosztott antiutópia is önmaga paródiájává válik. Nemcsak a hős és a társadalom, hanem a regényforma is kompromittálódik.

Witkiewicz igen nehezen fordítható szerző. A szélsőséges léhelyzeteket a századfordulós lengyel modernizmus stiláris extravaganciájával jeleníti meg, az elviselhetetlenségig fokozva s egyben parodizálva is a hatáselemeket. A szöveg bővelkedik

Lengyelországban azóta fogalommal vált neologizmusokban, beszélő nevekben, többnyelvű szójátékokban. Körner Gábornak már *Az ősz búcsúja* fordításával sikerült létrehoznia e nagyon intellektuális és nagyon expresszív nyelv magyar megfelelőjét, most is mindvégig bírta ötletekkel. Ilyen szöveg esetében nehéz amellet érvelni, hogy a fordító „óvakodott a túlzásoktól”, hisz mintha másból sem állna a mű. Mégis sikerült elérnie azt, hogy a szöveg ne váljon öncélú gegparádévá, mint ahogy a mű komolyságát és komolytalanságát is sikerült megőriznie.

GYÜRKY KATALIN

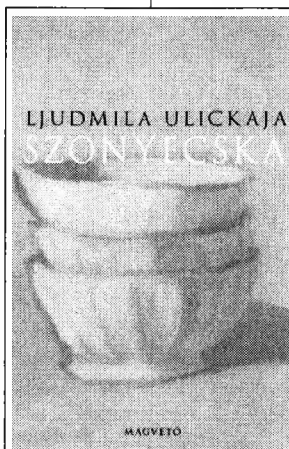
A Szófia-tantól a Szonyecskáig

Ljudmila Ulickaja: Szonyecska

Mind a magyar könyvkiadás, mind pedig az orosz irodalom magyarországi recepciója szempontjából örvendetes, hogy Ludmila Ulickaja *Szonyecska* című kisregényét a Magvető Kiadó jóvoltából végre magyar nyelven is olvashatjuk. Hiszen az író nő 1990-es évek elején megírt, először Franciaországban, és csak ezt követően Oroszországban kiadott kisregénye több szempontból is mérföldkőnek tekinthető mind Ulickaja művészetének egésze, mind pedig az orosz irodalom fejlődéstörténete szempontjából.

Ulickaja ugyanis, a *Szonyecskában* magként veti el azokat a motívumait, amelyeket a későbbi – már jórészt

nálunk is olvasható – regényeiben fog kicsíráztatni és önálló életre kelteni. Már ebben az első nagyobb terjedelmű írásában is ott munkál az a törekvése – ami egyébként népszerűségének is az egyik forrása – , hogy a többségében maskulin orosz irodalom témáival ellentétben művében ne a nagy történelmi eseményeket láttassa, ne a politikában történeteket vagy a háború borzalmait ecsetelje, ne azt mutassa be, hogy a férfiak micsoda hősök bírnak lenni a frontvonal mögött, hanem azt, hogy a nagy történelmi események háttérében élő nők hogyan szervezik a mindennapjaikat, beleértve férjeik és gyermekeik mindennapjait is. Ez a nőkre és csakis

Fordította: V. Gilbert Edit
Magvető Kiadó
Budapest, 2006
98 oldal, 1690 Ft

a nőkre jellemző szervezőkészség, minden „apróságra” való odafigyelés, amelyre első kisregényének hősnője, Szonyecska is, bár igen különleges formában, a könyvek világán keresztül, de törekszik, minden további Ulickaja-hősnőnek a sajátja lesz.

Ezzel a képességgel függ össze, illetve ennek a szervezőkészségnek lesz az alapja az a „női megérzés”, az az intuíció, amely Ulickaja írásaiban nemcsak a férfiak „érzékenységével” szemben feltűnő, hanem amiatt is, mert mindig összefüggésben van a női szem, a női látásmód jelenlétével, vagy éppen annak hiányával. A női „harmadik szem” megléte igencsak megkönnyíti, hiánya viszont nagy mértékben megnehezíti az Ulickaja-nőalakok világban való tájékozódását, beleértve a férfivilágban való tájékozódásukat is.

Ebből a szempontból a *Szonyecska* különösen érdekes. Ennek a kisregénynek a női főszereplője ugyanis akkor, amikor az általános iskolában életében először szerelmi csalódást él át, és a szeretett fiú, Vityka Sztarosztyn kikoszarazásul kétszer arcul is csapja, örök életére elveszíti azt a „harmadik szemét”, amellyel a körülötte zajló érzelmi viszonyokat, kapcsolatokat „letapogathatná”. Amíg azonban a „harmadik szem” hiánya Szonyecska sajátos életmódjával, a könyvek világával való maximális azonosulásával, a realitás és a fikció egybejátsztatásával hozható összefüggésbe, addig a későbbi Ulickaja-művekben a nőalakok szinte tökélyre fejlesztik a „harmadik szemüket”, és ennek működtetésével olyan dolgokat, történeteket vesznek észre, amelyeket a környezetükben más aligha. Ennek legeklejtőbb példája a *Médea és gyermekei* című Ulickaja-regényben maga Médea, aki kiterjedt családjá minden tagjának érzelmi életébe ezzel a „harmadik szemmel” lát bele. De ilyen az egyik Ulickaja-novella, a *Más gyermekei* Emma Asotovája is, aki még veje, Szergo „ostobaságait” is képes ezzel a látnoki képességével ellensúlyozni.

Ezek mellett az egymással összefüggő motívumok mellett a *Szonyecska* alapozza meg az Ulickaja-regényekben a szülés, a szülni tudás, illetve a szülésre való képte-

lenség problémáját, amely egyben a nők nőként való megítélését is befolyásolja. Ebben az első kisregényben a „gyermekméhvel” rendelkező Szonyecska, miután lányát, Tányát a világra hozta, az orvosok szerint soha nem tud már szülni, és ez felerősíti benne azt a félelmét, hogy férjét szülésre való képtelensége miatt fogja elveszíteni. Ezt a problémát is szinte minden további Ulickaja-mű körüljárja. A *Más gyermekei*ben Margarita ikreknek ad életet, tehát nem-hogy nem tud szülni, hanem egyszerre túl sokat szül, ami csak fokozza a bonyodalmat. Ezzel szemben a *Kukockij esetei* című regényben, amikor Kukockij és felesége, Jelena között elmergesedik a viszony, Kukockij azt hányja felesége szemére, hogy nem is nő, hiszen női szerveitől egy műtét során megfosztatva szülni sem képes többé. De a szülésre való képtelenség további Ulickaja-művekben kifejtett következményei is a *Szonyecska*ban csíráznak. Az a tény, hogy egy nő nem tud többé szülni, Ulickajánál szinte minden későbbi alkotásában más gyermekének a befogadását, örökbe fogadását, felnevelését eredményezi. Szonyecska további szülésre való képtelensége miatt (is) fogadja be házába lánya, Tányá testi-lelki jó barátjánőjét, Jaszját, „harmadik szemének” hiányában nem is sejtve, micsoda bonyodalmak származnak még ebből a férjével való kapcsolatát illetően. Szonyecskát követve Kukockij és Jelena lányuk osztálytársát, Tomát fogja örökbe fogadni, Médea pedig – mivel ő maga életében egyszer sem szült – ezt ellensúlyozandó az összes unokahúgát a saját gyermekének tekintik. Mindezeket a történeteket pedig a szereplőknel a lakóhely állandó változtatása, a vándorlás, az emigráció és a száműzetés fűszerezi. Ez a történet-összetevő Ulickaja művészetében szintén a *Szonyecska* című kisregénnyel indul útjára, hogy ezután a *Vidám temetésben* és a *Kukockij esetei*ben teljesedjen ki.

A száműzetés említésével viszont már olyan motívumhoz érkeztünk, amely nem az Ulickaja művészi világára jellemző női irányvonalból táplálkozik, hanem jóval korábbi irodalmi motívumot elevenít fel.

Ulickaja a *Szonyecskában* ezzel a motívummal nemcsak a saját további műveinek rakja le az alapját, hanem maga is irodalmi hagyományból táplálkozik, s így betagozódik abba az irodalomtörténeti vonulatba, amely az orosz irodalomban Csehovtól indul, és a nagy klasszikusok motívumainak, témáinak újraírását, „újraalkotását” eredményezi. Vagyis Ulickaja részint egy már létező hagyományt visz tovább, részint, nyilvánvalóan tudatosan, el is fordíti, el is sekélyesíti ezeket a történet-összetevőket, s ezzel az eljárással mutat rá arra, hogy a klasszikus, a 19. század közepén még szent eszmékből táplálkozó tulajdonosságok, tettek és gondolatok hogyan degradálódnak, hogyan veszítik el szentségüket a 20. század végére.

Ebből a szempontból a száműzetés motívuma a legszembetűnőbb, és ennek a motívumnak a felelevenítésével indul útjára a *Szonyecskában* még néhány, első látásra talán kevésbé feltűnő szüzsébeli összetevő, amely ismét a 19. századi klasszikus regényekből táplálkozik, és azokat sekélyesíti. Természetesen a száműzetéssel mint szüzsébeli összetevővel, és a száműzetésben részt vevő nők szerepével kapcsolatban sok 19. századi alkotást lehetne hozni olyan példaként, amely hatott Ulickaja kisregényére, de a további motívumok azt mutatják, hogy az írónő ebben az első kisregényében elsősorban Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődéséből* táplálkozik, azt „írja újra” a 20. század végén.

Amíg ugyanis Dosztojevszkij Szonyája szerelmét, Raszkolnyikovot Szibériába kíséri a száműzetésbe, Ulickaja Szonyecskája férjével, Robert Viktorovicsal indul el száműzetése helyére, a baskír Davlekanovóba. Az elsekélyesítés Ulickaja művében azonban már ennél a kiinduló motívumnál megkezdődik. Dosztojevszkij Szonyája valóban nagy áldozatot hoz akkor, amikor a gyilkos Raszkolnyikovot azért kíséri el Szibériába, hogy ott a férfit egy új élet lehetőségének megtalálásában segítse, ehhez képest az, hogy Szonyecskáék lakóhelyüket kénytelenek Moszkvából Baskíriába áttenni, mindenféle újjászületés kényszere és megváltás

lehetősége nélkül, nem tűnik nagy áldozatnak. Az áldozat nagysága közötti különbséget a Szonya és Raszkolnyikov, illetve a Szonyecska és Robert között feszülő ellentétek nagysága, mértéke is mutatja. Szonya és Raszkolnyikov között Dosztojevszkij regényében hatalmas elvi, felfogásbéli különbségek feszülnek. A Szonya képviselte altruizmus, a fájdalom és nélkülözés tűrése, az Istenbe és az emberélet szentségébe vetett megrendíthetetlen hit áll itt szemben Raszkolnyikov egoista, az embereket férgekre és kiválasztottakra osztó, istentagadó álláspontjával. Szonya ebben a közöttük feszülő ellentétben az isteni bölcsesség, a Szófia-tan képviselője, azt az önfeláldozást képviseli, azt az önzetlen szeretetet, azt a szépséget, amelyről a 19. században még hitték, vagyis megpróbálták elhinni, hogy megváltja a világot. Ulickaja női és férfi szereplője között viszont – a degradációt tükröző – korántsem feszülnek ekkora elvi, felfogásbéli ellentétek. Ezek csupán magatartásbéli, érdeklődésbéli különbségek. Amíg Szonyecska – átélve tizennégy éves kori csalódását – Robert érkezéséig nem keresi a férfiak társaságát, Robert nagy nőfaló hírében áll. És amíg Robert élete folyamatos árulások sorozata, hiszen „elárulta ősei hitét is, szülei reménységét is, tanára szeretetét is, baráti szálakat szakított el kíméletlenül és azonnal, amint úgy érezte, hogy a szabadságát rabláncra verik” (11–12), és mivel nőtlenségi fogadalmat tett, így a Szonyecskával való házasságkötése is csak egy újabb árulás az árulásai sorában, Szonyecska élete maga a hűség, a feltétlen ragaszkodás. Mégpedig a könyvekhez, az olvasáshoz való, élete végéig tartó hűség, amellyel kapcsolatban ismét csak különböznek a férjével, Robertet ugyanis hidegen hagyja az orosz irodalom, egyáltalán, az irodalom. Szonyecska azonban férjével ellentétben annyira a könyvek világában él, hogy saját és családja életét is regényként éli meg. Ennek egyik jele, hogy Vityka Sztarosztjint, egykori csábítóját is brutális Anyeginként emlegeti. A realitás és a fikció olyannyira egybeolvad a gondolkodásában, hogy önmagát, a férjét, lányukat, Tányát, és először lánya, majd férje barátnő-

jét, Jaszját is regényhősként értelmezi, és mindennapi történéseit úgy értékeli, mintha azok egy róluk írt könyv lapjain játszódnának.

Szonyecskának e magatartása miatt nem értek teljesen egyet Jelizaveta Kalityina véleményével, aki szerint Ulickaja Szonyecskában azt a ritka embertípust rajzolta meg, aki a boldogtalanságot nem büntetésként fogja fel, hanem úgy, mint aminek így kell történnie. És hogy Szonyecskát mindvégig a ritka tisztaságú szerelem, az alázat, a másokért való önfeláldozás vezérli.* Nem teljesen értek egyet, hiszen amíg Dosztojevszkij Szonyájának a magatartása valóban belülről fakad, a 20. század végén, az elsekélyesedett Szonyecskánál mindez túlságosan könyvízü. Könyvekből összeolvasott, megcsinált, felvett póz. Amikor férje, Robert megcsalja lánya legjobb barátnőjével, Jaszjával, Szonyecska beletörődése, Jaszjával és férjével szembeni, továbbra is fennálló szeretete és gondoskodása is olyan, mintha a regénye egy újabb fejezete lenne, amelyben a hősnőnek nincs más választása, mint az önfeláldozás, a

tűrés és a minden fájdalom ellenére érzett és tanúsított szeretet.

Ulickaja tehát a *Szonyecska* című kisregényében mutat rá arra, hogy a Szófia-elv a 20. század végén mennyire elkorcsosulva lehet jelen. Hiszen az a kétely a Szófia-elvvel kapcsolatban, hogy vajon ennek az emberben való megtestesülése képes-e megmenteni a világot, illetve a regény szempontjából egy embert, Raszkolnyikovot, a *Bűn és bűnhődés* írásakor már Dosztojevszkijben is ott munkált. Dosztojevszkij ezzel kapcsolatos kételyét érzékelteti, hogy a Szófia-elv nála egy prostituáltban testesül meg, ezért nem kaphatja meg ez a lány a Szófia nevet, csak annak kicsinyített változatát, a Szonyát. A 20. század végére viszont mindez már csak könyvízü elvként, elsekélyesítve lehet jelen. Ezért – a sekélyesedést érzékeltetendő – Ulickajánál már nem is Szonya, hanem ennek a névnek a még tovább kicsinyített változatát viselő, szerencsétlen Szonyecska próbálja az isteni szeretetet árasztani magából, de a realitás felismerésének hiánya erre őt végképp alkalmatlanná, és ezáltal tragikomikussá teszi.

* Lásd: Jelizaveta Kalityina: *Ljudmila Ulickaja: Szonyecska*, <http://www.newslab.ru/review/12129>

AZ A REND, HOGY AZ EMBER DOLGOZIK

Sz. Koncz István beszélgetése

Közeli munkatársai derűs, kedélyes emberként írják le Rappai Gábort, mások viszont állítják: a mosolygós arc elszánt, céltudatos, koncepciózus embert rejt, aki bizonyos határon túl, elsősorban szakmai és szervezési kérdésekben nem ismer pardont, nem ismer tréfát. Sportvezetői múltjáról szólva szinte mindenki önzetlenségéről, nagyvonalúságról beszél, ugyanakkor akadnak, akik szerint sűrűn hagyja el a campust, szívesen vállal megbízásokat, fogad el pozíciókat gazdasági társaságoknál; szeret jól élni. A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának dékánja, a Statisztika és Demográfia Tanszék vezetője sokféle megítélés alá esik tehát.

– Változásokat sürget és indít el, miközben sok tekintetben konzervatív – foglalja össze Rappai eddigi dékáni működéséről szerzett benyomásait egyik kollégája.

– Német példákat állít élénk, elsősorban hamburgi tapasztalataiból merít – így egy másik.

Nézem a jegyzeteimet: szolid erőszakosság, rámenősség, határozottság, empátia – néhány ilyen, többek által használt kifejezést olvasok még ki belőlük. Ugyanakkor a megkérdezettek között senki sincs, aki ne szeretettel beszélne róla. Még aki negatív vagy annak vélt tulajdonságot említ vele kapcsolatban, az is siet hangsúlyozni, hogy a dékán rátermett, tiszteletre méltó ember.

Rappai Gábor 1964. június 24-én született Pécsen. 1987-ben a Janus Pannonius Tudományegyetemen szerzett közgazdász oklevelet. 1986-ban, még egyetemi hallgatóként három hónapos szakmai gyakorlatra utazhatott Bochumba, az akkori NSZK-ba. 1987-ben lett tanársegéd Pécsen, 1990-től '91-ig a hamburgi egyetem ösztöndíjas vendégoktatójaként dolgozott. Hazatérése után nem sokkal kinevezték adjunktusnak, majd 1998-ban egyetemi docensnek. A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán 1998-ban lett dékánhelyettes, 2005 óta pedig ugyanott dékán. 2001-től dékáni kinevezéséig a PTE Szenátus Gazdasági Bizottságának elnöke volt. Doktori disszertációját 1989-ben, kandidátusi értekezését 1997-ben védte meg. Ne felejtjük el, mindössze harminchárom éves volt akkor. Közben, 1993-ban a Nemzetközi Bankárképző Intézetben tőzsdei szakvizsgát tett, és az Århus Business Schoolon tanult, ösztöndíjjal. Száznál több közleményt jegyez. Mások mellett az ő nevéhez köthető a JPTE-nél kiadott kétkötetes *Statisztika* című egyetemi tankönyv, illetve az *Üzleti statisztika Excellel* című kötet. Utóbbit a KSH jelentette meg 2001-ben. Nagyobb visszhangot kiváltott idegen nyelvű publikációi közül kettőt emelek ki: „Applicability of the CAPM on the Hungarian Stock Market: An Empirical Investigation” (Varga József társszerzőségével, Physica Verlag 1997), illetve „Money Supply, GDP and Inflation: The Dynamic Econometric Analysis of Macro-Equilibrium” (Mellár Tamás társszerzőségével, 2001) Kutatási területei: idősor-modellezés, árfolyam-modellezés, összehasonlító ökonometria.

Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottságának, az Országos Statisztikai Tanácsnak, a Magyar Statisztikai Társaságnak, a Gazdaságmodellezési Társaságnak, és több tudományos szaklap, így a *Statisztikai Szemle* és a *Sigma* szerkesztőbizottsá-

gának. Ma is elnöke a Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Zrt. Felügyelő Bizottságának. Kitüntetései közül fontos megemlíteni a Pécsi Akadémiai Bizottság Fialat Kutatói Díját (1999-ből) és a Fényes Elek-émlékérmét (2000-ből). A Széchenyi István-ösztöndíjnak 2001 és 2004 között volt kedvezményezettje. Ha a hobbijáról kérdezik, sportrajongónak vallja magát. Tizenöt évig kézilabdázott, s most már hosszú évek óta ő a PEAC női csapatának szakosztályelnöke. Felesége Vuics Ágnes könyvvizsgáló.

Kévéssel a megbeszélt időpont után nyílik a dékán szobájának ajtaja. Tanártársak sorjáznak elő – vége a reggeli megbeszélésnek. Odabenn klasszikus, már-már puritán hivatali enteriőr fogad, olyan, amelyben – bár többször is körbejárom a tekintetem – egyetlen személyes tárgyat sem vélek fölfedezni. Amikor telefonszámot cserélünk, egy reklámtoll kerül elő. Látszatra a kávé is egyencsészében kapjuk. Meglehet, van itt valami, ami nagyon is személyre szabott, mégis igen diszkréten bújik meg valahol. A beszélgetés előrehaladtával egyre inkább meggyőződésemmé válik, hogy távolról sem a véletlen alakítja így a környezetet. Ahogy minden igazán mélyen érző ember, úgy a dékán sem mutat meg a kívülről számára sokat önmagából.

Rappai Gábor: – Ha valaki leírná egyszer a családjunk történetét, az szinte a huszadik század történelmével lenne azonos.

Sz. Koncz István: – *Én szívesen megtenném most.*

– Ha gondolja, elmesélem. Nagyapám szülei, anyai ágon, 1898-ban, elváltak.

– *Húha! Az szinte társadalmi vívmánynak számított akkoriban.*

– Ma úgy mondanánk, reformnak, igen. Ráadásul nagyapám az édesapjával maradt, ami még inkább eltért a megszokottól. Vajszlón laktak egyébként, dédapám ott gazdálkodott. Hanem az öreg néhány év alatt rájött, hogy nem alkalmas a fiúgyermek nevelésére. Beadta hát a pécsi hadapródiskolába. Nagyapám 1914-ben már végzés előtt állt, amikor az évfolyamtársaival együtt századossá avatták, és kivezényelték az orosz frontra. Két évig szolgált becsülettel, de akkor megsérült. Egy srapnel ment a fejébe. Élet-halál között lebegett, legendák keringtek a családban arról, hogy valamiféle csodadoktor gyógyította meg, aranyvésővel, aranykalapáccsal. Akinek hadi sebesülése volt, általában ilyeneket mesélt... A nagyezüstöt mindenestre maga Zita királyné tűzte a mellére. Felgyógyulását követően kivezényelték az olasz frontra. Ott érte az összeomlás, Isonzónál. Megragadt azonban a fegyveres erőknél, csendőrtiszt lett, egészen az ezredességig vitte. A front elől 1944-ben nyugatra menekült, és Ausztriában, Kremsmünsterben, családotul amerikai fogságba esett. A háború végeztével, ahogy öntudatos magyar tiszthez illik, hazaindult. Elvergődött Budapestig, bement a Belügyminisztériumba, és szolgálattételre jelentkezett. Ott is tartották mindjárt Budaörsön.

– *Jól értem: internálták?*

– Pontosan. Ezenközben nagyanyám visszaköltözött anyámmal és anyám öccsével Vajszlóra, és egyedül gazdálkodott a családi birtokon, egészen 1949-ig. Ekkor nagyapámat hazaengedték, és végre volt pár jó hónapjuk együtt. 1950 nyarán azután kitelepítették őket a Hortobágyra, Lenin-tanyára. Negyven hónapot töltöttek ott. Amikor szabadultak, egyetlen dolgot tiltottak meg nekik, hogy Vajszlóra, illetve annak harminc kilométeres körzetébe visszaköltözzenek.

1950-ben édesanyám, gyógyszerészhallgatóként már végzés előtt állt. Néhány napon múlt csupán, hogy nem ment haza arra a bizonyos aratásra, amit a nagyszülei már nem tudtak befejezni. Úgy látszik, a rendszer nem működött tökéletesen, mert így ő kimaradt: elmulasztották kitelepíteni. Sőt gyógyszerési állást kapott Pécsen.

– *Ahová, belül lévén a harminc kilométeres körön, ugyancsak nem jöhetett a család.*

– Elméletileg nem, de hát hová mentek volna szegények? Talán emlékszik, hogy a Király utca végén, a Liszt-terem mellett volt egy patika.

– *Hogyne, az épület ma is áll még.*

– *Úgy van. Édesanyám állandó inspekciónak vállalt, mert így az ügyeleti szobában lakhatott. Ott bújtatta a szüleit meg az öccsét, ott tengődtek darab ideig, mígnem egy kicsit egyenesbe került az életük. Azonban a történetnek van még egy fontos szála, amely anyai nagyanyámról szól. Osztovicsnak hívták – a neve is elárulja horvát származását. A szlavóniai Nova Kapella Batrinán született. Apja korán meghalt, és megözvegyült dédanyám nem tudta eltartani a négy félárvt. Dédapám testvére azonban, aki gyermektelen házasságban élt, megjelent nála, és fölajánlotta, hogy az egyik csemetét magához veszi, és fölneveli. Ne kérdezze meg, hogyan tud ilyenkor egy szülő a négy gyermekéből valamelyikre rámutatni! Apám szokott volt ezzel viccelődni, hogy a dédi valószínűleg azt mondta: azt a kis dundit vigyétek, mert az eszik a legtöbbet. Ez persze csak bohóság, valójában nagyon nehéz döntés lehetett. Mindenesetre az akkor hétévesforma nagyanyámra esett a választás, aki így a tízes évek elején Barcsra került, és soha többé nem látta az anyját. Sőt a testvérei közül is csak az egyikkel, az általunk Drágica néni néven ismert nővérével találkozott 1968-ban. Egyébként az is érdekes, ahogy a fölmenőink megismerkedtek egymással. Nagyapámat ugyanis Nyíregyházára helyezték volna, egy bajtársát pedig Barcsra. Azonban, a bajtársa kérésére, elcserélték a vezényléseket – a kollégának nyírbátori volt a menyasszonya. Nagyapám a barcsi nagymisé, az első vasárnap délelőtt kinézte magának a nagyanyámat, megtudakolta a kilétét, és elküldte a csicskását hozzájuk, hogy kérdezze meg, van-e kiadó szoba? Mondták, nincs. Ekkor az én öregem karddal az oldalán fölvonult, és a Magyar Királyi Hadsereg nevében rekvirált egy szobát. Így került be a családba. Ugyanis, míg nagymamám az udvarlónak zongorázott, nagyapám a nevelőszülőkkel lerendezte az esküvőt is hamar.*

– *Az apai ág?*

– *No, az azért nem ennyire gazdag legendákban. Ott is volt úgynevezett lámpás, tehát igazi falusi tanító, de apám és a három testvére már egy Pécsen élő tisztviselő családba született bele. Nagyapám volt az állomásfőnök a vasúton, ami a két háború között komoly beosztásnak számított. Nagyanyám otthon volt a négy gyerekkel. Hát, ez a család története. Nincs is más hátra, minthogy összehozzuk gyógyszerész édesanyámat és jogász édesapámat. Apám nem jogász munkakörben dolgozott. Rá a második világháborút, az orosz frontot és fogságot mérte ki a sors. Abban az időben, 1950 és '55 között végzett az egyetemen, amikor a jogászok abszolutóriumot kaptak, de doktorátust nem. Azt később kellett megszereznie. Itt jegyzem meg, hogy a forradalom előtt, alatt és után sem rejtette véka alá rendszerellenes nézeteit. A ranglétrán ennek megfelelően nemigen haladt előre. 1956-ban úgy gondolta, hogy nincs tovább maradása, de mire az ország nyugati széléig ért, a határt lezárták. Persze sem fennen hangoztatott eszméit, sem disszidálási kísérletét nem lehetett titokban tartani. Így azután a bányában dolgozott, csillésként, majd gépi kötőként bedolgozó volt, és csak 1960-ban tudott elhelyezkedni a Vegyesipari Vállalatnál. A jogi doktorátus és a kötőgépkészítői gyakorlat, ma úgy mondanánk, elég széles végzettségi portfóliónak számított, így lett a kötőrésztleg vezetője. Később a Háziipari Szövetkezethél termelési osztályvezető lett, és onnan ment nyugdíjba.*

– *Édesanyjával milyen családot teremtettek?*

– *Polgárcsalád voltunk, a szó legnemesebb értelmében. Mi a bátyámmal az iskola mellett jártunk hittanra, vasárnaponként családi programnak számított a mise – de nem valamiféle dacból vagy bigottságból, hanem egész egyszerűen azért, mert a szüleim értékrendje szerint ez hozzátartozott az élethez, épp úgy, mint a könyvek, a koncertek vagy a színház. Nem neveltek bennünket forradalmároknak sem, voltunk úttörők, KISZ-tagok is, csak éppen rávilágítottak, hogy minek mennyi az értéke. Hozzáteszem, sem az úttörőmozgalom, sem a KISZ, azon a szinten, ahogy részt vettünk benne, nem volt rossz. Sokkal inkább közösségformáló tényezőnek tűnik még visszatekintve is. Bár azt hiszem, abban, hogy a KISZ*

emberi keretek között maradt, és nem kellett túl komolyan venni, rendkívüli érdemei lehetnek a Nagy Lajos Gimnázium akkori igazgatójának, Dobay József tanár úrnak.

– *Megütötte a fületem, ahogy a könyvek szerepét kiemelte a nevelésükben.*

– Elvárás volt, hogy sokat olvassunk, igen, de mellette sportoltunk, jártunk kirándulni. Viszonylag gyakran volt együtt a család. Boldog, kiegyensúlyozott gyerekkort éltünk, köszönhetően a szüleinknek, akik egyébként nem élnek már. Édesanyám nagyon korán, a felnőttség válásunk küszöbén, 1988-ban halt meg, egyetlen unokáját sem ismerhette. Édesapám sok súlyos betegséget túlélt, utolsó idejében mondogatta is, hogy hét élete van, mint a macskának... És milyen a sors? A nyolcadik nagy műtét, 2004-ben, el is vitte.

– *Tanár úr miért épp ezt az egyetemem, kart, szakot választotta?*

– Világéletemben erdőmérnök szerettem volna lenni. Tudniillik, abban a tévhitben éltem, hogy az erdőmérnök az erdőben lakik, puskával a vállán jár, és néha megsimogatja az őzeket. Túlzok persze, de idealisztikus kép élt bennem, anyyi bizonyos. Mire azonban a gimnáziumban negyedikig jutottunk, a programtervező matematikusi pálya már jobban vonzott. Végül Lipcsébe, matematikai-kibernetikára felvételiztem. Ugyanúgy, mint a közgazdaságtudományi egyetemnek, annak is a matematika és a történelem volt a felvételi szakpárja. Oda nem vettem föl, német nyelvből kiszuperáltak, de ide igen. Így lettem közgazdászhallgató.

– *Egyáltalán tudta, hogy hová kerül?*

– Fogalmam sem volt róla, de nem bántam meg a választást egy percig sem. Amúgy a mai napig azt tapasztalom, hogy az ide felvételizők jelentős része nem tudja, hová kerül, és mit kezd majd a szakmájával. Közgazdász, tehát vezető lesz, közgazdász, tehát jól fog keresni – ezek a sztereotípiák élnek a hallgatókban. Az utóbbi közel tíz évben jó pár gólyatáborban megfordultam. Ha megkérdeztem azokat, akiket már föl is vettünk, többségükben legfeljebb háromféle álláslehetőséget jelöltek meg. A banki munkát, a könyvelői munkát, és valaki mindig elviccelődött azzal, hogy az ember ezzel a végzettséggel akár dékán is lehet.

– *A közgazdászképzésről, azt hiszem, általában kevesebbet tudnak az emberek, mint a többi egyetemről vagy szakról.*

– Tapasztalatom szerint mégis mindenki érzi, hogy a matematika–történelem felvételi szakpár bizarr. Azt sejteti, hogy lesznek kőkemény matematikai alapokon nyugvó tárgyak, tehát ha úgy tetszik, teljes objektivitásra törekvők, és lesznek olyanok is, amelyek inkább a verbális képességekre alapoznak, amelyek nagy levezetések, elemzések helyett inkább olyasmit igényelnek, amit a diákság magolásnak nevez. Amikor azt mondtam az előbb, hogy nem bántam meg a választást, abban az is benne volt, hogy én ezt a kettősséget nagyon élvezem.

– *Pedig szemre úgy tűnik, hogy a matematikához inkább közel álló tárgyakat oktatja. Statisztikát, például.*

– Statisztikát és ahhoz kapcsolódó területeket, igen. Ökonometriát, árfolyam-modellezést satöbbi. De ezek olyan tárgyak, amelyek a matematikai mellett gazdasági ismereteket igényelnek, és az elemzések például szükségessé teszik a verbális képességeket is. Tehát a matematikai megalapozottság mellett igenis föllelhető bennük az említett kettősség. Persze ez azzal jár, hogy mindenki úgy érzi: ehhez, legalábbis egy kicsit, ért. Gondoljon bele! Jogi folyóiratok épp oly számosan léteznek, mint biológiaiak vagy közgazdaságtudományiak. Ugyanakkor az ember mindennapjaiban benne él jogi helyzetet például nem ismerünk. De a *Piac és Profit* vagy a *Heti Világgazdaság* vagy sorolhatnám még, ott van az olvasó emberek látókörében.

– *És ez baj?*

– Bizonyos szempontból nyilván nem baj, de ezek a periodikák nagy mértékben számitanak a nem teljesen elmélyült befogadókra, ha úgy tetszik, a laikusokra. A szakember

számára aztán megdöbbenő, hogy e lapok érvei sokszor visszaköszönnek azoknál a döntéshozóknál, akiknek nem volna szabad laikusoknak lenni. Ha a Parlament módosítja, mondjuk, az Alkotmányt, és ismertetik a tévéhíradóban, mindenki bólint rá, kész. De ha valaki mond egy adatot az ország gazdaságáról, vagy megváltoztat egy adókulcsot, azon hetekig rágódik az ország.

– *Miközben lehet, hogy az alkotmánymódosítás nagyobb hatást gyakorol a mindennapjainkra.*

– *Úgy van.*

– *Térjünk vissza az ön személyes történetére! Fölvették, harmadévből demonstrátor lett a Statisztika Tanszéken, majd még abban az évben nyert egy nyugatnémet ösztöndíjat. Azért ez nem volt gyakori abban az időben, ha jól sejtem.*

– *Úgynevezett AIESEC-ösztöndíj volt. A rövidítés a közgazdászhallgatók szervezetét rejti, amely elsősorban szakmai csereprogramokban teljesíti ki munkáját. A németországi gyakorlati struktúra erős, ezért viszonylag sok szabad hely állt rendelkezésre a nyolcvanas évek közepén. *Nota bene* ma is ez a helyzet. Ugyanakkor főnyelvként itthon kevesen választották, választják a németet. Őszintén szólva nem volt nehéz kikerülni, egy magamfajta németesnek, még a pártállami időkben sem. Inkább talán nagy elhatározás volt. Gondolja el! Nem volt e-mail, a telefon a költségek miatt szóba sem kerülhetett, nem is beszélve arról, hogy mennyi időbe került volna, ha fölhívjuk, mondjuk, interurbán, Bochumot. Mindössze két levelet váltottunk. Tudtam annyit, hogy a Bochum-Gelsenkirchner Straßenbahn Aktiengesellschaftnál egy hétfői napon, reggel negyed nyolckor Herr Eckhardt-nál kell munkára jelentkezni. Megvettem a repülőjegyet Kelet-Berlinig, onnan át Nyugat-Berlinbe, és mentem volna tovább. Igen ám, de a vonat csak soká indult. Egyszeri belépésre szóló vízumom volt, tehát a peronról nemigen mozdulhattam. Ott ültem este hattól éjfélig a bőröndömön, és nagyon elveszettnek éreztem magam. Na de, végre jött a vonat. Végigszorogtam az utat, jaj, csak fölismerjem az állomást, jaj, csak el ne aludjak, biztos jól értettem-e, amit a kalauz mondott satöbbi. Ennyi stressz után pedig ott álltam vasárnap hajnalban egy néptelen pályaudvaron, és fogalmam sem volt, hogy mi következik. Az következett, hogy hamarosan előkerült két, szélesen mosolygó fiatalember – valószínűleg az elesettségen nevettek –, és megnyugtattak, hogy minden rendben van. Úgy is volt.*

– *Szakmailag milyen hozzáéka volt az útnak?*

– *Egyfelől hihetetlen élmény volt megismerni egy egészen más munkakultúrát. Másfelől azonban a kollegialitás itthon óriási volt ahhoz képest, amit ott tapasztaltam. Harmadrészt nagyon áttekinthető, hogy azt ne mondjam, transzparens rendszerben működött a cég. Amivel nem azt akarom mondani, hogy rájöttem volna: a kapitalizmus jól működik, a szocializmus nem, de reményt adott. Bizakodást, tudniillik, arra vonatkozóan, hogy úgy látszik, mégiscsak lehet normális mennyiségű munkával, normális családi élet mellett is jól élni. És ha már az út hasznát kérdezte: hat hétig egyedüli magyarként éltem a nyelvterületen, ami nyilvánvalóan megizmosította a német tudásomat. Ami újabb, hosszabb-rövidebb szakmai utakat hozott, részint Karl Marx Stadtban, részint Bayreuthban dolgozhattam, 1990–91-ben pedig egy évig voltam vendégoktató Hamburgban.*

– *Ez utóbbira hogy került sor?*

– *A Német Akadémia csereszolgálata emberemlékezet óta évi tíz ösztöndíjat kínál fel Magyarországnak. Az 1988-as határnyitásra emlékezve azonban, az 1990–91-es tanévben még harmincötöt hozzátettek a kerethez. Aki tehát abban az évben pályázott, ha megfelelt, mehetett. Így kerültem ki magam is.*

– *Ugye, jól számolom, addigra tanársegédként dolgozott már?*

– *Igen, Pintér tanár úr vetette föl, hogy a Statisztika Tanszéken maradhatok. Márpedig az a béke szigetének számított. Az ott dolgozók baráti kapcsolatokat ápoló, kollegiális kört alkottak. Az emberek nem hazudoztak egymásnak, és tervezhetőnek tűnt az odakerülő pályája.*

– *Közbekérdezek: tanszékevezetőként fönn tudja tartani ezt?*

– Nagyképűség nélkül mondhatom, hogy mindez a mai napig jellemző, igen. Nem tagadom, másodévtől kezdve nagyon számítottam rá, hogy az említett lehetőséget fölajánlják majd. Tehát nem ért váratlanul. Aztán, ha az ember nagyon nem szúrja el a dolgát, elindul fölfelé a számlálrán. Vagyis, hogy az eredeti kérdésére válaszoljak, mire eljutottam Hamburgba, már valóban tanársegédként működtem.

– *Miért éppen Hamburg?*

– Az ösztöndíj nem rendelkezett a helyszínről, csak a pénzt rendelte hozzá az ambícióhoz és a tudományos munkához. Hamburgot még a bochumi gyakorlat végéről ismerem, és úgy gondolkodtam, hogy ha haza kell jönni, onnan egyszerű, és viszonylag olcsó is. Hiszen a repülőjegy Kelet-Berlinig, különösen a mai árak ismeretében, fillérekké került, és a vonat is sokáig keletnémet területen haladt. Csak az utolsó negyvenöt kilométert kellett kifizetni NSZK-áron. A nagylányom kilencven szeptemberében született. Erre, a biológia törvényeinek értelmében, februárban, amikor megkaptam az értesítést az ösztöndíjról, már számítani lehetett. Tehát fontos volt, hogy ne kerüljön sokba a hazautazás.

A hamburgi egyetem Statisztikai és Ökonometriai Intézetének vezetőjét történetesen Heinz Gollnicknak hívták. Az illetőt négyszer jelölték Nobel-díjra. Persze ezt akkor még nem tudtam. De utánaolvastam a könyvtárban, kiderült, hogy a szakterülete az ökonometria, és találtam olyan publikációt is, amely a fogyasztási függvényről szólt. Írtam neki egy szép levelet, hogy pont ezzel foglalkozom. Szinte azt sem tudtam még, mi az az ökonometria. De kiemeltem, hogy kifejezetten azért élek-halok, meg a fogyasztási függvényekért, és hihetetlen nagy megtiszteltetés lenne, ha a világszerte ismert professzor nagynevű iskolájában tölthetném el a rendelkezésre álló időt. Azt hittem, hogy ez udvarlás, pedig valóban világhírű szakemberhez jelentkeztem, de nem tudtam róla.

– *Véletlenül igazat írt.*

– Nagyjából ez volt a helyzet, igen. Gollnick professzor válaszolt is, udvariasan elutasított, mondván: nemigen volna ideje rám. Nem hagytam magam, újabb levelet fogalmaztam, hogy már annak is örülnék, ha egyáltalán egy levegőt szívhatnék vele. Ki tud egy ilyen levélnek ellenállni? Ő sem tudott. Visszaírt, hogy rendben. Menjek. A sors furcsa fintora, hogy október elsején utaztam ki, október harmadikán pedig megtörtént Németország újraegyesítése. Az olcsó utazás lehetősége tehát egyszer s mindenkorra megszűnt. Nem is repülővel, hanem a 120-as Škodánkkal vágattam ki Hamburgba.

– *Legalább a professzor szánt önre időt?*

– Igen, igen. Életre szóló élmény volt. Odaérkezésemkor egyébként hasonlóan éreztem magam, mint Bochumban. Elgurultam az egyetemig, negyvenötezer hallgató, képzelhető, mekkora campus, bementem az egyik épületbe, mondták, hogy Gollnick nevű embert nem ismernek. Végül, nagy nehezen – este hét óra volt már addigra – megtaláltam a szobáját. Bekopogtam a Gollnick feliratú ajtón, senki nem felelt. Jószerével az egész folyosón egy lélek sem volt. Megint teljesen elveszettnek éreztem magam. Azt számolgattam, vajon lehet-e annyi pénzem, hogy egy éjszakára szállodai szobát vegyek ki. Ödöngtem a folyosón, egyszer csak, a legnagyobb megdöbbenésemre megláttam, hogy az egyik ajtó mellé ki volt írva: doktor Rappai. Az ajtón pedig egy sárga cédula fityegett, valami olyan szöveggel, hogy további segítségért hívjam föl ezt és ezt a számot. Telefonáltam tehát, bejelentkezett Döpke úr, mint kiderült, hozzám hasonló tanársegéd, elmondta, hol a szállásom, és lelkemre kötötte: nehogy másnap elaludjak, mert a főnök tíz órakor vár.

– *Meg sem kérdezem, hogy nem aludt-e el. Ellenben nagyon érdekelne, hogy milyen volt a professzor?*

– Nehezen feloldódó, nagyon szigorú ember benyomását keltette. Aminthogy az is volt. Hanem a bemutatkozás formalitásai után néhány nappal a hivatalos levelezésem

mellé cikkeket tett valaki. Mindegyikre rá volt írva a nevem. Olyan publikációk voltak, amelyek ahhoz a témához kapcsolódtak, amelyről az eredeti levelemben azt írtam, intenzíven foglalkozom vele. Rendkívüli érzékkel válogatott írásokat képzeltjen el! Fogalmam sem volt, kitől kapom ezeket. Elolvastam mindegyiket, kijegyzetelgettem némelyiket. Eltelt két hét, egyik nap szóltak, hogy délután megbeszélés. Körbeültük a professzort, ott volt a négy tanársegéd. Kiderült, hogy referálni kellene azokról a cikkekről, amelyeket kaptunk. Mint megtudtam, magától Gollnicktól.

– *Te jó ég!*

– Körülbelül ilyesmit gondoltam én is. A tanár elnézően mosolygott, nyelvi nehézségeknek tudta be a zavaromat, de nyomatékosan fölhívta a figyelmemet: az intézetnél az a rend, hogy az ember dolgozik. Azon a véleményen volt, nagyon fontos, hogy elmélyülten foglalkozzunk az oktatással, és rendszeresen publikáljuk a kutatásaink eredményét. A legfontosabb mégis az, hogy széles látókörű, művelt emberként dolgozzunk a szakterületünkön. Ne fordulhasson elő, hogy egy konferencián elhangzó tíz előadás közül valamelyiket ne értse az ember.

– *Bár számonkérésként hangzik, hasonló kérdés jár a fejemben, mint amikor a bochumi újtjáról beszélt: mi volt a hamburgi esztendő legnagyobb szakmai haszna?*

– Nemegyensúlyi modellezéssel foglalkoztam akkoriban.

– *Végül mégis ön áll rajtam bosszút, mert nem fogom érteni, miről beszél.*

– A klasszikus példa szerint miért van szükség piacra? Mert annak a valószínűsége, hogy az éhes szabó meztelen paraszttal találkozik, nagyon kicsi. Az alapvető modellek egyensúlyi piacokat tételeznek föl. Vagyis, ha a kereslet és a kínálat nem is esik egybe, beindulnak olyan folyamatok, például az árváltozás, amitől a helyzet kiegyenlítődik. Ezt az elméletet a magyar származású Richard Quandt és az olvasók számára is nyilván jól ismert Kornai János támadta meg azzal, hogy igenis, tudunk olyan állapotokról, amikor a piac tartósan nemegyensúlyi helyzetben van. A kapitalizmusban például túlermelési válság idején, a tartós túlkínálat miatt, illetve a szocializmusban, ahol hiány lép föl, mert a kereslet szinte folyamatosan meghaladja a kínálatot. Igen ám, de ha százaz izzóra van szükségem, és végigjárok nyolc boltot a városban, és sehol sem kapok, de mindenütt megkérdezem, hogy van-e, akkor nem nyolc darab izzó a kereslet, csak egy. De honnan tudom, hogy ténylegesen mennyi? Modellezési szempontból ez rendkívül érdekes dolog. Az egyik függvényt tapasztalati adatokkal le tudom írni, a másikat csak becsülni tudjuk jobb esetben. Na, ez volt az alapvető kutatási területem. De bármilyen izgalmas volt is, a témát a szocializmus összeomlása kiürítette. Gollnick irányította rá a figyelmemet arra, amivel tulajdonképpen máig foglalkozom. A kilencvenes évek elején egészen új téma volt a sztochasztikus idősor-modellezés. Olyan technika ez, amely hosszú adatsorokat igényel. Nyolcvan-száz megfigyelést is akár. Nemzetgazdasági szinten ezek nehezen gyűjthetők össze, de a tőzsdén pillanatok alatt keletkeznek hosszú idősorok, hiszen ár-adat vagy árfolyamadat naponta születik nyolcvan-száz. Hogy mást ne mondjunk, a *Financial Times* minden szerdán negyedperces bontásban közöl Dow Jones indexet. Vagyis kétszáznegyvenet egy óráról. Gollnick tulajdonképpen arra világított rá, hogy ha a sztochasztikus idősor-modellezést árfolyamadatokra alkalmazzuk, akkor adathiány sincsen. Na, ebből a témából írtam azután a kandidátusi értekezésemet.

– *A védés után nem sokkal pedig szerepet vállalt a kar vezetésében. Erre hogy került sor?*

– Az akkori dékán, Farkas professzor vetette föl, hogy a generációk közötti kommunikáció elősegítése érdekében jó lenne, ha fiatal helyettese lenne. Mint mondta, azért gondolt rám, mert harminchárom évesen írtam meg a kandidátusi értekezésemet, tehát mutatkozik néhány évnnyi szabadidő a tudományos előrehaladás szempontjából.

– *Ez mit jelent?*

– Ötvenéves kor alatt csak nehezen lehet akadémiai doktor az ember. Nem könnyű

odakerülni a húsfoszékhoz, még ha ő a legokosabb, akkor sem. Tehát volt egy évtizedem, hogy valami mást csináljak.

– *Ani nemsoká lejár.*

– Igen, lassan abba a korba kerülök, amikor illene nagydoktori fokozatot szerezni. Most már komolyan foglalkozom a disszertációmmal.

– *Miről szól majd?*

– Az okságról. Vagyis azt vizsgálom, hogy a gazdaságban vannak-e olyan folyamatok, amelyek ok-okozati összefüggésben állnak egymással. Ennek sokféle modellezési technológiáját ismerjük. Hadd mondjak egy talán érdekes példát. Sokat gondolkodom azon, hogy az okság olyasmi-e, ami állandóan, ugyanabban az időtávban fönnyarad, vagy kumulálódik. Mondjuk, ahogy valaki ráüt a gyereke fenekére. Egyszer csak betelik a pohár. Meglehet, az utolsó esemény sokkal kisebb horderejű, mint a megelőzők, mégis, addigra fölgyülemlik az emberben az indulat, a düh, és eljár a keze. Olyan statisztikai hipotézis-ellenőrzési eljárásokon dolgozom, amelyekkel ez mérhető. Vizsgálom azt is, hogy az okság nulla-egy típusú, vagyis bináris változó, vagy van intenzitása. Nagyon primitív példával: mondhatom-e, hogy a munkanélküliség okozza a jólét csorbulását, vagy azt kell mondanom, hogy a munkanélküliség erős, vagy éppen azt, hogy kevésbé erős hatással van a jólétre? Változik-e például időben? Azt szoktuk mondani, hogy a Dow Jones index befolyásolja a Budapesti Értéktőzsde alakulását. De vajon mindig ugyanolyan mértékben? Meg lehet-e ezt mérni? Milyen hatással van mindez a gazdaságra? És ha az okságnak, amint feltételezem, van intenzitása, nem kell-e a megfigyelési időt tovább darabolni? Ugye, sokat beszélünk a globalizációról. Azt mondjuk, egyszerre mennek végbe a folyamatok. Nagy kérdés, hogy ezek a bizonyos folyamatok nem állnak-e mégis oksági összefüggésben egymással? Annyira felgyorsult ugyanis az idő, hogy elképzelésem szerint nem érzékeljük az ok és az okozat elkülönülését. A folyamatok tehát nem feltétlenül egyszerre mennek végbe, csak az alkalmazkodás olyan rövid időt vesz igénybe, amire nem figyelünk föl, mert nincs rá adatunk. Gondolja el! Az Európai Unióban együtt mozog a GDP. Ezt évente mérik. De hol van az megírva, hogy január elsejétől december harmincegyedikéig együtt haladnak a folyamatok? Nem történik áprilisban már valami?

– *Értem. Ha már az előbb az időt olyan súlyos tényezőként említette: hogyan képzei az életét tizenöt-húsz év múlva?*

– Az egyetemi tanár kinevezése elvileg hetvenéves koráig szól. Persze, hogy egészségileg bírja-e az ember, az más kérdés. Majd meglátjuk. Egy bizonyos: az intézmény menedzsmentjéből néhány év múlva szeretnék kikeveredni. Ugyanis többet akarok foglalkozni a kutatással és a fiatalokkal, a doktoranduszokkal, tanársegédekkel. Ami a kar életét illeti, másfajta közgazdászképzés az álmom. Olyan kart képzelek el, amely mellett inkubátorház vagy ha úgy tetszik, vállalkozói központ működik, ahol a hallgatók szakmai gyakorlatot szerezhetnek, amikor pedig végeznek, és tegyük föl, nincsen állásuk, megpróbálkozhatnak egy cég életre hívásával. Ami az egyetemet mint munkahelyet illeti, azt hiszem, alázattal kell viseltetnünk iránta. Nagyon jó munkahely ez ugyanis, inspiráló közeg. Úgy érzem, bennem megvan ez az alázat. Ezt szeretném viszlátlni a munkatársaimban is.

– *Mi van a kézilabdával, tanár úr?*

– Sajnos, nincs már. Végzés után pár évig még játszottam a pécsi egyetemi klubban, a PEAC-ban, majd sokáig az öregfiúk bajnokságában. Mindazzal együtt, amit az időről mondtam, nem hiszek abban az emberben, aki azt tartja magáról, hogy valamire nincs ideje. Magammal szemben sem akarok megengedőbb lenni, tehát nem azért nem kézilabdázok már, mintha nem lenne rá időm. Valami miatt hátrébb szorult. Most épp úszni járok, mert azon dolgozunk a nagyfiammal...

– *Kolossal?*

– Kolos meghalt. Nem hallott róla?

– *Nem.*

– Kilencvennyolcban elváltam az első feleségetől, majd újra megnősültem. Megjegyzem, három gyermekkel, ami azért nem volt egyszerű dolog. Hanga, Soma és Kolos volt a három gyermek, akik közül Soma viszonylag rövid idő után hozzánk került, máig velünk lakik. Kolos viszont nem él már. 2002 nyarán, egy egészen hihetetlen, tragikus balesetben belefulladt az orfúi tóba. Hát igen, az élet egyszer-kétszer nagyon megpróbált bennünket... Nem tudom, emlékszik-e arra a balesetre, amikor 1995 végén az állatkertből kiszabadult egy farkas, és megtámadott a Mecseken egy arra sétáló csoportot? Az egyik sérült Soma volt, a másik a bátyám felesége. Aki egyébként hihetetlen hősiességgel szabaddította ki a gyermeket a szó szoros értelmében a farkas torkából. Na, most Somával azt tervezzük, hogy átússzuk a Balatont. Úgy érzem, olyasmi van őbenne, és bizonyos fokig bennem is, hogy egyszer még szeretnénk megmutatni, hogy mégsem a víz az úr.